

המכון ללימודי השואה ע"ש ח. אייבשיץ

רחוב התיכון 39, נווה-שאנן, ת.ד. 9288, חיפה 31092

Gideonbe5@gmail.com

בס"ד, שבט תשס"ח, ינואר 2008

**ביטאון פורום שמירת
זיכרון השואה**
גיליון מספר 19

עורך: גדעון רפאל בן מיכאל

**ילדים יהודים במנזרים
ובבתי נוצרים בתקופת השואה**

ילדים יהודים שניצלו ע"י חסידי אומות העולם

תוכן העניינים

עמודים

- פתח דבר..... 4-3
- שרה ארליכמן-בנק: בידי טמאים..... 13-5
- עדותו של שלמה גזית..... 21-14
- שיר של ילדה בת 12 שחזרה לחיק עמה..... 22-21
- עדותה של אברוצקי חנה..... 30-23
- הרב אפרים אושרי: שו"ת בשואה..... 37-31
- ד"ר אמונה נחמני-גפני: יחידי סגולה - על הצלת ילדים יהודים בפולין בזמן השואה מנקודת מבטם של המצילים מיד לאחר השחרור..... 58-37
- מיכאל ר. מארוס: הוותיקן והמשמורת על ילדים יהודים לאחר השואה..... 70-59
- ביבליוגרפיה..... 72-70
- מראי מקומות..... 73-72

"ילדי הרב הרצוג" שטופלו ע"י ועד ההצלה לאחר השואה

פתח דבר

לחברי כורוס שמירת זיכרון השואה, הפלס והמרכה!

כאשר אנו עוסקים בשואה מתברר, שאנו ממעטים לעסוק באותם ילדים יהודים שהוריהם העבירו אותם לבתי נוצרים ומנזרים כדי להצילם ממלתעות הרוצחים הגרמנים מתוך תקווה שלאחר המלחמה יוכלו להחזירם לחיק משפחתם ועמם.

בימי הזיכרון לשואה ולגבורה עוסקים אנו בהיבטים אחרים של השואה ולא באותם ילדים, לכן סברתי, שמן הראוי שאקדיש הפעם את הביטאון לנושא זה.

הטרגדיה קשה מנשוא. הורים, לפני שנשלחו למחנות השמדה או לפני אקציית השמדה בבורות הירי, השאירו את ילדיהם הפעוטים מאד על מפתנו של בית נוצרי, או על מדרגות הכנסיה או המנזר. היו גם מקרים שהורים השליכו את ילדיהם מחלון הרכבת שהובילה אותם להשמדה בתקווה שמישהו בשדה ימצא אותם ויאסוף אותם אל ביתם.

ברוב המקרים הגיעו התינוקות לבית נוצרי או למוסד כנסייתי כאשר לעיתים נמצא בחיתולי התינוק שם הילד ותחינה לטפל בו. הפעוטים הללו התחנכו ברוח הנצרות וגם הוטבלו. מאחר שהיו פעוטים בוודאי לא ידעו שמוצאם מבית יהודי.

היו מקרים שמשפחות פולניות עבור בצע כסף ותמורת כסף רב קיבלו למשמורת ילדים יהודים. היו גם משפחות חשוכות ילדים שהסכימו לאמץ לחיקם ילדים יהודים בתקווה שיצליחו לחנכם ברוח הדת נוצרית. היו גם מעט משפחות וגם אנשי דת, שמתוך תודעה דתית-מוסרית הסכימו לקבל ילדים יהודים.

כאן המקום לציין את הקושי של הפולנים בהצלת ילדים ע"י משפחות ואנשי דת. הגרמנים איימו על הפולנים שיומרתו מיד עם יתברר שהחביאו יהודים. כמובן, שהפולנים חששו מאד.

אותם פולנים שהחביאו ילדים יהודים העדיפו לקלוט ילדים בעל מראה ארי שסימניו הם, שיער בהיר חלק, עיניים כחולות ואף סולד.

הילדים המבוגרים יותר שהגיעו לבתי נוצרים, זכרו את צור מחצבתם היהודי. בכל זמן שהותם בבתי הנוצרים, התמודדו עם קונפליקט נפשי גדול בין זהותם היהודית לחינוך הנוצרי שהם קיבלו, שגם באיטיות נטמע בנפשם.

העובדות הללו, הקשו על השליחם היהודים לאחר המלחמה לגאול את הילדים מבתי הנוצרים. לעיתים המשפחה הנוצרית ראתה בילדים הללו כילדים ביולוגיים שלהם וסרבו להיפרד מהם ומאידך, הילדים היהודים היו קשורים נפשית ותרבותית לעולם הנוצרי ובתחילה סרבו ללכת עם השליחים היהודים-גואלי הילדים. רק לאחר שכנועים רבים נאותו להשתחרר מכבלי הנצרות ולשוב לחיק עמם ומולדתם.

רבים מאד אינם יודעים, שהיתה גם קבוצה גדולה של ילדים נודדים, אשר בשנות מלחמה נדדו מקום למקום, מכפר לכפר מבית לבית. בכל מקום מצאו מקלט לתקופה קצרה וכך שרדו את השואה. שרה שגר-נשמית מספרת עליהם בקצרה. [8]

הם השכירו עצמם לעבודות חקלאיות מעבר לכוחותיהם וזאת תמורת אוכל דל ורשות ללון ברפת, באורווה או בדיר. חלק מהילדים שגדלו תוך כדי המלחמה לא ידעו כי המלחמה הסתיימה ולמעשה הגרמנים אינם שולטים יותר בפולין והסכנה חלפה. לרבים מהם לא היתה כבר משפחה או בית לחזור אליו.

רבים מהאיכרים ניצלו את הילדים בצורה מחפירה. רק האיכרים העניים גילו יחס אנושי לילדים וחילקו להם מזון גם כאשר מצבם החומרי היה קשה.

לאחר השואה כאשר שליחי הקואורדינציה [ארגון גג של תנועות הנוער החלוציות שפעל למען גאולת ילדים יהודים לאחר השואה והבאתם לארץ ישראל] איתרו את הילדים הללו, חששו הילדים לדבר עם השליחים, שמא טומנים להם מלכודת, כדי לגלות את זהותם היהודית ולהסגירם לידי הגרמנים. היו מקרים שהאיכרים העלימו מהילדים את הידיעה שהמלחמה הסתיימה כדי להמשיך להינות מעבודת חנם של הילדים.

לאחר שיכנוע רב ניאותו אותם ילדים להצטרף לשליחים. למרות התיאור הקשה, לחלק מהילדים היה קשה להיפרד מבעלי הבית שאצלם התגוררו. למרות שהיו מנוצלים ראו בבני המשפחה הפולנית אנשים שהצילו אותם מצפורני הגרמנים. גם לאחר שהגיעו לבני משפחותיהם הרעיפו מכתבי תודה לאותם המשפחות.

התברר, שילדים אלה גילו עוז ותושייה רבה במאבקם על הישרדותם ולכן הם גילו בהמשך דרכם, בגרות רבה מעבר לגילם שסייע להם רבות להשתלב בחברה.

בביטאון זה, הבאתי בפניכם עדויות של ילדים שכתבו את עדויותיהם בגיל מבוגר יותר יחד עם שני מאמרים שכתבו אנשי אקדמיה. אני סבור, שצירוף זה, ייתן לכם תמונה כוללת של נושא הביטאון. לא שיניתי את הניסוחים והתחביר מהעדויות וזאת כדי לשמור על אוטנטיות העדויות.

בגלל קוצר היריעה של הביטאון התמקדתי בפולין. ראוי לדעת, שבכל ארצות אירופה שהגיעו אליהם הגרמנים, התרחשה התופעה של הסתרת ילדים בבתי נוצרים ובמוסדות דת.

גדעון רפאל בן-מיכאל
עורך הביטאון

שרה ארליכמן-בנק: בידי טמאים

שרה ארליכמן-בנק מתארת את חייה הלא-פשוטים ושלבי ההסתגלות במנזר שבו מצאה מחסה כילדה. ייסורי מצפון מציקים לה תדיר, מכיוון שאינה יכולה לגלות את זהותה היהודית. הפרדוקס הוא שדוקא מתוך ראיית העולם הנוצרי מבפנים התחזקה תודעתה היהודית. דמה רתח מבפנים מבלי יכולת להגיב כאשר שמעה את האמונה האוולית-הנוצרית, כיצד היהודים תופסים ילד נוצרי כדי להשתמש בדמו בחג הפסח.

מצפונה העיק עליה כאשר שיחקה עם ילדי המנזר בשלווה ומוגנת מסעירות המלחמה כאשר מנגד אחיה היהודים סובלים מרעב וממוות – בחוץ. היא השתדלה בכל מאודה להשתמט מחובותיה הפולחניות בתוך המנזר, ובסיום סיפור-עדוטה היא מספרת על התנתקותה הסופית מהמנזר.

בבית המנזר

ב-22 ביוני הוכנסנו למנזר "יוזפוב", שהיה פעם בית-חינוך לפושעים. למנזר שייכים שטחי שדות רחבי-ידיים, גני פרי וגינות ירק ומכבסה גדולה. עכשיו ניצלו הגרמנים את המנזר וסידרו בו מחנה עבודה לנשים צעירות.

השוטר המלווה אותנו מצלצל בפעמון. לאחר רגע נשמע קול צעדים, נפתח אשנב קטן בפשפש, אחר כך נשמעת חריקת המפתח ונזירה-שוערת פותחת את הדלת. השוטר מסביר לה קצרות, כי הביא עובדות חדשות. בלי אומר ודברים מראה לנו הנזירה את הדרך. אנו נכנסות לבניין המנזר. במסדרון הארוך והקודר ממתינות אנו לבואה של האם הראשית, מנהלת המנזר. מסביב דממה מעיקה. הבחורות העלובות מביטות זו בזו. מה יעשו בנו? במוחי מנקרות מחשבות: כמה זמן אצטרך לשהות כאן? היעלה בידי לשמור על סודי? היכירוני?...

לבסוף נשמע רשרוש וקול פסיעות קלות מלווה נקישות שרשרת. קול הצעדים הולך ומתקרב ולבסוף מופיעה במפנה המסדרון דמותה הגבוהה והשחור של אימא אלכסנדרה. היא מברכת אותנו במילים "ברוך יזוס כריסטוס!" ואנו משיבות לה חרש: "לעולם ועד, אמן". בלב הולם נכנסנו אל המשרד. האם מסבירה לנו את תקנות המנזר. ראשית, נשהה כאן עד סוף המלחמה. אכן, סיכויי נאה! שנית, יזכו אותנו כאן בשמות חדשים. להבא יהיה שמי "אמילקה". אסור לנו לספר לחניכות על עברנו, או לגלות את שמותינו האמיתיים. אף בשיחות בינינו לבין עצמנו אסור להשתמש בשמות הישנים.

במנזר שתי מחלקות: "לב האדון יזוס" ומחלקת "העלמה הקדושה מאריה". אני וסטאפצ'יה – כעת "ואצלאבה" – נכנסות למחלקת "לב האדון יזוס"; השלישית, ולאדיסלאבה – כעת "קונגונדה" – נשלחת למחלקת "העלמה הקדושה מאריה". אנו משננות את שמותינו החדשים. כמה שמות היו לי כבר, וכלום זה שמי האחרון? אך כיוון שכבר נתנסיתי בכך, לא קשה לי ל הסתגל לשם החדש. מה שאין כן חברותיי. עד כה לא נאלצו להסתגל כפעם בפעם לתעודות חדשות ולתפקידים חדשים; חייהן התנהלו בקו ישר.

הפגישות בין החניכות של שתי המחלקות אסורות באיסור חמור. קונגונדה התקנאה בשתינו על כי נשארו יחדיו: ארבעת החדשים בבית הסוהר ושיתוף הגורל המר הידקו את הקשרים בינינו על אף ההבדלים החברתיים והאינטלקטואליים. אך המשמעת במנזר

קפדנית ומחייבת. השיחות בין חניכות המחלקה מותרת רק בשעת ההפסקות. גם בזמן העבודה חייבות אנו לשתוק במשך חמש שעות רצופות.

ואצל אבא ואנוכי הוכנסו לבית הכביסה. אנו מקבלות בגדי מנזר: שמלות רחבות וארוכות, תכולות-כהות עם פסים לבנים – בגדי חג, בגדים לביקור בכנסייה בימות חול ובגדי עבודה. נותנים לנו כותנות ששרווליהן מגיעים עד כף היד, חצאיות, תחתוניות המגיעות עד לקרסוליים, מכנסיים תחתונים עד מחצית השוקיים, שביסים כחולים עם ביטנה ושוליים לבנים; ההלבשה כרוכה, איפוא, בטרחה יתירה.

בחדר המיטות שוכבים עשרים וארבע בנות. אין דיבור אלא בלחש. כיוון שהכניסו אותי ואת ואצל אבא לחדר מיטות אחד, נחה דעתי, אך מייד מעירים את אוזניי, שלא אגלה את שביעות רצוני ולא ארבה שיחה עימה, פן יפרידו בינינו.

אני שומעת את הדברים ואיני תופסת מדוע אסור לי להתרועע עם חברתי לגורל? לא! אסור שיהיה לך חבר וידיד במנזר – כאן הכל שווים, כאן גוזרים על רגש הידידות. אני מבינה מאומה. ואף לסטאפצ'יה העלובה קשה להסתגל לאורח חיה של ואצל אבא; והרי יש משהו משותף בינה ובין נשים אלה, הדת והמנהגים, ואני – מה יהיה עלי? ...

למזלנו, נותנים לנו אפטרופסיות, שתפקידן ללמד ל"נשמות", כלומר לחניכות החדשות, את אורח החיים במנזר. האפטרופסית שלי, יאדז'ה, באה הנה מבית הסוהר עוד לפני שנה. מרגיז אותי פרצופה האווילי, חוטמה הסולד ופיה המזכיר פרסה שקצותיה מופנים למעלה. לא אדע מדוע, אך כל הבעת פניה וחיוכה מזכירים לי תמיד מין עכבר. אולם טוב הדבר שהיא מלמדת אותי כיצד להיכנס לכנסייה, היכן יש לכרוע ברך, איפה לטבול את הידיים במי-הקודש, אימתי להפוך את הדף בספר התפילות או לנשק את היד. בכלל אסור ל"נשמות" להתהלך לבדן בלי האפטרופסית, לא מחדר המיטות או חדר האוכל אף לא מחדר העבודה. עינה תמיד פקוחה על חניכיה.

תוכנית היום: בשעה 4.30 לפנות בוקר קמות אנו לתפילת השחרית. המשגיחה בחדר המיטות, חניכת המנזר בת השלושים, פותחת בתפילה, ואנו חוזרות על הדברים כשאנו מתלבשות ומתרחצות כדרך החתולים. כלומר: רוחצות את פנינו וידינו בלבד. אסור להתפשט עד למותניים, כי הדבר לחטא ייחשב. גם הפשלת השמלה למעלה מהשוקיים לשם רחיצת הרגליים, כמוה כעבירה חמורה. את החזיות עלינו ללבוש בצניעות מתחת לשמיכות. בכל אינך אלא קופת חטאים גדולה, כיוון שיש לך גוף. כלום עלה על דעתן של צדקניות אלה, שגם הגוף נברא בידי אלוהים? ...

בשעה 5.15 הולכות אנו בשלוש לכנסייה ועוסקות בתפילה, הנזירות מקבלות יום-יום את "הקומוניה הקדושה" (לחם שהנוצרים אוכלים בבית יראתם לזכר הלחם שאכל ישו בסעודה האחרונה), ויש חניכות שאף הן מקיימות מצווה זו. אני נזכרת תמיד בדברי מיצקביץ' בשירו "אל הנזירה": "ואם אמנם לא חטאת מעולם, כדברך – למה תרבי, חביבה, וידויך? ..."

בית-התפילה שלנו נקי בתכלית וערוך בטוב טעם. קרני שמש-קיץ חודרות בעד החלונות הגבוהים. שירת המקהלה פועלת על הנפש פעולה חזקה. כאן הבינותי, כי אומנם צדק משה רבינוביץ: נפשו של הילד לא תוכל לעמוד בפני קסמי המוסיקה והלך-הרוח שבבית-התפילה הקתולי. התייחסתי לדברים יחס של ביקורת. כמה דברים נראים בעינינו תמוהים ומגוחכים. משווה אני כפעם בפעם את מנהגי הקתולים למנהגינו אנו. אני מוצאת לתימהוני, שתוכן תפילותיהם דל וקלוש ביותר. במנזר הבינותי עד כמה עומדת היהדות למעלה מן הדת הקתולית. כל המעשיות הללו על קדושי הכנסייה מזכירות לי את אגדותיהם של עובדי אלילים. לכל עניין בחיים כתובת מיוחדת – קדוש שיש לפנות אליו בבקשה ובתפילה. ואותו סחר-מכר במקומות שבגן עדן! העוונות נסלחות לזמן מסוים לפי מספר התפילות שנאמרו. לכל מחיר קבוע בדיוק.

דווקא באותו זמן גברו בי רגשותיי הדתיים. אני מתחילה להאמין בכוחו וגבורתו של הבורא. באו לנו צרות ופורענויות שאין דוגמתן בתולדות העולם. אך כלום נקיים אנו מעוון? האם לא היה בידינו לשפר את גורלנו? כלום לא היה זמן, שבו יכולנו על נקלה לרכוש את הארץ שהובטחה לנו? שכחנו את מחצבתנו ולא ראינו את עמידתנו הדלה והריקה. ביקשנו להידמות לזולתנו ולהיות כמותם, אם כי הם לא רצו לקבלנו בקהלם; או שישבנו בחיבוק ידיים וחיכינו עד שיקום משה שני ויבקע את הים לפנינו. והרי מטה-האלוהים היה בידינו! אך כשנפקחו עינינו לראות, כבר היה מאוחר מדי.

שעה שיתר הבנות מתפללות בלחש, **הריני כורעת על ברכיי ומחפשת בזיכרוני מילים בודדות מתפילותינו אנו שנשכחו מכבר, או חוזרת בלבי על קטעי שירים דתיים או לאומיים – הרי מסורתנו הדתית ליכדה אותנו תמיד ליכוד לאומי.** שנים רבות לא התפללתי ולא הרגשתי צורך בתפילה, אף שכחתי את אשר ידעתי בילדותי; וכאן ביקשתי לי דרך לפנות אל האלוהים בלשון בלתי אמצעית, מתוך אמונה שלמה שהוא יבין אותי ללא תיווך מצד אחד "הקדושים". ובהתפללי אשא עיניי לא לעבר הבימה כי אם למרומי השמיים. כדי לא לעורר תשומת לב בהתנהגותי, אני מעיפה עין ימינה ושמאלה לעבר שכנותיי, מצטלבת כשהן מצטלבות והופכת יחד איתן את הדפים בספר-התפילות.

בתום התפילה, אנו חוזרות בסדר אל חדר-האוכל. הארוחה נפתחת ומסתיימת בסימן הצלב. האכילה כשהיא לעצמה אינה חשובה כל כך. כל יום אותו תפריט: פת-לחם שחור וקפה מר, שיש בו כמה טיפות חלב. אחרי הארוחה, אנו מחליפות בחיפזן את בגדינו וניגשות לעבודה.

אולם-הכביסה הענקי מלא אדים וריחות של לבנים מלוכלכים. באולם עומדות שש גיגיות, ושש או שמונה בנות עובדות כפופות על כל גיגית. קצב העבודה עצום. האחות תיאודורה, שכולה "שמן זית זך", היא המשגיחה על העבודה; יש לה מקורבות מבין הוותיקות, המקפידות שהעובדות החדשות לא תפסקנה עבודתן אף לרגע אחד. חם בחוץ וחם באולם הכביסה. הרגליים תופחות מרוב עמידה בנעלי העץ במשך כל היום. אם אחת מאיתנו מפסיקה לרגע את עבודתה כדי לשאוף רוח, מייד יתאוננו עליה החניכות הצנועות, שאהבת הזולת היא יסוד חינוכן בבית המנזר. החרוצות הללו זוקפות יום-יום לזכותן את מעשיהן הטובים, וייתכן שבין המעשים הללו גם התלונה על ילדה בת שלוש-עשרה חולת שחפת ש"חטאה" במנוחה יתירה. והיכן הצניעות והאהבה הנוצרית בחינוך דתי זה?

כל שעה באה נזירה וחרוזי-תפילה בידה; ואנו העובדות בזיעת אפינו, משמיעות את "תפילות-השעות" בחצי ניגון. אני תופסת כמה מילים ומשתתפת בשירה הכללית. התוכן פשוט בתכלית והניגון מונוטוני כל כך, שאין צורך בכישרון מיוחד כדי ללמוד תורה זו על רגל אחת; בפרט קל הדבר למי שנתחנך מקודם בבתי ספר פולניים.

כל המקבלת חבילות מן "העולם" (בשם זה נכלל כל מה שמחוץ לכותלי המנזר) הולכת בשעה 10 לאכול ארוחה שנייה. אנוכי נשארת, כמובן, תמיד באולם-הכביסה. ב-12 סעודת-צהריים – כרוב כבוש בלי שומן, ולעיתים גם תפוחי אדמה. אחת לכמה ימים באה הפסקת שעה לאחר הסעודה, ואז יכול אתה לעשות ככל אשר יורשה לך – לתפור או לקרוא. זוכרת אני, פעם תיקנתי את כותונתי ומסביבי ניצבו הבנות בפיות פעורים: "הייתכן שגם בעולם יש היודעות לתפור ולתקן יפה?" ואני שאלתי בצחוק, האם סבורות הן שב"עולם" לובשים האנשים שקים ולא בגדים ממש?

הספרים כאן הם בעיקר בעלי תוכן דתי. רובם מעשיות ואגדות. אני מבקשת ספרי-חולין. לאחר בקשות רבות, קיבלתי סוף-סוף חומר קריאה רציני מאוד: "הנסיכה הקטנה" – סיפור ההולם את מצב-רוחי! חניכות המנזר בנות השלושים שמוחן ניטמטם, מתפעלות

מן הספר הזה וגורלה של הנסיכה המסכנה מעלה בעיניהן דמעות של השתתפות בעצר. מובן, שבשבילן זה חומר קריאה "רציני". כאן מורגשת נטייה ברורה לבלום את התפתחותן השכלית של החניכות. והרי הנזירות עצמן אינן נשים פשוטות: כולן למדו לפחות בבית ספר תיכוני ורובן משכילות. אהבתי להסתכל כיצד עולה בידן להשתלט על כל החניכות ותוך כדי כך לנטוע בליבן את האשליה שהן נתונות בתנאים טובים. זה אפשרי, כמובן, רק על ידי טמטום מוחן של החניכות. אכן, קל לשלוט בהמון חשוך ונטול חוש ביקורת.

אחר סעודתה צהריים חוזרות אנו לאותה עבודה; פיזום ה"שעות" ושתיקה ממושכת. בשעה 4 מביאים לנו למכבסה שוב אותו מרק כרוב מעופש, ואנו מוסיפות לעבוד עד 7 בערב. ב-7 מחליפים את הבגדים לקראת סעודת-הערב ותפילת הערבית בחדר-התפילה. ואחר כך, כמעט יום-יום, נמשכת העבודה עד חצות. בעד עבודה זו זוכה אתה לפני לכתך בפת-לחם בריבה.

מה עצום ההבדל!

בשעות העבודה המותרות בשיחה מספרות החניכות מעשיות שונות ומתלוצצות. הנושא העיקרי להלצות הוא היהודי. הן מחקות את קולו, מדגימות את לבושו ודרך הליכתו, מספרות מעשים נוראים – "עובדות ממש" שהן שמעו במו אוזניהן מפי מישהו, שראה איך היהודים תפסו ילד נוצרי "למצות".. והאחות תיאודורה הצדקנית מקשיבה לכל אלה, משתתפת בצחוק החניכות המחקות את המבטא היהודי ומוסיפה מזמן לזמן נופך משלה, או מנענעת ראשה כמאשרת את אמיתות המעשים הנוראיים שבוצעו, כביכול, בידי היהודים. אני מסתכלת בפניה כדי לגלות אם אומנם מאמינה היא בלב שלם בכל סיפורי ההבל, שנבערות אלה מספרות זו לזו; אך פניה אינם מעידים על כך. גם כאן, במוסד נוצרי זה, מטפחים במכוון את שנאת הזולת. דמי רותח בקרבי, אך אני חסרת אונים כי אסור לי לפצות פה.

מביטה אני בפנים אטומות אלה ולעיניי מרחפת תמונה אחרת: פניהם הרגישים והמרוכזים של האנשים, שבמחיצתם עבדתי בוורשה ובלובלין. מה עצום ההבדל! ואף על פי כן, דווקא אלה, בעלי הפרצופים האטומים, קשוחי הלב וחסרי הבינה, שאינם יודעים כמעט קרוא וכתוב, דווקא הם משתייכים, כביכול, לגזע "משובח יותר", בעל זכויות יתירות: להם החיים ולנו המוות. על מה ולמה?...

מחשבותיי מענות אותי יומם ולילה ומביאות אותי כמעט לידי טרוף-הדעת, אך עיניי ואוזניי צריכות להיות דרוכות תמיד. עלי לעמוד על המשמר לבל אכשל; ואכן אפשר להיכשל בנקל. עבדנו בעיקר בשביל הגרמנים, אך פעם עסקנו בכביסת לבנים בשביל הכנסייה והנה נשמת מתוך אחת המפיות המקופלות מין קיסם שגודלו כחצי גפרור. אמרתי להשליך אותו כלאחר יד, אך הנזירה השגיחה בדבר ואחזה בידי בחיך של התחסדות: "מה את עושה, אמילקה? הן את משליכה החוצה את יזושיק!" (ישו הקטן). הסתכלתי בתמיהה: הזו ה"אל"? בקושי התגברתי על יצר הצחוק. עלי להמשיך במשחק תפקידה של אמילקה, ה"נשמה" התמימה והחוטאת. העמדתי פני תם וגמגמתי משהו. העיקר – המקרה לא עורר כל חשד בלב הנזירה, וכך נחלצתי מצרה.

ביום א' פטורות אנו מעבודה, אך לא מחדר-התפילה. לעיתים קרובות שומעות אנו דרשות. שני כמרים עורכים את התפילות. אחד מהם גבה-קומה ובעל-גוף. בדרשו את דרשתו זוכר הוא תמיד, כי הבנות מקשיבות לדבריו בהערצה. קולו בוקע ועולה כקול-החוצצרות – דברים דלים בתוכן ועשירים ברעמים. המטיף האחר הוא כומר זקן, ה"פראפאקט". זהו אולי האדם היחיד במנזר שהשאיר בלבי זיכרונות טובים. הוא עצמו האמין באמונה שלמה בדברי ישו והיה מורגש, כי תוכו כברו. לא אשכח לעולם את דרשתו על אהבת האדם לאלוהים, לבריות ולעבודה. עודני זוכרת לא את דברי האוונגליון שעליהם הסתמך, אלא את הצורה הנפלאה שבה פיתח את נושאו. כמה טוב-לב ואמונה

היה בכל דיבור שלו. עשיתי אוזניי כאפרכסת, בעוד ששכנותיי התאמצו להעלים את פיהוקיהן, אם כי שעת הארוחה הייתה רחוקה עדיין, כי מה להן ולאהבת הזולת? ליבן ומוחן סגורים בפני רגשות כאלה.

ביום א', כעבור שבוע, העניקו לי פרס על התנהגותי הטובה – סרט צהוב ומדליון. האפוטרופסית שלי, יאדז'ה, מביאה לי בגאווה את אותות-ההצטיינות בהאמינה בלב שלם, כי תגרום לי קורת-רוח. אני לוטשת עיניי כאידיוטית. האפוטרופסית פוקדת על "הנשמה המסכנה" אמילקה, ללכת אל ה"אם" כדי לנשק את ידה על הכבוד הזה ולהעמיד פנים של ילדה מאושרת ואסירת-תודה. מה עז רצוני להשליך את כל אלה בפניה.

לעיתים היינו יוצאות ביום א' אל גינת המנזר כדי לאסוף את מכסת הגרגרים שנועדו בשביל הגרמנים. עלי להודות, כי תרומתי להם לא הייתה גדולה. לאחר סעודת-חג מלחמתית הוטל עלי לשחק ב"חתול ועכבר" עם ילדות בנות שש – שבע. גם בשעה שיש בי עוד כוח לעמוד על רגליי, הרי ראשי כבד עלי כעופרת. רואה אני את הילדות המשחקות, יפות או מכוערות, פיקחו או טיפשות – אין זה חשוב כלל; העיקר הוא, שאני רואה ילדים ולנגד עיניי מרחפת תמונת ילדים אחרים: ילדי הגטו, ילדים-זקנים שפניהם ורגליהם נפוחות – סבלה של האומה כולה נשקף מעיניהם של הילדים הללו! ילדינו לא עסקו במשחק בימי המלחמה והשואה; שותפים היו לכל סבלות המבוגרים, דאגותיהם וגורלם, ואף הם למדו לרעוב, להסתתר ולהבריח... האזכה עוד לראות ילדים יהודים צוחקים ומשחקים – ילדים ממש? איכם, מחמד, הילדים והאמהות היהודיות? איך, אחותי הקטנה יוסטינקה? בשנתך השתים-עשרה הספקת להיות פליטה פעמיים, היית אסירה, הרגשת את שהרגיש כל אדם הנדון למוות על לא עוון בכפו. ומה עוללו לך? שרפו את גופך הצעיר לאחר שהרעילו את לבך הרך, שכאב על אובדן בני משפחתנו בזה אחר זה...

זה היה גורלך, ואני עודני חיה ומשחקת!... אך לא שכחתיך אף לרגע. מסביבי משחקות ילדות. כמה צורם את אוזניי קולן המחניף של החניכות המקיפות את הנזירות כדי לנשק את ידן, או את כנף בגדן, כל חמש דקות! ואלה שלא "זכו" לכך מתקנאות בחברותיהן ותכופות תפרוצנה בבכי היסטרי. על אף הפקודה החמורה לשמור על סודות העבר הצלחתי בכל זאת להיוודע משהו על חייהן הקודמים של כמה חניכות. ידעתי גם על מעשי האהבים של "הצנועות" הללו וראיתי גם את יחסן לגרמנים הבאים אלינו כדי לקבל את הלבנים מהמכבסה; באין להן נושא אחר, הן מוצאות פורקן לתשוקתן בהערצת הנזירות. נערות צעירות שוקדות על קיום "מצוות" הנשיקה.

לעיתים הייתי מזדמנת עם אחת הנזירות ומשוחחתי איתה ביחידות. ויש להודות, כי רובן נשים משכילות ונבונות (פגשתי רק שתי קנאיות חשוכות). נזירה אחת סיפרה לי, כי בהיכנסה אל המנזר ניבאו לה כל מכריה, שלא תשהה כאן יותר מיומיים. אולם עכשיו התרגלה לחיי המנזר ולא תחזור עוד לאורח חייה הקודמים. היו ביניהן אחיות רחמניות וכיוון שידעו, כי בעולם-החולין עבדתי כחובשת, שוחחו איתי בגילוי-לב. הערותיי על סילוף האינסטינקט המיני בכמה בנות – פרי תנאי המנזר – המתגלה באותה הערצה נפרצת לנזירות. הן הודו על האמת ובערב ודאי התוודו על חטא זה...

עניין מיוחד היה בשיחות על ההיגינה שהתנהלו על ידי אחת הנזירות. נכחתי בשיחות כאלו, וכאן נזדמן לי לראשונה לשמוע שיחה על נושא זה לפני בנות מבוגרות. כמה סבלה הנזירה האומללה, שעליה הוטל תפקיד קשה זה. כמה נזהרה בדברה על ההיגינה של חלקי גוף מסויימים. דבריה נאמרו בשפה רפה ופניה הסמיקו כפעם בפעם. צחקתי בלבי אך גם ריחמתי עליה. רציתי לדעת איך היא מכנה את הדברים וכיצד אפשר בתנאינו אנו לשמור על ההיגינה האישית?

לפי דרישה מיוחדת, אפשר היה לקבל רשות אחת לשבועיים לרחוץ את הגוף במרחץ של קערה. פעם אחת בלבד חפפתי שם את ראשי והדבר עלה לי בטורח רב, כי בדרך הצטרקתי לנשק את ידיהן של עשר נזירות, לפחות; זו משחררת מן העבודה; המשגיחה על המחלקה צריכה אף היא לדעת על מאורע חשוב כל כך; יש לשחרר מהעבודה גם את האפוטרופסית (אסור ללכת למרחץ ביחידות!); יש לנו לנזירה פלונית בעניין המפתח ולנזירה פלונית – בדבר הדלי; מזו יש לבקש מים ומזו – לחמם את המים. לבסוף נמאס עלי כל העניין המסובך וביקשתי רשות לוותר על רחיצת הראש. הנזירה יוצאת מכליה: "אל-נא תשכחי, אמילקה, כי את נמצאת במוסד!"

- כן הדבר, אחות – עניתי לה – גם אילו רציתי לשכוח, לא הייתי יכולה, כי נזכרת אני בדבר על כל צעד ושעל!

יום אחד הודעתי לנזירה על פצעים שהופיעו על שלוש אצבעות ידיי. האחות תיאודורה מסתכלת בידי באהדה יתירה: "כן, היום אין את יכולה לכבס בשום אופן – אתן לך עבודה אחרת".

היא מטילה עלי לסייד את המעלית, שבעזרתה היינו מעלות את הכבסים אל עליית-הגג לשם ייבוש. יקחנה אופל, אם בינתיים לא באה אותה מרשעת על שכרה ולא נפגעה על ידי פצצה! כל היום עסקתי באותה עבודה. הפצעים באצבעותי הציקו לי מאוד, התעקשתי לעשות את המלאכה כהלכה, למען לא יאמרו האומרות שה"עירונית" אינה יודעת לעבוד. רגליי וידיי נכוו בסיד. כל פעם שהייתי מתכופפת בשמלתי הארוכה, היו בגדיי סופגים מים וכל גופי נרטב. בכיתי כילד קטן. לסוף גמרתי את עבודתי.

הגיעה שעת סעודת-הערב. הדייקנות חובה. כאן מתעוררת שוב בעיה קשה: היכן אתרחץ? בחדר-המיטות אסור להתרחץ ביום, בחדר-הכביסה אסור להתפשט עד הכותונת בפני הנזירה. מריצים אותי ממקום אחד למשנהו. לבסוף נכמרו רחמיה של בחורה אוקראינית אחת העוסקת בקילוף תפוחי-אדמה; היא הביאה לי כד מים ואת בגדיי הנקיים והרשתה לי להתרחץ במקום עבודתה. פתאום הופיעה שוב איזו אפוטרופסית: "כלום אין את יודעת שחדר-הקילוף אינו מקום לרחיצה!?!..."

לא יכולתי עוד לשלוט ברוחי והתחלתי לחרף ולגדף אותה. כבר באתי על עונשי בבית הסוהר ואיני חוששת עוד לשום דבר: "בבקשה, הודיעי ל"אימא", היא פיקחית ממך, ואולי תבין. אילו היה כך מעט רגש אנושי, היית עוזרת לי להתרחץ!" היא הבינה, כנראה, כי הגדישה את הסאה והסתלקה מייד.

שלושה ימים שכבתי במיטה ב"בית-אלוהים" זה כשאין ביכולתי להניע את ידיי; לא היה בכוחי אפילו לאכול עד שנכמרו סוף-סוף רחמיהן של "נזירות רחמניות" אלה ונתנו לי קצת ווזלין. ומה אמרו עלי? כי טבלתי ידיי בסיד במזיד כדי ליפול למשכב! אפילו בבית הסוהר הייתה ההשגחה על החולים טובה יותר, והרי שם לא נאלצתי להעמיד פני צדקנית, להתחסד ולנשק את ידיהן של נשים היסטוריות וקשוחות אלו. אני מלאה חרדה ולגורל ילדינו, שעמדו להעבירם לבתי המנזר, שכן כאן אבוד יאבדו כיהודים.

עצבני מתרופפים מיום ליום. אם לא יחול איזה שינוי יסודי, אפול תחתיי – אשתגע. יתר חניכות המנזר שקעו באפאתיה גמורה. לאחר זמן נדמן לי לשוחח עם פולנים בקרקוב. סיפרתי להם על חיי המנזר, והם גילו לי עובדות ומעשים בבחורות פולניות שיצאו משם כשהן חולות ברוחן.

מקץ שבועיים הגעתי לכלל החלטה להשתחרר מהמנזר. לאחר תקופה מסויימת, אין, כידוע, כל אפשרות לעזוב את המנזר. יש רק שתי אפשרויות להיחלץ משם: בקשת שחרור מצד המשפחה אם יש לה רכוש קרקעי, או – נסיעה לגרמניה. כיוון של"גינזבפה פאוולובסקה" לא הייתה משפחה מעולם, נשארה לפניי רק הדרך השנייה, ובה בחרתי. ידעתי, כי גם לשרה ארליכמן אין עוד לא משפחה ולא ידידים; ידעתי גם ידעתי את גורלה של ורשה. למה, איפוא, לשוב לפולין, שהייתה כקבר עצום להמוני ישראל? ניסיתי שוב לכתוב אל משפחת חוינובסקי, אבל נאלצתי לנהוג זהירות יתירה, כיוון ש"אימא" בודקת את מכתבי החניכות בדיקה קפדנית ביותר וחוקרת לפשר כל מילה וכל שם.

אני עושה את חשבון חיי במנזר. העבר מת. נשארתי לבדי. האומנם? האם רשאית אני לומר כך, כל עוד יש לי אחות בארץ-חלומי וידידים, שזכר קדושינו השרופים יקר להם כשם שהוא קדוש לי? עלי להגיע אליהם ויהיה מה ולספר את כל אשר ראו עיניי האומללות. יש עוד חובה ומטרה לחיי: הארץ, בד בבד עם הכרת המטרה מתעוררת בליבי שאיפה עזה לפעולה ואמונה עמוקה באלוהים ובצדקת שליחותי.

אני מכינה לי תוכנית פעולה. אם במנזר לא הכירו כי יהודיה אני, הרי אין חשש לכך בשום מקום אחר. אני מחליטה לצאת לגרמניה, ואחר כך לברוח משם ולהגיע לצרפת ומשם לארץ ישראל.

"בית-אלוהים זה - או ביתר דיוק, גיהנום זה עלי אדמות - לא צד את נפשי. ביקשתי ראיון אצל ה"אם". לאחר כמה ימים הוזמנתי אליה. באתי מן העבודה. ליד הכניסה לאולם מעירים לי, כי עלי להוריד את השרוולים. אימא אלכסנדרה יושבת בכורסה ליד איקונין גודל ושרפרף קטן לרגליה. היא מצווה עלי לשבת על השרפרף ומגישה לי את ידה לנשיקה. אני מסבירה לה את העניין במילים ברורות: לא מבחינה גופנית, אף לא מבחינה רוחנית אין ביכולתי עוד להחזיק מעמד במנזר; הרי ידוע לה, כי ישבתי בבית הסוהר. ברצוני להתנדב לעבודה בגרמניה; שם אולי אמצא לי עבודה במקצועי וירווח לי...

היא מביטה בי בתמיהה: "כלום אינך עושה מעשה שטות בעזבך את בית-האלוהים ובצאתך לגרמניה החוטאת אשר שכחה את האלוהים?"

כל אדם ראוי לעשות מעשה שטות. אומנם אסור לי בגילי לנהוג בקלות דעת; אולם החלטתי זו באה לאחר שיקול דעת רציני. עצם ההכרה, שאני כלואה כאן לזמן בלתי מסוים, יש בה כדי להעבירני על דעתי...

מתוך רוגז רב הבטיחה ה"אם" לסדר את העניין. ידעתי, כי רק במקרים בודדים ויוצאים מהכלל נתנה הסכמתה לנסיעת החניכות; אולם במקרה זה חששה, כנראה, שמא אבוא בדברים עם מישהו מן "העולם" ואודיע שהיא מתנגדת להתנדבות לעבודה. במקרים אחרים שמרה ה"אם" בקפדנות על קרבתה שלא יתחמקו מידיה. בימי שבתי במנזר ברחו ילדה מן המוסד וכשנתפסה "הרביצה" בה ה"אם" הטובה ללא עדי-ראיה; אחר כך גזזה את שערותיה למען תהיה לצחוק בעיני כל שוכני המנזר.

הווידי

במשך כל הזמן השתמטתי מחובת הווידיים וה"קומוניה". הכל הולכות לווידי לפחות פעמיים בשבוע; ואני יושבת כאן זה ארבעה שבועות, ולא הלכתי אפילו פעם אחת. בוודאי ידוע להן, כי אנשי-הכרך אינם אדוקים כל כך. ידעתי, כי הווידי המחייב ביותר הוא זה שלפני חג הפסחא. כמה פעמים הביטה בי "אימא" בחזרה מן ה"קומוניה" בשעת תפילת הבוקר כשראשה מורכן כמנהג. אני מעמידה פנים כאילו איני רואה מאומה. החלטתי להמתין, ולראות כיצד ייפול דבר. איש לא פנה אלי בדרישה מפורשת ואני מחרשה.

והנה לפתע פתאום, ב-21 ביולי, ערב החג הגדול במנזר, חג מגדלינה הקדושה, אחזה "אימא" בזרועי ואמרה, שעלי להתוודות ולקבל את ה"קומוניה הקדושה" לפני צאתי לגרמניה. בעל כורחי קיבלתי עלי את הגזירה. אך ריבונו של עולם, כיצד נעשה הדבר?! לפני הטקס נשארתי לבדי. המתנתי לתורי. בינתיים איני אומרת את התפילות כמקובל, אלא משננת בליבי את כללי הטקס: כיצד עלי לנהוג בשעת הווידי, מה עלי לומר בקול רם ומה בלחש, באיזה צד של דוכן-הווידי עלי לכרוע ברך, ואימתי צריך לנשק את יד הכומר.

בלב כבד ניגשתי אל דוכן-הווידי. אני מרגישה עצמי כאחד האנוסים בספרד בהופיעו לפני האינקוויזיציה. בליבי רצון מוזר לשיר את תפילת "כל נדרי". אלי, אלי! למה נגזר עלי להתחפש תמיד ולהעמיד פנים? המעט הוא הסבל אשר עבר עלי? המעטים הם

אחינו ואחיותינו שעלו על המוקד על קידוש השם? כשל כוחי ומי יעמוד לימיני בצר לי זולתך אלוהי ישראל!...

אני נושקת את ידי הכומר. מקבל-הווידי שלי הוא אותו זקן חביב, הכומר ה"פראפקט". שפתיי דובבות מין תפילה בלתי-ברורה, לבי הולם בחזי – רוצה אני להימלט מכאן, אך רגליי כבדות ואין בכוחן לזוז מהמקום.

הכומר פותח ושואל אותי: איפה היית בשעת הווידי האחרון? אני ציינת את התאריך: 22 בפברואר – היום שבו חדלתי רשמית להיות יהודיה. ומדוע לא השתתפתי בווידי של פסחא? הייתי כלואה בבית הסוהר. על שום מה? אני חוזרת על השקר שאמרתי בבית-הדין, אך מה קשה לי לשקר במקום הזה! **ברצוני לגלות לכוּמר את כל האמת כולה, כי בת-ישראל אנוכי, כי וידי זה הוא קומדיה וחילול השם; אולם מייד נמלכתי בדעתי: האם מותר כיום לרחוש אמון למישהו? וכי אני הראשונה המוציאה שקר במקום הזה? וכמה קתולים אדוקים שיקרו כאן גם בשעה שחיהם לא היו תלויים להם מנגד?**

מתחיל מניין החטאים. אני מספרת מעשיות שונות ומודה, למשל, שגנבתי אפונה בהיותי בבית הסוהר, כי הגרמני היה קמצן וחס על קצת תפוחי-אדמה בשביל האסירים. אחר כך שוב שאלות ושוב מעשיות מאותו סוג. גרוני נחנק מדמעות ואני מודה בחטא הגדול של שנאה – שנאת הגרמנים. הכומר שואל אותי: "האם סבלת קשות מתגרת-ידם של הגרמנים, ילדתי?"

הסבלתי קשה!? אינני יכולה עוד להבליג. שוב רואה אני לנגד עיניי את מגפי הגרמנים הדורסים את ילדינו. אני גועה בבכי ספאזמאטי ונאחזת בדוכן-הווידי לבל אפול. מתוך דמעות סיפרתי לו, שהגרמנים רצחו את כל בני משפחתי – איך לא אשנא אותם? מה ערך לחיי בלעדי הנפשות היקרות לי כל כך? ידעתי כי חטא הוא, אלא שאין בכוחי לעקור את השנאה מלבי.

הכומר מרגיע אותי. קול שקט זה ויד הזקן המונחת על ראשי, משקיטים את סערת רוחי. כמו מתוך שינה שומעת אני את דבריו: "הרגעי, ילדתי, ראי-נא כיצד מעניש אלוהים את הגרמנים האכזריים; חסרי-לב הם, שכחו את תורת הנוצרי". הוא מתאר לפניי את מראה הגיהנום והעונש הצפוי שם לגרמנים ומוסיף בהנמיכו את קולו עוד יותר: "גם בעולם הזה עוד יבואו על עונשם הראוי להם. בטחי באלוהים, ילדתי!" ימים כה רבים לא שמעתי דברים הנאמרים בלחש, אף לא את הכינוי "ילדה"...

הכומר מטיל עלי לחזור בתשובה על ידי אמירת כמה תפילות לאלתר, ועוד תפילות נוספות לעת ערב. נשקתי את ידו, ניגשתי את הספסל והצטלבת. דברי תפילתי היו שונים קצת מנוסח התפילה שבספר המונח על דוכן ספסלי: **שמע ישראל ה' אלוהינו ה' אחד!** ועוד כמה מילים משירת האנוסים, שאבא היה מיטיב לשיר אותה: **"עצמותינו נשרפו, אבל נפשנו חיה וקיימת!"**

איך, אבי? האמת הדבר, שאתה ניצב כעת לידי? אתה ידעת, כי אומנם רוצה אני ללכת לאותו מקום אשר אליו שאפת כל ימי חיך: **"ציון, ציון! שם הקודש – ציון; ציון מקום הקודש – האילנות הזקנים יפריחו מחדש שם בארץ הקודש".** עז רצוני לראות את הפרחים החדשים. היפרחו שם גם חיי מחדש, והריני תקועה כאן?...

אותו לילה עבר עלי ללא-שינה. למחרת היום – 22 ביולי 1943, יום השנה הראשון לגירוש ורשה הראשון; יום השנה הראשון למות ישראליות... אני הולכת לטקס ה"קומוניה", הולכת כסהרורית, ושפתיי נעות חרש, בלי הפוגות: סילחו לי, יקירי! אל-נא תחשבו, כי דאגתי אך להצלת חיי ושכחתי אתכם...

בהגיע תורי ניגשת גם אני אל "המזבח", כורעת על ברכיי כמשפט, ומביטה מן הצד לראות מה עושה שכנתי: מה היא מוציאה את לשונה על שפתה התחתונה, אף אני כך.

הכומר מניח את "לחם הקודש" על לשוני ועושה את סימן הצלב על מצחי באצבעו הטבולה בין – זכר לנוצרי שמסר עצמו לבני-האדם במות לחם ויין. השקט השורר כאן אינו מובן לי כלל וכלל. אחר כך חוזרת אני אל ספסלי כשראשי מורכן וידי משולבות כמקובל. מוזר הדבר: בו ברגע חולף בי הרעיון, שכדאי היה להסריט את המחזה הזה.

הפעולה הבאה היא "שעת התבוננות". אני כורעת הפעם במקומי ליד הספסל ומתייחדת עם זכרם של אלה שניספו בלהבות. נשתקעתי בהרהורי ולא הרגשתי כלל שהתפילה נסתיימה. ולא התנערתי עד שהתחילו הבנות היושבות לפניי לקום על רגליהן. במסדרון עולה באפי ריח מאכלים טובים. היום, 22 ליולי, הוא יום החג של מגדלינה הקדושה. הכל שמחים לסעודה הטובה שנכונה להם ומברכים את מגדלינה ואת חטאותיה הקדושים. לאחר תקוות שווא לארוחה טובה הולכת אני לעבודה. אני תולה את הלבנים בעליית-הגג. אסור להיפרד אפילו מן הבחורה, שבחברתה ביליתי את חמשת החודשים האחרונים גדושי-החוויית. היציאה מן המנזר אכזרית מיציאתי מבית הסוהר, שכן יוצאת אני לדרך בלי לאכול ארוחת-צהריים: אני מקבלת רק ארבע פרוסות לחם במרגרינה וגם את ספר-התפילות. זאת הצידה שניתנה לי לדרך לשני ימים; "אימא" מגישה לי את ידה לנשיקה, ופניה כפני נעלבת. וכך עזבתי את ה"גיהנום" של המנזר שבקרקוב. ועכשיו לאן?...

אני עוברת ברחובות קרקוב. בכסף שהצלחתי להצפין על אף הבדיקות השונות קניתי לי סיגריות, ואני מעשנת את הסיגריות הראשונה לאחר שלא עישנתי זה חודש ימים. אתה מרגיש עצמך חופשי כשאתה לצדך שומר לבוש מדים; הפעם מטיילת אני בלוויית אחד האזרחים.

יום קיץ נהדר. אני נושמת במלוא ריאתי ומסתכלת באנשים ההולכים איש-איש לעסקיו כבימים כתיקונם. אני מרגישה, כי חיה הנני, ברם, רגשות האושר והחופש אינם מאריכים זמן רב, ומידי עולה שוב השאלה הנצחית: איה אנשי שלומי? אני מביטה על סביבי – מה רבים המקומות הפנויים ומדוע לא יכלו למצוא להם מקום כאן? האומנם מנעה השמש את חומה מהם? האם רק להט הכבשנים נועד בשבילם? כלום רשאית אני לחיות?

מביאים אותי אל ה"זאממאללאגאר" (מחנה-איסוף) לנשלחים לגרמניה. הכל משתוממים על רוע-לבה של הנזירה שלא הודיעה עלי ישר למשרד-הבריאות, שם יכולתי לקבל עבודה במקצועי. אני מעמידה פנים כמתמרמת. אך לאמיתו של דבר, הרי דווקא על כך אני מחזיקה טובה לה, כי שם יכלו למצוא אותי רק בשם שרה ארליכמן.

ושוב אוסף פרצופי אדם מאוסים ושנואים. לאחר אותו מנזר "קדוש" נקלעתי למקום שכמוהו כבית-בושת. החיים פה נוראים, פרוצים, פשוט פחד לשכב לישון בלילה. כאן "עושים חיים" כהלכה. תשלום מס טבעי בצירוף 1000 זהובים מקנים לך את החופש. כאן מוצאת אני אונאה וצביעות דתית במידה שאין להעלותה על הדעת. הכומר נותן מראש ובסיטונות כפרת-עוון ו"קומוניה קדושה", כדי שהאנשים לא ילכו חלילה, לגרמניה בלי "קומוניה"....

אני באה אל מנהל המחנה ומבקשת לתת לי עבודה מתאימה. לרוע מזלי אין מקום לחובשות, אבל יש דרישה לארבע עוזרות בשירותי הבריאות בפרנקפורט דמיין. לכשהיה שם, במרכז-הבריאות, אפשר שאצליח לקבל עבודה כלשהי במקצועי. עשר פעמים ביום באים אנו וממתינים לטרנספורט, והטרנספורט איננו. אך לי הדרך. עז רצוני להימלט מן הארץ, שבה עברו עלי צרות רבות כל כך. העיקר: להתרחק מכאן – ארץ גרמניה תקרבי למטרתי, אווירת המחנה מחניקה אותי. נוסף על כך, נתגלו במחנה בימים אלה כמה יהודיות מתחפשות. אין להעלות על הדעת שהן תצאנה בשלום מידי הגסטאפו. [1]

עדותו של שלמה גזית

שלמה גזית, יליד ורשה 1931. עם פרוץ המלחמה היה ילד בן 8. כדי להישרד שיחק את התפקיד של ילד פולני-נוצרי וזאת באמצעות תעודת לידה מזויפת שהצליח להשיג. הוא הגיע לבית איכרים ושם סייע בעבודות חקלאות וטיפקד כילד נוצרי המקיים את התפילות והפולחן הנוצרי. משם נדד לבית היתומים בקרקוב. שם היה צריך להמנע מלהתרחץ ברחצה המשותפת של הילדים פן יתגלה כי עבר ברית מילה ויזהו אותו כיהודי. בכל שיחה היה צריך להמציא סיפורים שיאמתו את היותו נוצרי. בענין זה הוא היה שרוי במתח עצום. בבית היתומים מצאו עבדו משפחה מאמצת קתולית. במשך הזמן גילה לבת המשפחה ז'ושה שהינו יהודי. אך היא שמרה על סודו ולא סיפרה זאת לאיש. הוא התאקלם במשפחה הנוצרית וכאן באה לידי ביטוי הטרגדיה הקשה של ילדים יהודים שהתחנכו בבתי נוצרים. מחד, ידע שהוא יהודי, ומאידך, רצה מאד להזדהות עם הדת הנוצרית ופולחנה. בסוף המלחמה אותר על ידי השליחים - גואלי ילדי היהודים שפעלו לאחר השואה בפולין. כך חזר לחיק היהדות ועלה לארץ-ישראל.

ש. אולי ספר קצת במפורט מה קורה אחרי המרד הכללי [בגטו ורשה].
ת. הגלו את כל האוכלוסייה מוורשה, בכניעה. כשהם נכנעו, הגרמנים גירשו את כולם. הפכו את כל ורשה לבונקר אחד גדול. שרפו את כל ורשה. החריבו בית אחרי בית. ריכזו אותנו בהתחלה בכנסייה הגדולה ואחר כך גירשו אותנו ליד ורשה לפרושקוב (PRUSZKOW), למחנה גדול. אני באתי עם אותם הפולנים שהסתתרת אצלם, עם אותם יהודים, למחנה פרושקוב. כל אוכלוסיית ורשה כמעט הייתה שם.

ש. כלומר, לא יהודים.
ת. לא יהודים, הפולנים. אני שיחקתי תפקיד של ילד פולני. לא ידעו שאני ילד יהודי. היו באים עם עגלות ומחלקים מזון. כמוכן שאני לא יכולתי להגיע למזון ולאוכל כי היו צריכים להידחק, ומי שחזק היה מקבל אוכל. בתוך המחנה הזה פרושקוב גם כן הייתה סלקציה. אנשים בריאים וצעירים לקחו אותם לעבודה לגרמניה. ואת הזקנים והילדים השאירו שם. אני הייתי צריך לגשת גם כן. היה פולני וגרמניה מתרגמת.

המחנה הלך והתרוקן ואני פחדתי לגשת. בסוף לא היה לי מנוס ואני ניגשתי גם. הייתה לי תעודת לידה פולנית בתור ינק קצ'ינסקי. פרופסור סביצקי סידר לי תעודת לידה מזויפת, שנולדתי להורים כך וכך במקום כך וכך. אני ניגש, אני מדבר פולנית והיא מתרגמת לגרמנית ואני מבין את הכל בגרמנית. אמרתי שאני נשארתי יתום, הבית הופצץ, אני בדיוק לא הייתי בבית וההורים שלי נהרגו וכל המשפחה נהרגה. אני לבד. והגרמניה הזאת מלטפת את הראש שלי ואומרת: ילד מסכן, מה שעשו הנבדלים הללו. הבנדיטים היו המתקוממים. אולי אם הייתה יודעת מי אני לא הייתה מלטפת אותי. היא אמרה לי ללכת לצד ימין, איפה שאלה שלא מסוגלים לעבוד, שם היה מחנה קטן יותר, מיועדים למשלוח לכפרים.

שם פגשתי גם כן אישה שאני מכיר אותה, פולניה. היא הייתה עם ילדה קטנה בת שבע. שמה היה ז'ניה והילדה באשה. אז כבר שמחתי, לא הייתי לבד. הלכתי איתה. הובילו אותנו לאיזה שהוא כפר. נסענו שישה – שבעה איש בעגלה כזאת

ארוכה רתומה לסוס, עד שהגענו לכפר. ראש הכפר הזה אסף אותנו, נתן לנו לחם כזה שחור עגול עם חלב. אכלנו ושתינו, היה לנו כבר טוב, כי לא אכלתי כל הזמן שהייתי במחנה. חילקו אותנו למשפחות פולניות לעבודה. אני ז'ניה ובאשה הגענו לאותו איכר. כמובן שהוא לא ידע שאני יהודי. הם היו אדוקים, ואני עשיתי את עצמי שאני גם ילד אדוק.

לקחתי ספר תפילה ובערב אני כאילו התפללתי ולמדתי את התפילות בעל פה. עמדתי לפני המיטה, לפני יושן, לפני הצלב, במקום להתפלל אמרתי אותם כל הזמן, את התפילות למדתי בעל פה. הם גם ריחמו עלי אבל העבידו אותי קשה. הייתי רועה את הפרות, הולך לאסוף תפוחי אדמה אחרי המכונה שהייתה מוציאה אותם מהאדמה. היה שם יער והיו באים פרטיזנים גם כן מהיער לכפרים לבקש מזון. אבל בכל זאת לא יכולתי לגלות שאני ילד יהודי.

יום אחד ז'ניה אמרה לי: אתה יודע מה, אני נוסעת לקרקוב (KRAKOW). אני לא נשארת פה. הייתה לה אחות לא רחוק מקרקוב.

אמרתי: אני לא אשאר לבד אצל הפולני. אני אצטרף איתך לקרקוב. הגעתי לקרקוב, המון סואן בתחנת הרכבת, לא יודע, לא מכיר אף אחד. היה שם גם כן ארגון למהגרים. אני הגעתי אליהם והיינו בחדר אחד גדול שוכבים על הרצפה, עם הפולנים ששותים ושיכורים. ואני שוכב ובוכה כל הזמן. לא היה לי טוב. ואני אומר למנהלת של הארגון הזה שאני יתום לבד, שתמצא לי איזה שהוא בית יתומים. היא הבטיחה למצוא לי בית יתומים.

ש. דווקא שם אתה בוכה?

ת. כי הייתי לבד על הרצפה, בין המון של פולנים, עם הגסויות, עם השיכורים, מתפללים. הרגשתי זר ובודד בתוך ההמון הזה. ודווקא שם על הרצפה ישנתי ובכיתי כי נפרדתי מז'ניה הזאת. היא נסעה עם הילדה שלה. והמנהלת הבטיחה לי שתמצא בשבילי בית ילדים. ובאמת מצאה בשבילי בית ילדים בעיר קרקוב. כבר היה שם טוב. זה היה בית ילדים של יתומים, רגיל. שם טיפלו אחיות נזירות בילדים האלה. הן היו גם מטפלות בנו וגם בתור אחיות. היה שולחן ערוך ואכלנו. לפני האוכל היינו צריכים להצטלב ולהגיד את התפילות. אני כבר למדתי את זה. היו לי כבר בגדים נקיים. הייתה לי רק בעיה אחת. היינו צריכים ללכת התקלח במקלחת משותפת. אני ידעתי שאני ילד יהודי, יכירו בי שאני יהודי. אז גם כן תמיד היה לי איזה שהוא פתרון. על כף הרגל היה לי פצע והייתה לי תחבושת עם משחה. היה לי תירוץ שאסור לי להרטיב את הרגל, אסור לי להתרחץ ביחד. אז נתנו לי קערה ורחצתי את הקערה חצי גוף, ונמנעתי מלהתרחץ עם כל הילדים. היא הייתה שמה לי את המשחה ובלילה הייתי פותח את התחבושת ומוריד את המשחה כדי שזה לא יגליד לי. אני רציתי שהפצע יימשך מה שיותר, כי אם הוא יתרפא, אני אצטרך להתקלח עם כולם. ככה הייתי קם בבוקר וזה נמשך אולי שבוע – שבועיים.

פתאום בזמן הארוחה המנהלת קוראת: ינק, ינק! חשבת: אולי הגרמנים באו לקחת אותי. והיא מציגה בפני אישה צעירה בלונדינית יפה ואומרת: זאת ז'ושה, הם יאמצו אותך. היא בת של משפחה עם ארבעה ילדים, אבא שלהם הייתה לו מתפרה גדולה. ז'ושה קיבלה ואתי יפה. הלכנו קודם לבקר את האבא. נפרדנו מהילדים והמנהלת ואמרו: תעמוד איתנו בקשר ונתנו את הכתובת שלהם ותבוא לבקר אותי.

ז'ושה לקחה אותי באותו ערב לאבא שלה במשרד איפה שהוא עבד. משם לבית שלם. הם גרו בבית גדול עם גינה גדולה. היה להם בן שהיה בשנה או שנתיים יותר מבוגר ממני.

ש. בקרקוב?

ת. כן, זה היה בקרקוב. הם היו אנשים אמידים, אבל מאוד קתולים, נוצרים מאוד. כבר בדרך היא שאלה אותי שאלות. אני לא ידעתי איך קראו לכנסייה איפה שאני התפללתי. אם הייתי כבר בקומוניה שזה כמו בר-מצווה בגיל שנים עשרה – שלוש

עשרה ואני לא ידעתי בדיוק מה להשיב, כן או לא. איך קראו לכנסייה, מי היה הכומר שלי, אם הוריי היו אדוקים.

אני סיפרתי לכולם שהייתה הפצצה והוריי נהרגו ואני נשארת לבד. זה היה סיפור. לא כולם קנו את זה, היו כאלה שעשו את עצמם כאילו שלא יודעים שאני ילד יהודי, אבל ידעו שאני ילד יהודי כי ראו לפי הסיפור. לא יכול להיות שילד מחזיק פתאום תעודת לידה. זה היה גם כן פלוס מינוס כשאני הראיתי תעודת לידה. ידעו שזה משהו לא נורמאלי. איזה ילד הולך לטייל עם תעודת לידה? אבל בשביל הגרמנים הייתה לי תעודת לידה שהייתה כמעט חדשה.

באתי למשפחה, קיבלו אותי יפה, הכניסו אותי לאמבטיה להתרחץ. אז גם כן כשהייתי בתוך האמבטיה, באה האימא לרחוץ אותי. אמרתי: לא, לא, אני כבר בחור גדול, אני מתבגש. היא אמרה: יש לי ילדים גדולים ממך, מה אתה מתבגש? אני פחדתי כל הזמן כי הייתי נימול, ידעתי שזו צרה גדולה בשבילי. אז קיללתי את עצמי למה מלו אותי, אחרת לא היו יכולים להכיר אם אני יהודי או לא.

הייתי אצלם. היו גם כן אנטישמים. היו באים אנטישמים גם כן. בקרקוב היו נוצרים מאוד אדוקים. רשמו אותי לבית הספר ולכנסייה. הייתי תלמיד טוב.

ש. איך הסברת שאתה לא יודע דברים?

ת. במשך הזמן אני למדתי, אבל הם הרגישו שאני ילד יהודי. הם הרגישו. לפי ההתנהגות. לפי שאני לא ידעתי איך להתפלל בכנסייה. לא ידעתי מתי קמים, איזו תפילה ואמרים. הם הרגישו משהו לא רגיל. גם הייתי עצוב, הייתי בוכה. אבל הם עשו כאילו שהם לא יודעים משום דבר. היה להם כיסוי, הם קיבלו אותי מבית היתומים, לא לקחו אותי מהרחוב. אי אפשר היה להאשים אותך שהם מסתירים יהודי.

מז'ושה החלטתי לא להסתיר את האמת. כששכבתי במיטה אמרתי לה: יש לי משהו לספר לך. אז אני סיפרתי לה שאני ילד יהודי.

ש. ספר לי את זה בפרטי פרטים.

ת. הרגשתי שאני נחנק כבר, שאני לא יכול יותר להסתיר, שאני יוצא מהבית בוכה. אמרתי לז'ושה שיש לי משהו סודי לספר לה. זאת אומרת שבאה לקחת אותי מבית היתומים. אמרתי לה: תדעי לך שכל זה מה שאני סיפרתי לך זה לא נכון. אני לא ילד נוצרי. אני ילד יהודי. הייתי בגטו ורשה ועל ההורים שלי.

הכל סיפרתי לה. הייתה לי משפחה והם מתו בטרבלינקה ואני לבד נשארת. היא ריחמה עלי באמת וליטפה אותי ואמרה: טוב שאתה מספר לנו את זה, אנחנו יודעים איך להתנהג, איך להסתיר אותך יותר. היא סיפרה להורים, אבל לא סיפרה לבן סטאשק שהיה בן שתיים עשרה-שלוש עשרה. היא אמרה לי: לסטאשק אל תגיד שום דבר שאתה ילד יהודי. רק אנחנו יודעים ואף אחד לא יודע. כי אם הייתי רב איתו, היה מספר לכיתה שאני יהודי. הייתי הולך איתו לבית הספר ולמדתי את כל התפילות והייתי תלמיד מאוד חרוץ.

בבית הספר היה עיתון קיר ואני כתבתי על המרד הפולני והישוו אותי לגיבור. אמרו: ינק הגיבור שהיה במרד בוורשה. אני כתבתי בעיתון קיר מאמר יפה איך כל המרד הזה עבר, כך שמאוד החמיאו לי, ולמדתי במקביל שתי כיתות. כי היה לי פיגור שלא למדתי. הייתי תלמיד טוב מאוד. קיבלתי ציונים טובים. ההורים המאמצים אמרו לבן שלהם: תיקח דוגמה מינק איך הוא לומד טוב. הם מאוד התגאו בי. הייתי הולך לכנסייה בתור פרח כהונה, לבוש עם גלימה לבנה (יש לי תמונות מאותה תקופה). הם שמחו מאוד.

ככה המשכתי לחיות, היה לי טוב מאוד אצלם, זה היה בית חם.

ש. בבית ספר גם היה לך טוב?

ת. כן. בבית הספר המורה אהבה אותי, כל הילדים אהבו אותי. הם האמינו שאני ילד פולני. כל השכנים גם לא ידעו שאני יהודי. למדתי טוב. ב-18 לינואר 1945 בא השחרור. הגרמנים ברחו והרוסים מתקדמים. אנחנו גרנו לא רחוק מנהר הוויסלה, מהנהר הראשי שלהם. היה שם גשר. בלילה שמענו "בום", הגרמנים שנסוגו פוצצו

את הגשר. אז הנהר היה קפוא, זה היה בינואר. למחרת כולם מתפללים במרתף, לא יודעים מה קורה. יש הפגזות מצד הגרמנים ומצד הרוסים. ואני בורח מהמרתף. רץ לעבר הוויסלה. החיילים הרוסים עוברים את הוויסלה. אם כי הקרח גם נשבר. אני חיפשתי יהודים, חיפשתי איזה שהוא חייל. ידעתי שברוסיה יש חיילים יהודים. חיפשתי "עבריי" "עבריי", שאלתי אותם. אני פחדתי להגיד בעצמי שאני יהודי. רציתי איזה קשר עם יהודים. גדלתי בתור נוצרי והיה לי טוב, אבל התגעגעתי, רציתי ליצור קשר עם יהודים. הם התפלאו מה פתאום, השכנים אמרו: ינק, אתה מסכן את עצמך, אתה רץ, יש יריות.

הרוסים ראו אותי בתור ילד. אני זוכר, היה שלג, הם שאלו: כמה קילומטר מפה לברלין? אני בעצמי לא ידעתי. אבל ידעתי שהמטרה שלהם להגיע לברלין. ככה שוחררתי, הרגשתי את עצמי יותר משוחרר.

מצאת חייל יהודי? ש.

לא מצאתי אף אחד. אני עוד פחדתי בעצמי. אם יהודי היה בא ושואל אם אני "עבריי", הייתי אומר שאני יהודי. ת.

הפולני הזה שאימץ אותי אמר: תשמע, אתה צריך לגשת לקומוניה, אתה לא יכול להיות שונה מילדים אחרים. הם ישאלו למה ינק לא הולך לקומוניה. אבל לפני הקומוניה צריך לנצר אותי. אסור לקבל את הקומוניה שזה הלחם של ישו לפני שניצרו אותי. אמרתי: בסדר, אני לא מתנגד, אני מאמין בישו וזה מוצא חן בעיניי. אז לקחו אותי לכומר של הכנסייה והלבישו אותי בגדים מיוחדים ויפים, לבנים, כאילו שזה קומוניה.

איך הרגשתי בליברך? ש.

גם כן רגשות מעורבים היו לי. מצד אחד אני ידעתי שאני יהודי ומצד שני רציתי להזדהות באמת עם הדת הנוצרית. כל כך הכניסו לי את זה לראש שאני האמנתי בקדושתו של ישו ובמריה. הכנסייה היא מושכת. יש משהו, איזה שהוא יראת קודם כזו שם בפנים, כזה שקט ויופי, שזה כובש לבבות. בעיקר שלא היו לי כאלה שורשים יהודיים עמוקים. זה שאז למדתי בתור ילד את החומר, זה לא אומר שאני ידעתי את שורשי היהדות ואת ההיסטוריה של היהודים. אני כאילו רציתי להתבולל בתוך הפולנים, כי היה לי טוב.

לקחו אותי לכנסייה, והתיזו עלי קצת מים קדושים. שמו לי על הלשון מלח ועל המצח שמן, ואני הפכתי להיות ינק קטינצקי נוצרי לכל דבר. לאחר מכן יכולתי לגשת לקבל קומוניה. הלכתי לשרת בתפילות של הכומר בתור פרח כהונה עוזר לכומר. עם הפעמונים הלכתי בווידיה אחרון. בכנסייה יש בודקה, שנותנים לתת וידוי אחרון לכומר, להתוודות לפני הכומר, לנשמה טהור. אני הייתי צריך גם ללוות את הכומר הזה.

הכל היה טוב ויפה, אבל מה, באחד הימים כשחזרתי מבית הספר, מצאתי את האישה המכרה שלי, איפה שבזמן המרד הלכתי אליה, שנפרדתי ממנה במחנה פרושקוב. קראו לה קרוצ'ינסקה. הייתה לה בת גם כן, מארישה, יפה משפחה יהודית. אני רואה אותה פתאום. אני התנפלתי עליה כאילו היא אימא שלי. שאלתי אותה: איך הגעת לפה? היא אומרת: הגעתי לקרקוב, ושאלתי על ילד בשם קצ'ינסקי ינק, ואמרו שינק קצ'ינסקי היה בבית יתומים זה וזה, ומבית היתומים היפנו אותנו למשפחת מוקצ'בי. מה קרה – בזמן שאני הייתי בבית הספר, היא הייתה אצל הפולנים האלה והם דיברו איתה, והיא סיפרה דברים שסותרים מה שאני סיפרתי. היא לא ידעה. הם שאלו אותה: איך את מכירה אותו? היא אמרה: הוא ילד שלי, הוא בן שלי. היא סיפרה דברים אחרים ממה שאני סיפרתי.

לאחר מכן היא שאלה אם אני יכול ללוות אותה, אז המשפחה אמרה שכן, למה לא. ואז היא סיפרה לי: ינק, אני סיפרתי להם כך וכך עליך. אמרתי: מה עשית? עכשיו הם יחשדו בי. אני סיפרתי להם שאני יתום וההורים שלי נהרגו בהפצצה, והיא סיפרה שההורים שלי הומתו במחנה באושוויץ או איפה שהוא. אמרתי: הם כבר

ידעו שאני יהודי. היא אמרה: אז אל תחזור אליהם. בואי איתי. אמרתי: את בעצמך פליטה. אין לך איפה לחיות. אני חזרתי אליהם וכבר אז חשדו בי, אבל בסדר.

הגיעה התקופה של השחרור ב-1945. אני שמח, הלכתי לבית הספר והלכתי למחנות שלהם כמו גדנ"ע. הייתי מאוד שמח ויחד עם זה התגעגעתי למשפחה. ומיד ב-1945, בחופש הגדול, ביקשתי חופשה ונסעתי לוורשה לפרופסור הזה. אני הייתי בקרקוב. אני עובר ברחוב ואני רואה את פרופסור סיבצקי. התחבקנו, התנשקנו. איפה אתה ינק? התברר שהוא מנהל המוזיאון הראשי של ורשה. הייתה לי הכתובת שלו. נסעתי לבקר אותו. ורשה הייתה חרבה, כולה בחרבות. גרתי אצלו כמה ימים. היו לו שני ילדים קטנים. ילד אחד נולד בתקופה שאני הסתתרתי אצלו ב-1943, גם כן קראו לו לודוויק. הוא עכשיו רופא צבאי בוורשה ויש לו שלושה ילדים, שני בנים ובת אחת. מאוד שמחתי.

פתאום בשנת 1946 כבר, אני חוזר מבית הספר, למדתי, וז'ושה אומר לי: ינק, יש לך איזו שהיא דודה בלודז' (LODZ). אמרתי: לא. אין לי שום קרובים ושום דודה. איזו שהיא דודה מחפשת אותך. אמרתי: זה לא יכול להיות, אין לי דודה ושום דבר. היא אמרה: היה פה קצין פולני והוא סיפר שהוא קיבל את כתובת מדודה איזו שהיא שלך, והוא רוצה להיפגש איתך ולדבר איתך. ואני תמהתי איך הקצין בכלל ידע על יהדותי. היא אמרה שלמחרת הוא רוצה להיפגש איתי.

למחרת בא קצין צעיר, יפה, מהצבא הפולני. תפקידו היה להוציא ילדים מידי הפולנים. הוא הציג את עצמו בתור יהודי ודיבר איתי כמה מילים ביידיש. הבנתי יידיש. כבר שכחתי את היידיש. הוא אמר: יש לנו רשימה של ילדים, אנחנו מוציאים אותם מידי הנוצרים ומעבירים אותם. אם אתה מסכים, אתה מוכרח. הוא אמר: ההורים שלך מתו בתור יהודים, אתה יהודי, אתה מוכרח לעזוב אותם. בסדר. אני נתתי את הסכמתי. אמרתי: בסדר, אני מסכים, אבל לפחות תן לי לגמור את בית הספר פה, אני לומד, רוצה לגמור גימנסיה. הוא אמר: אנחנו נדאג לך ללימודים, יש עליית הנוער, אנחנו נטפל בך, אין לך ממה לפחד. הוא אמר לי ככה ואני נתתי את הסכמתי. הוא בא להורים המאמצים ואמר: ינק מסכים לעזוב אותכם ולעבור לקהילה היהודית.

השאלה איך הפולני הזה, איך הקצין מצא אותי בכלל? מסתבר שאותה אישה קיצינסקה שבאה לבקר אותי בקרקוב, היא "הלשינה" עלי לקהילה היהודית. הלכה שם להגיד שפה ופה מסתתר ילד יהודי, ויש להוציא אותו ואז התלבשו עלי. הפולני הזה אמר: בסדר, אבל לא לקחנו אותו מהרחוב, לקחנו אותו מבית יתומים, באים לבקר אותו, אנחנו צריכים את הסכמתם. אז הלכנו למנהלת הזאת והיא לא נתנה את הסכמתה. היא אמרה: אנחנו החזקנו אותך בתקופה הקשה, עכשיו אתה רוצה לבגוד בנו? אנחנו לא מסכימים. אז לא. הפולני אמר: אתה רואה, זה בידי ישו, ישו לא רוצה שתעזוב. ואני הייתי עצוב.

שמחתי קצת להתאחד עם היהודים. כבר שמענו על הקהילה היהודית, אבל בכל זאת לא נתנו לי לנוח. אני אמרתי שבניגוד לרצונם של הפולנים, אני לא יכול ללכת. הם הסתירו אותי, סיכנו גם את חייהם, איך אני יכול לעשות את זה? באה בחורה אלי, בחורה מהקהילה היהודית שאז יצאו מהמחבואים והתחילו לחזור חזרה מברית המועצות. באו לבקר אותי והזמינו אותי לכל מיני חגיגות וטקסים. אז נפגשתי עם הילדים הראשונים. כל אחד העלה את הזיכרונות כיצד הוא הסתתר. וכל אחד חשב שהוא הילד האחרון שנשאר בחיים. הוא האחרון שנשאר שחייב לספר את כל הסיפורים. והיה לי כבר קשר עם הקהילה היהודית ועם ארץ ישראל ורציתי לנסוע לארץ ישראל.

יום אחד, אני כבר השלמתי שאני נשאר אצל הפולנים. אני מקבל מכתב מהקהילה, שלחו לי מכתב: תדע לך שעכשיו יוצאת הרכבת האחרונה מפולין לצ'כוסלובקיה ולצרפת לכיוון ארץ ישראל. אחר כך הגבול ייסגר ואתה תישאר פה. אני מראה למאמצים שלי את המכתב הזה, כולי רועד ואני אומר: זה הצ'אנס האחרון שלי לנסוע לפלשתינה. **אני רוצה לנסוע לפלשתינה!** אז הם אמרו: בסדר, אבל המנהלת של בית היתומים לא נותנת לך רשות. את הלא יכול לברוח. אמרתי: אני אדאג בעצמי לדבר עם המנהלת. אמרתי: אני כבר בחור מספיק גדול, אם לא תתנו לי רשות, אני רוצה לגמור עם זה באופן לגאלי ולעבור ליהודים, אז אני אברח, לא תדעו ממני שום דבר.

הם שמעו את הדיבורים שלי ככה, אז הם הסכימו. אמרו: ינק, תשלח לנו תפוזים, אל תשכח אותנו. אני מייד התקשרתי עם הקהילה היהודית, אמרתי שיש לי הסכמה ואני רוצה לבוא. הם הלכו לשוק וקנו לי מכל טוב, בגדים ונעליים. ובאמת, היה מאוד מרגש, היו אנשים מאוד טובים. ועד המשפחה המאמצת ניסו להפחיד אותי, אמרו לי: על האוניה תקבל מחלת ים, עוד תמות, אתה מספיק סבלת בגטו. ולמה לך לסבול גם בפלשתינה? שם יש הערבים יהרגו אותך. ניסו להפחיד אותי, אבל אני לא השתכנעתי.

עברתי עם המזוודה שלי והכל לקהילה היהודית. זה היה סניף של "הנוער הציוני". היה שם מנהל בשם הלל זיידל, שהיה גם חבר כנסת מטעם המפלגה הליברלית. הוא קלט אותי. הוא קיבל אותי ושלחו אותי ללודז'. בלודז' כבר היה בית ילדים. קיבלו אותי שם יפה. היה מדרך, כולם יהודים, ילדים וילדות יהודיים. אבל רוב רובם היו ילדים שחזרו מברית המועצות ורק אני ועוד בחורה אחת היינו ניצולים של הכנסייה. היינו שם כחודש ימים עד שגנבנו את הגבול, ברכבת לצ'כוסלובקיה ולצרפת. בצרפת הייתי גם בבית ילדים עם יהודים. שמחתי מאוד והתכתבתי עם הפולנים.

אני הייתי אז רעב להיסטוריה של היהודים. אני זוכר, היה לנו ספר של שמעון דובנוב בפולנית וקראתי אותו. כי לפני כן הכניסו לנו לראש שאנחנו גזע נחות ואין לנו שום היסטוריה והתורה זה משהו חדש והברית החדשה היא הקובעת. אחר כך ראיתי איזו היסטוריה יש לנו ואיזה טיפוש הייתי כשהייתי נוצרי. אבל עוד כשהייתי בלודז' הייתי קשור מאוד לנצרות. כל יום ראשון הייתי רץ לכנסייה להתפלל. כשהלכנו לישון היה חושך. הייתי שם אותו תחת השמיכה ומתפלל. הילדים היהודים הציקו לי, הם צחקו ממני. אמרתי שקוראים לי שלמה, אמרו לי: הכומר ינק. היו צוחקים ממני.

הגענו לצרפת לבית ילדים. בבית הילדים הזה הייתה קבוצה של בוגרים וקבוצה של קטנים. בקבוצה הבוגרת היו עד גיל שש עשרה – שבע עשרה. שלחו אותנו למרסיי ושם חיכינו לאוניה בלתי לגאלית כדי לעלות לארץ ישראל. אני עוד לא יצא לי מספיק היסטוריה, נפילתי לאוניה "אקסודוס". את ההיסטוריה של "אקסודוס" אין מה לספר.

ש. אבל ההיסטוריה שלך ב"אקסודוס".

ת. הייתי עם קבוצת ילדים של הנוער הציוני, כשלושים וכמה ילדים עם מדריך. כבר לא הייתי ילד לבד או ילד יוצא דופן. הייתי כמו כל הילדים היהודים. זה שאני באתי מכנסייה מהם באו מרוסיה זה לא היה משנה, כי כולנו היינו באותה מטרה להגיע לארץ ישראל.

ש. איך היה באוניה עצמה?

ת. היא לא הייתה מיועדת לכארבעת אלפים חמש מאות איש. בפנים היו דרגשים של ארבע – חמש קומות, וככה היו נכנסים לדרגשים עד שלא היינו יכולים להתרומם, היינו מקבלים מכה בראש. כמו בתנור של לחם היו מחזיקים את האנשים, כמו סרדינים היינו צפופים בבטן האוניה. עד שהגענו לא רחוק מחופי חיפה והתקיפו אותנו הבריטים וליוו אותנו עם ארבע משחתות. והנה אנחנו מגיעים לחיפה כבר, רואים את חופי חיפה. הייתה מלחמה גדולה על האוניה הזאת. היו גם פצועים

והרוגים. הבריטים הורידו אותנו וסידרו אותנו על שלוש אוניות גירוש. בתור ילד שידעתי לברוח מהגטו דרך הגבול אז חשבתי שאני יכול גם פה להתחמק. ידעתי שיש לי קרובים בחיפה. הייתה לי דודה, אחות של אמי שגרה בחיפה עם שתי בנות.

ידעת את הכתובת שלה?

ש.

ת.

כתובת לא, אבל שם ידעתי. חשבתי אולי אני אתחמק, היינו על הסיפון למעלה. אסור היה לנו להביא איתנו תמונות לגלות את המוצא שלנו. לא רציתי להיפרד מהקבוצה. ככה שיצאנו בחזרה עד להמבורג. שנה היינו בצרפת, וכל זה ההיסטוריה של אקסודוס כתובה וידועה.

עשינו את הדרך מגרמניה לצרפת ואז עלינו ב"עלייה ד" בתור יתומים. נתנו לי פספורט כאילו אני ילד שבדי. צירפו אותי למשפחה והגענו לחופי הארץ לחיפה. כאן לקחו אותנו לבית מלון קטן על הכרמל. מייד באו השליחים מההגנה, לקחו מאיתנו את הפספורטים על מנת להעביר אותם לאחרים. ככה עבדה העלייה בארץ.

הייתי מאוד נרגש. קשה לתאר את הימים הראשונים שיצא לראות את הים ואת ההרים ואת הכרמל. באו אנשים לקבל את הקרובים שלהם לאותו בית מלון, שידעו שהקרובים צריכים להגיע. אני שאלתי אחד: אולי אתה מכיר ריבק אחד מורשה? הוא אמר: הוא ידיד שלי. זה היה שבת. הוא נתן לי כתובת, בחיפה הם היו גרים. אמרתי: אין לי כסף. אני לא יודע בשבת איך להגיע. הוא אמר: אל תדאג, אנחנו תכף נודיע לו. אני כבר מספר לכל הילדים שבאו איתי יחד באונייה הזאת, הנה מצאתי קרובים, מצאתי את הדודה ואת הדוד, שמחה גדולה שלי. כי כל אותה תקופה מה שהחזיק אותנו שידענו שבתוך האפלה הזאת יש ארץ שקוראים לה ארץ ישראל, זה מה שנתן לנו גם כן את הכוח לעבור את התקופה, ידענו שיש לנו פיסת ארץ לאן לחזור אחרי המלחמה.

ואני בקוצר רוח מסתובב ומספר לכולם. הופיעה הדודה עם בת דודה אחת ועם הדוד ועוד גבר אחד בשם ישראל. הוא מציג את עצמו גם כדוד שלי. אתה לא מכיר אותי? אני ישראל. הסתבר שאח של אימא שלי ברח לביאליסטוק לוורשה. בביאליסטוק הוא התגייס ל"צבא אנדרס" והגיע לישראל עם "צבא אנדרס", ערק מהצבא. ואני לא הכרתי אותו כבר. שכחתי אותו. הוא אמר: אתה לא זוכר שאני ברחתי? עוד אח ברח, האח הצעיר חזר בחזרה לגטו ורשה. וככה הייתה השמחה גדולה, שמצאתי עוד דוד, לא רק דודה.

הייתי אצלם והם העבירו אותי בתור ילד לעליית הנוער. הייתי בבית ספר חקלאי במגדיאל. לאחר מכן, בתור קבוצה בוגרת, העבירו אותנו למוסד בניצנים, איפה שהיה פעם קיבוץ ניצנים, עשו אותו מוסד. אני הייתי במחזור הראשון בניצנים, וככה התגלגלתי לאחר ההכשרה בניצנים, הלכתי לקיבוץ, אחר כך התגייסתי לצבא. וככה בתוך ארץ ישראל חיייתי, שמח. משפחה לא הקמתי, נשארתי לבד. היו לי כבר פה קרובים ולא הרגשתי בודד. שלושים ושש שנה עבדתי, עד פרישת לפנסיה, בחברת "בזק", במשרד התקשורת.

ש. לא הקמת משפחה? ת. לא, אני נשארתי רווק, לא יצא לי להקים משפחה.

ש. למה?

ת.

התגלגלו כמה העניינים שלא נישאתי ולא הקמתי משפחה, נשארתי לבד. אבל לאחר כל הסבל הזה, אני אמרתי שצריכים אחריות להביא ילדים, אולי גם הם יסבלו. הייתה לי הרגשה כזו. מצד שני, כמובן שכל אחד רוצה שיהיה לו המשך. ההמשך שלי זה ההיסטוריה מה שאני מספר עכשיו. כל פעם שאני מספר אני מאוד מאוד נרגש מזה. מצד אחד זה כואב לי, מצד שני יש לי צורך לפרוק את הרגשות ולספר כדי להוציא מתוכי. עד כמה שמתאפקים מתאפקים. אי אפשר לדלות את הכל, וזה הכל בין השיטין הסיפורים האלה כי אי אפשר הכל לספר, כל מה שעברנו בגטו ובצד הפולני ובתקופת הנצרות שלי והילדות שלי. ככה אני חי פה ושמח בחלקי ודי מרוצה.

ש. מתי היו הרגעים הכי קשים שלך? רגעי בדידות, חשבתי יותר.
 ת. רגעי בדידות היו לי דווקא כשהייתי אצל הנוצרים. כי בכל זאת, ידעתי את הבית המסורתי, וכל פעם שבא איזה חג נוצרי שהם חגגו, אז אני התגעגעתי. רציתי לחזור חזרה לחגים שלנו. אני הרגשתי מין מועקה שאני הפכתי פתאום לנוצרי מנותק מהיהדות, מנותק מהמשפחה. עד לאותה תקופה אני עוד חייתי במין חלום, אבל כזה. לוקח שנים עד שאדם מתאושש. חייתי בתקווה שתכף יתגלה מישהו. היה אז חיפוש קרובים בסוכנות, אני זוכר. עם ירושלים היו מתכתבים. אז חשבתי, תמיד האזנתי לתוכנית שמחפשים קרובים. שלא ייתכן שמתוך משפחה כזאת, אף אחד לא שרד. עוד חיינו בתקווה כשהתאוששנו מתוך האבל הזה. דווקא כשהייתי בקרקוב היו לי מאוד געגועים למשפחה, לספר למישהו על קורות המשפחה ועל הכל. ואז כשפגשתי פה את הקרובים אז הכל נפתח, כל הפצע נפתח, כי יכולתי להתוודות, היה לי בפני מי להתוודות. על שמות האחיות והאחים. היה מאוד קשה לספר את כל זה. הם כבר לא בחיים. הדודה נפטרה מסרטן והדוד הזה נפטר לפני כעשר שנים. יש לי בת דודה שנשארה בחיפה וזה הקשר שלי איתה. [2]

שיר של ילדה בת 12 שחזרה לחיק עמה

ישעיהו דרוקר פעל בפולין למען גאולת ילדים יהודים. הוא מספר בעדותו שהיה קשה להחזיר ילדים רבים ליהדות. בשלבי הביניים הוא ליווה ילדים יהודים לכנסייה, מכיוון שטרם בשלו להתנתקות מהנצרות כי הילדים היו עדיין חדורים אמונה נוצרית.

לאט לאט חזרו הילדים לעמם ולדתם. טכסי השבתות והחגים שנחוגו לילדים בבית הילדים בזבז'ה, הזכירו לרבים את ביתם מלפני המלחמה. הוא תירגם מפולנית [תרגום חופשי] שיר של ילדה בת 12 שליווה אותה לכנסייה. השיר מתאר את השינוי שחל בילדה:

בשיר זה אני משקיעה את כל ליבי,
לב רותח מגעגועים לארץ שלנו היחידה,
המקרינה קרני זהב של חופש ודורו.

ברצוני לנער מרגלי אבק ארץ זרה ועויינת
וכל בקשתי לעבוד בארצי עם אחי ואחיותיי.

אני מבקשת שם לעמול בזיעת אפי,
אני מבקשת לנסוע כבר עכשיו
מפני שאני שומעת את קריאת המולדת,
מולדת זרועה בדם היהודים ועמל כפיהם.

רחם עלינו אלוה ותן לנו לחיות את הנס,
נס החיים במולדת לאחר שנות נדודים כה רבות.

[7]

דף מתוך אלבומו של ישעיהו דרוקר,
שעסק בגאולת ילדים יהודים בפולין לאחר המלחמה

עדותה של אברוצקי חנה

אברוצקי חנה נולדה ב-21.4.1932 בוורשה.
ב-1939 (פלישת הגרמנים לפולין) – הייתה ילדה בת 7.
היא הצליחה לברוח מהתופת של גטו ורשה לצד הארי של העיר.
הסתובבה בחוצות ורשה ולא מצאה מקלט. לפתע, הגיעה לבנין כנסיה והחליטה שהיא נכנסת לכנסייה למצוא מחסה ללינת לילה.
הנזירות מצאו אותה ישנה בכנסיה וחשבו שהיא ילדה פולניה, אימצו אותה והעבירו אותה למנזר שלהן. במנזר התחילה בתהליך לימודים כללי ובעיקר דתי-נוצרי.
בעת שהותה במנזר מצאה אקדח, שהתברר אחר כך שהיה שייך לכומר הכנסייה וכך גילתה שהכומר משתייך למחתרת הפולנית. הכומר גייסה למשימות המחתרת כגון, העברת נשק, מידע מודיעני ועוד. בעת פרוץ המרד בגטו ורשה ב-1.9.1944 נהפך מרתף המנזר גם לבית חולים עבור פצועי המרד. לאחר סיום המלחמה נשארה במנזר.
בשנת 1946 רצו הנזירות להעביר אותה את טקס הקבלה למנזר, והנה לפתע בדרכה לבית הספר הופיע מולה אחד השליחים מגואלי הילדים היהודים ואומר לה: "אני יודע עליך, את, שמך חנק'ה מנדלברגר, ואימא שלך אלה, ואימא שלך חיה, ואת יהודיה, ואני באתי לקחת אותך אל אמא שלך".
בתחילה התכחשה לו, אך השליח הגואל לא הפסיק לפנות אליה ומסר לה מסרים מאימה הפצועה. לבסוף, חנה נענתה לאיש והגיעה אל אימה. לאחר המפגש המרגש עם אימה לא שבה למנזר. ביוני 1947 עלתה ארצה על סיפון אוניית המעפילים "יציאת אירופה" ונקלטה היטב במדינת ישראל המתחדשת.
אני מביא מעדותה של אברוצקי חנה רק את הקטעים הקשורים לשהותה במנזר. בעדותה היא מספר על קורתיה בוורשה. היא מספרת על מצבו הקשה של אביה ומכאן המשך העדות:

- ש. איזה אמצעים הוא נקט?
ת. לא להיפרד. להיות יחד. הוא המשיך לעבוד, ואנחנו המשכנו להסתתר מבית לבית מנובוליפק לנובוליפיה, מפה לפה, ולשם, וכל זה. והדבר הזה נמשך עד, עם כל מיני אירועים באמצע, שה לא המקום לדבר עליהם עכשיו, עד אפריל 1943. כאשר כבר לא היה, הגטו כבר לא היה גטו אפילו, זה היה מין בית-קברות אחד גדול, שראו כמה דמויות....
- ש. אנחנו מכירים את תקופת גטו ורשה. לא כדאי לספר על זה.
ת. ב-15 באפריל 1943...
ש. ארבעה ימים לפני פרוץ המרד.
ת. אנחנו לא ידענו, אני בכל אופן לא ידעתי. אבא אמר "את יוצאת", מה? איך? הכל. כל הזמן היה לי קשר עם הצד הארי, אני בוורשה הפולנית הייתי כמו דג במים, אני הייתי שם יותר מאשר בגטו, "את יוצאת, את יוצאת עם מורה-דרך, דרך הביוב, את יוצאת עם עוד קבוצה, יש שם עוד שני ילדים, וזוג, את יוצאת ראשונה..."
- ש. לאן?
ת. לאדון אלכסנדר.
ש. אליו?
ת. אליו.
ש. הגעת אליו?

ת. הגעתי אליו. הגעתי אליו, הוא קיבל אותי, השתומם מאוד מדוע באתי לבד? הרי היינו צריכים לבוא כולנו, אמרתי לו "אבא אמר, שעד ה-31 באפריל, כלומר שבוע ימים, כולם יהיו שם, אתה צריך לעשות את כל הסידורים, להכין את מקום-המסתור, הם ב-21 יהיו, מפני ש-21 זה יום ההולדת שלי, 21 באפריל, ואבא אמר שביום ההולדת שלי..." ילדה, רצתה יום-הולדת.

ש. לתמצת בבקשה.

ת. הם לא הגיעו.

ש. ואת נשאר אצלו?

ת. ואני, ב-21, הייתי אצלו, וב-19 הוא אמר לי כבר, הוא אמר לי "חנצק'ו, אני חושב שהם לא יגיעו, מפני שאנחנו יודעים שמשהו קורה בגטו, הם לא יגיעו", ואני אמרתי שהם כן יגיעו, אז אמרתי לו "אתה יודע מה? אני אחכה להם, אני יודעת איך הם יכולים לצאת", כי הם היו צריכים לצאת באותה דרך שבה אני יצאתי. "אני אלך לאותו מקום, אני אחכה להם". אני הגעתי לאותו מקום, זה היה ברחוב בוניפרטרסקה, בצד הפולני, שיצאו מפרנצ'קישקנסקה היה מעבר תת-קרקעי שיצא לבוניפרטרסקה, אני הגעתי לשם ב-19 לחודש אחרי הצהריים, אני עמדתי שם עד ה-21, ילדה קטנה עומדת ברחוב, בפתח של בית, ברחוב בוניפרטרסקה, זה היה לא רחוק מבית חולים למשוגעים, הבוניפרטן בוורשה, בית חולים מפורסם, בלי לשתות, בלי לאכול, מדי עם הייתי ככה נכנסת מאחורי איזה בית לעשות את צרכיי, ב-21 בשארית-כוחותי חזרתי, באמת אל אדון אלכסנדר, והוא אמר לי "את רואה? אני אמרתי לך ש..." ולמחרת, קרא לי ככה לחדר ואמר לי "את יודעת, מה חנצק'ו, משהו השתנה בכל התוכניות שלנו, אני לא יכול להחזיק אותך יותר, נשקפת סכנה לחיי, לחיי כל המשפחה, לחיי כל הבניין הזה. את מוכרחה, עכשיו לפחות לשבועיים – שלושה לצאת מכאן, אחר כך נראה מה נעשה".

אמרתי לו "לאן ללכת? אין לי כתובת, אין לי שום דבר".

הוא אמר לי "את יודעת, אני אתן לך קצת כסף, את פשוט תסתובבי בוורשה, פשוט תסתובבי, יש לך תעודות טובות, את בכלל לא נראית ז'ידובצ'קה, את בשקט, את תסתובבי, יהיה לך כסף, תוכלי לקנות לך כסף וזה". הסתובבתי יום, הסתובבתי יומיים, הסתובבתי שלושה ימים. אני לא יכולה להסתובב יותר, הגעתי אליו, מצאתי דלת נעולה. לא ידעתי איפה הוא. נשארתי שם בחדר המדרגות.

חשבתי שהם יגיעו, הם לא הגיעו. לא הוא, לא אישתו, לא הילדים, יצאתי שוב פעם, הסתובבתי בחוצות ורשה. בלילה, ה-26 לאפריל, ירד גשם מבול בוורשה, ואני מסתובבת, מסתובבת, פתאום עוברת ליד כנסייה, כנסיית TRZECZ, וראיתי שהדלת פתוחה. לא היה פה הרבה מה לחשוב, אני נכנסתי, נפלתי ככה על הספסל הראשון ונרדמתי. למחרת בבוקר, מישהו מעיר אותי "מי? מה?", הייתה שם נזירה, שבאה לנקות את האונטז' לקראת התפילה המאורגנת. "מי את? מה את?", היה לי סיפור, שתאם את התעודות, אז היא אמרה לי "טוב, בסדר, קודם כל אין לך אף אחד, בואי אני אקח אותך למנזר שלנו, את תאכלי משהו..."

ש. סליחה, הניירות שלך, על איזה שם זה היה?

ת. חנקה ליטבינסקה. CHANK LITWINSKA 1.4.1930.

ש. היא לקחה אותך, כן.

ת. היא לקחה אותי, הביאה אותי מהכנסייה, כי בכנסייה הם רק ניקו, שרתו, הביאה אותי למנזר שלהם, הביאה אותי שם לפני אם-המנזר, וסיפרה לה, אז אם-המנזר אמר "טוב... פולנית... הילדה, ואיך שהיא נראית, וקודם כל צריך להכניס אותה שתתרחץ, ולאכול". אכלתי, התרחצתי, קראה לי אם-המנזר לשיחה, ואמרה לי אם אני רוצה להישאר אצלם או שאני רוצה שהם יתקשרו עם מישהו, אמרתי שבהחלט אני רוצה להישאר אצלם. מאותו יום....

ש. מתי זה היה היום?

ת. ב-26 באפריל 1943. מאותו יום, הייתי איתם יחד עד 28 לדצמבר 1946.

- ש. ספרי לי בבקשה על התקופה במנזר בקצרה.
- ת. המנזר שכן ברחוב טמקה 30, אזור פובישלה של ורשה, אזור פולני טהור.
- ש. סליחה, את היית הילדה היחידה במנזר?
- ת. הילדה היחידה.
- ש. איך התייחסו אליך?
- ת. התייחסו אלי יוצא מן הכלל יפה, כלומר, כאילו נמצאת ילדה, שחייבים לגדל...
- ש. ילדה פולניה?
- ת. ילדה פולניה. ללא ספק, פולניה, שחייבים, הם אימצו אותי. הם פשוט אימצו אותי.
- ש. את היית צריכה להתפלל כמובן?
- ת. אני הייתי צריכה להתפלל. אני למדתי, את מלוא השכלתי קיבלתי אצלן. אני הלכתי גם לבית ספר, רשמו אותי לבית ספר, בנוסף לזה למדתי לימודי דת פולניים, סדר יום של המנזר היה קימה בארבע בבוקר ולימודים ותפילות, וארוחת בוקר, ולבית הספר ואחרי בית הספר שוב פעם תפילות ולימודים ושיעורים...
- ש. זה היה מנזר גדול? היו הרב הנזירות במנזר?
- ת. מנזר על שם סנטה אורסולה, אורסולנסקי, היו שם 32 נזירות, שגם בתקופת המלחמה, כלומר ב-1943, הנזירות עדיין עבדו, עבדו בבתי ספר, עבדו בבתי חולים פולניים, וניהלו סדר יום פחות או יותר נורמאלי, פחות או יותר, כי גם כן ...
- ש. סליחה, אבל איך גדלה ילדה בין כותלי המנזר, בלי חברים? בלי חברות?
- ת. היו לי חברים, חברות בבית ספר...
- ש. אבל חזרת למנזר?
- ת. וחזרתי למנזר. והן לא היו חסרות לי. לא היו חסרות לי חברות מפני ש...
- ש. סליחה, באותו הזמן, חיסלו את הגטו...
- ת. הגטו כבר לא היה.
- ש. אני יודע. חיסלו את הגטו, ולא ידעת על גורלם של ההורים שום דבר?
- ת. שום דבר.
- ש. לא נוצר שום קשר?
- ת. שום קשר.
- ש. האם בזמן שהותך במנזר, הנזירות חשדו בך שאת ילדה יהודיה?
- ת. לפי הסיפורים שלהן היום, כלומר לפני שנתיים, לא. לא חשדו, הסיפור שלי, סיפור הכיסוי שלי היה סיפור מוצלח מאוד. לפי הסיפור אני הייתי ילידת העיר לוז' (LO'DZ) של משפחה פולניה, שהייתה של השלאכטה הפולנית, שהוצאו מלוודז' על ידי הגרמנים, ובדרך גם האבא וגם האמא נלקחו למחנות, בתור פולנים. ואני הגעתי לוורשה, היה סיפור טוב.
- ש. בין הנזירות, האם שמעת סיפורים על חיסול הגטו?
- ת. לא.
- ש. האם הנושא היהודי היה בכלל ביניהן?
- ת. הנושא היהודי לא הושמע ולא היה בכלל רלוונטי! בכל אופן לא בשנה הראשונה. בשנת 1943-1944 לא שמעתי וגם לא רציתי לשמוע, אפילו הייתי שומעת, הייתי קרוב לוודאי מהר מאוד מתרחקת מהנושא.
- ש. מה את יודעת אז באותו הזמן, כאשר פרץ המרד הפולני?
- ת. או, על זה אני יודעת הרבה מאוד. הסתבר, הכומר המוודה של הנזירות, היה בא כל בוקר ומנהל את התפילה עבור הנזירות. גם אני השתתפתי, והתפילה...
- ש. הלבוש שלך היה לבוש נורמאלי?
- ת. הלבוש שלי היה של קדטיות של נזירות, כלומר טרום-נזירה...
- ש. עם צלב?
- ת. עם צלב, שמלה אפורה, ארוכה עד הקרסוליים, מכופתרת מלמעלה עד למטה, עם שרוולים ארוכים, צווארון, צלב על חבל, חגורת חבל שחורה, סנדלים, וכובע קטן שחור, מין לא כיפה, כובע כזה מיוחד במינו. ובחורף, מעיל שלושת-רבעי, חם.
- ש. גרת בחדר לבד?

- ת. גרתי בחדר עם עוד נזירה, שהיה הייתה ה...
 ש. אפוטרופסית?
 ת. האפוטרופסית, כן. המחנכת, האם הרוחנית. ראו לה אחות חומי ליאנה, שנכון ללפני שנתיים, היא מנהלת את ספריית הוותיקן, ועוזרת לאפיפיור של היום.
 ש. היא עוד חיה?
 ת. כן.
 ש. תגידי בבקשה על המרד הפולני כמה מילים.
 ת. לי היה במנזר, מכיוון שהתפילה חייבת להתנהל לפני הארוחה, כי הנזירות חייבות יום-יום להתכבד בתפילה, אכילת "כפילה" סמלית של דמו ורוחו של ישו, כנ"ל הכומר. תפקידי היה אחרי התפילה ולפני יציאתי לבית הספר להגיש לכומר ארוחת בוקר. הנזירות היו מכינות את ארוחת הבוקר מאוד יפה על מגש...
 ש. אוכל לא היה חסר?
 ת. היה חסר, היה מוגבל, גם במנזר, אבל ארוחת בוקר של הכומר – שם לא היה חסר כלום. ואני, תמיד הייתי רעבה, מפני שהאוכל של המנזר היה מאוד מאוד צנוע, גם בכמויות, לא היה, הרי גם הפולנים בסך הכל, אי אפשר לשכוח, גם לגבי הפולנים היית המלחמה, והם לא יכלו להשיג את מה שרצו ועל כמה וכמה הנזירות, שלא סחרו בשווקים שחורים, ככה שאני בתור ילדה, תמיד הייתי רעבה, וכל בוקר הייתי מגישה את המגש עם ארוחת הבוקר לכומר, המגש היה מכוסה מפית יפה והחדר של הכומר היה בקומה שנייה וכל יום הייתה לי מלחמה עם עצמי, לגנוב משהו מהמגש, כי הוא ריחני, הוא כזה חם, כל כך נתבקש משהו, אבל מצפוני "הנוצרי" מנע ממני. עד שיום אחד לא עמדתי בפיתוי, הייתי כל כך רעבה, והריחות מהמגש היו כל כך חזקים, שהכנסתי את היד מתחת למפית, להוציא איזה לחם או לחמניה, וידי נתקלה במשהו קר וקשה. ואני כל כך נבהלתי במה שאני נוגע, שהמגש נפל לי מהיד, וראיתי, כל האוכל התפזר, וראיתי על הרצפה אקדח. ובאותו רגע, נפתחה הדלת, הכומר יצא, והוא ראה אותי עומד רועדת, וכל האוכל מפוזר, והאקדח. הוא ירד אלי כמה מדרגות, ואמר לי "תירגעי, בואי נאסוף את זה ובואי תיכנסי אלי לחדר".
 אני רעדתי מפחד, מבושה. אספנו את כל הדברים, כולל האקדח, ואני הלכתי עם המגש, הוא אחריי, הוא סגר את הדלת, הוא אמר לי "שבי, קודם כל, מדוע המגש נפל לך מהיד? מה קרה? את מעדת?", אמרתי "לא, אני לא מעדת, אני רציתי לקחת משהו לאכול, אני הייתי מאוד רעבה והכנסתי את היד מתחת למפית, ברגע שנתקלתי, עכשיו אני רואה, אקדח, מרוב התרגשות נפל לי המגש". ואז הוא אמר לי "קודם כל שבי, תאכלי, כמה שאת רוצה, אבל לא יותר מדי, שלא תקבלי כאבי בטן", והוא ישב והסתכל עלי, אני גמרתי לאכול, והוא אמר לי "תראי, את כבר לא ילדה קטנה, את נערה". זה היה ב-1944. לפי התעודות בת 14. "את ילדה גדולה ואפשר לספר לך, אנחנו כאן במנזר שייכים כולנו למחתרת הפולנית". הוא הסביר לי מה זאת מחתרת. "אנחנו מקווים שאנחנו נשחרר את פולין מהכיבוש הגרמני, באמצעים שעומדים לרשותנו, ויש לנו הרבה מאוד, אלפי-אלפי ידידים בכל העולם, ובוורשה". והסביר לי את כל הסיפור והוא אמר לי "מהיום, את חברה במחתרת, בארמיה קריובה, ואת, שתדעי, את תמלאי תפקיד פעיל מאוד, מפני שבתור נערה, אנחנו זקוקים להרבה מאוד שליחויות והעברת חומר, ומהיום, כל בוקר, כשתביאי לי ארוחת בוקר אנחנו נשב כמה דקות ותקבלי משימה מה לעשות". ואכן...
 ש. אילו משימות היו?
 ת. העברת חומר כתוב, העברת נשק, העברת אינפורמציות בעל פה, קשירת קשר בין אנשים מקצוות עיר, נסיעות מחוץ לוורשה לערים קרובות ורחוקות, דברים שונים ומשונים.
 ש. וכשפרץ המרד?
 ת. וכשפרץ המרד, התברר שבמנזר, במרתף הוכן מראש בית חולים למקרה של...
 וכשפרץ המרד, גם כן ב-1 בספטמבר 1944, אנחנו, אני הייתי במנזר, באותו,

בימים הראשונים היו לי הרבה מאוד משימות, התרוצצתי, מפני שאז הנזירות כבר היו מקורקעות, והיו כבר מביאים את הפצועים הראשונים שם לבית החולים, כך שאת כל הפעולות, את כל הפעולות בחוץ, עדיין אני. אפילו הבאת אוכל, הופגז בית חרושת "וודל" שהיה בקרבת מקום, נודע במנזר, שלחו אותי לבית חרושת "וודל" אחר ההפצצה, עם שני שקים, להביא משהו לאכול, הרי לא היה שום דבר. ואחרי שבועיים, כשהמרד התחיל כבר לדעוך, נשארתי ועבדתי עם הנזירות בתוך בית החולים ושם קרה לי דבר, שבהחלט חייב איזכור, שכבה אישה, שהובאה ואני ניגשתי אליה כמה פעמים, ומה שעורר את תדהמתי היה המצב הגופני הירוד שלה. היא הייתה כל כך רזה, היא הייתה צעירה, אבל כל כך רזה, וכל כך מפוחדת, וכל כך שונה מכל האנשים האחרים, ופעם, כשניגשתי אליה, היא תפסה לי את היד והיא אומרת לי "ילדה", בפולנית, "אני אמות כאן, אני יודעת שאני אמות, אני רוצה להגיד לך, אני יהודיה, ושמי כך וכך, ואם אי פעם המלחמה הזאת תיגמר, ואם אי פעם את תהיי ילדה גדולה, ויהיו עוד יהודים בעולם, ובוורשה, תבטיחי לי, שתמצאי קשר, ותמסרי למישהו שאני (שם: זה וזה, בת: זה וזה)..."

ש. את זוכרת את השם?

ת. אני זוכרת את השם. זושה קורנבלום. "אני יצאתי מהגטו, הייתי מוסתרת בבית פולני, הבית הזה הופגז במרד הפולני, אספו אותי פצועה". יחד איתה היו במקום הזה עוד עשרה אנשים, גם הבעל שלה, היא הייתה מסתבר נשואה בכלל, רק אותה הביאו למנזר, וזאת הייתה פעם יחידה, שאני אמרתי לה "גם אני יהודיה". ואחרי יום, אם אינני טועה, היא נפטרה.

ש. המרד דוכא.

ת. המרד דוכא והגרמנים הרי שוב...

ש. האם הגרמנים עלו על עקבות בית החולים המחתרתי במנזר?

ת. תוך כדי המרד לא.

ש. אחר כך?

ת. אחרי, הבית של המנזר ברחוב טמקה 30 נשאר הבית היחיד. זה היה רחוב ארוך, מקרוקובסקי-פשדמשצ'ה עד הוסלה. הבית היחיד שנשאר עומד על תילו, וכשהגרמנים הגיעו, אחרי שהם כבשו את ורשה, הנזירות מאוד פחדו, מה יהיה? כי למעשה, הפולנים אז נשלחו גם כן ל מחנות, ירו בהם, הרגו אותם, הרי מיליון פולנים בוורשה, בזמן המרד, או שנהרגו או שהוצאו למחנות. אבל, הגרמנים כנראה בכל זאת כיבדו את הנזירות הפולניות, ואמרו להן "אם אתן רוצות לצאת את ורשה, יש לכן 24 שעות, תצאו, לאן שאתן רוצות, תצאו". ואז הנזירות אמרו "לאן נצא?". נזכרו שיש להן בית בזקופנה, ששימש בית הבראה של המסדר הזה לחולי שחפת והחליטו לנדוד מוורשה לזקופנה. איך לנדוד? היה צריך לפחות איזה עגלה, סוס. שמעו שעל יד האופרה, שכבר הייתה שרופה, עומדות שם עגלות פורמנקות כאלה, שלחו, יצאו את ורשה, בדרך לזקופנה. יצאו את ורשה ב-1 באוקטובר 1944, הגענו לזקופנה ב-1 בדצמבר 1944. הגענו לזקופנה, מצאו את הבית, איך הגענו זה שוב פעם אפופאה בפני עצמה, מצאו את הבית, השתכנו שם. ושם, הנזירות התחילו להתארגן, כל הגוראליים מהסביבה עזרו להן, הביאו אוכל, הביאו עצים, הביאו פרה אחר כך ואפשר להגיד, שאחד הדברים הראשונים שהנזירות עשו, רשמו את חנק'ה לגימנסיה בזקופנה.

ש. אותך?

ת. אותי.

ש. וכן, התחלת ללמוד?

ת. המשכתי, כי כל הזמן למדתי. המשכתי ללמוד, היו לי עוד תפקידים במנזר...

ש. בלבוש נזירה?

ת. בלבוש נזירה. בבית הספר ידעו שאני מתעתדת, זה היה 1944. הנזירות הודיעו שב-1946, כשימלאו לי 16, אני אעבור את הטקס הרשמי של קבלתי למנזר. ובניתיים החיים זרמו. יום אחד, בבית הספר, המורה הודיעה שנסתיימה המלחמה.

- זה לא אמר לי הרבה. זה לא אמר לי כלום. בשבילי המלחמה או שלא התחילה או שלא הסתיימה אף פעם, ומכיוון שהיה לי ברור שאני נשארת בזקופנה במנזר, אז אין כל חשיבות למה שקורה בעולם.
- ש. איך העניינים התפתחו אחר כך?
- ת. העניינים התפתחו, שבסוף קיץ 1946, למעלה משנה אחרי המלחמה...
- ש. סליחה, עד אז לא נודע לך שום דבר על גורל של המשפחה?
- ת. שום דבר, לא כלום. יום אחד, בדרך לבית הספר עצר אותי גבר ואמר לי "אני יודע עליך, את, שמך חנק'ה מנדלברגר, ואימא שלך אלה, ואימא שלך חיה, ואת יהודיה, ואני באתי לקחת אותך אל אמא שלך".
- ש. מי זה היה?
- ת. אני לא הכרתי אותו. שאלתי אותו "מי אתה?", "אני שליח של יהודים, שמסתובב ומחפש ילדים יהודים ואני נשלחתי על ידי אמא שלך, אנחנו מחפשים אותך כבר למעלה משנה, גילינו, ואת בה". אמרתי לו "אדון נכבד, אני לא מכירה אותך, אני לא רוצה להכיר אותך, אני לא נוסעת איתך, אני לא הולכת איתך, ותסתלק מכאן. אני מבקשת יותר לא להטריד אותי, מפני שאם עוד פעם תעצור אותי, אני אמסור את זה במנזר, והם ימסרו את זה למטרה". האיש חזר מאיפה שהוא בא, עבר חודש, קצת יותר מזה, הוא הופיע שנית והביא לי מכתב. אני במעורפל זכרתי את כתב היד של אמא, מאוד במעורפל, אבל הכרתי שזה כתב היד של אימא ואימא כתבה לי במכתב כל מיני פרטים שמזהים, אבל בין היתר, היא גם כתבה לי שהיא נפצעה קשה מאוד, היא נכה, היא בלי רגל, וכל תקוותה שאני אבוא או שאני אעזור, והיא יודעת, אבא אין לנו, היא כתבה "אבא מת בטרבלינקה", לא במיוחד ידעתי, זאת אומרת אני ידעתי על טרבלינקה משמיעה עוד מתקופת הגטו, אבל...
- ש. זה לא אמר לך כלום.
- ת. זה לא אמר לי בדיוק את מה שזה היה צריך להגיד לי. "ותבואי, אולי נצליח למצוא את מרישה", את אחותי, אני לא חזרתי.
- ש. לא?
- ת. לא. ואז הוא השאיר לי סכום כסף, והוא אמר לי "אני משאיר לך את הכסף, אני בטוח שזה ייקח לך כמה ימים, אולי כמה שבועות, תחשבי, תחזיקי את המכתב של האמא כל הזמן, וכשתחליטי, יד לך כאן כסף, תבואי..."
- ש. וגם כתובת?
- ת. הכתובת בוודאי.
- ש. איפה?
- ת. הכתובת הייתה בחו'לוב, זה על יד קטוביץ, שם היה בית ילדים, בית יתומים, שלשם, קראו לזה דום-זיצקה, שלשם היו מביאים את הילדים שנמצאו, אם זה במנזרים, אם זה אצל משפחות פולניות, או ילדים שהגיעו ממחנות ריכוז ושם הילדים פשוט התחילו להחיות אותם, ואימא שלי הופנתה לשם, על ידי קהילת ורשה, שיצרה קשר, והיא אמרה להם שהיא מחפשת, היא רוצה למצוא, היו לה שתי ילדות, אולי, אולי... בין היתר, הם היפנו אותה לאותו בית ילדים. היא גם רצתה להשתקם, הייתה בבית חולים הרבה מאוד זמן, היא נותחה כמה פעמים, שמו לה פרוטזה, בכל אופן היא הייתה שם, בחו'לוב.
- ש. את חזרת?
- ת. אני הגעתי לחו'לוב אחרי חג המולד 1946, ממש, חג המולד ב-24 ו-25. זה היה חג מולד מאוד טראומטי בשבילי, מפני שבו נעשו כל ההכנות לגבי, לטקס הכנסתי כבר בתור נזירה מן המניין.
- ש. את אמרת לנזירות לאן את נוסעת?
- ת. לא. אני בכלל עוד לא חשבתי. עד אחרי חג המולד, לא חשבתי שאני אסע. אחרי חג המולד, משהו קרה בי, וחשבתי "אני אסע, אני אראה, לא יהיה טוב, אני אחזור, אני כבר משהו..." ונסעתי, ככה בלבוש כמו שהייתי, זאת אומרת יצאתי לבית ספר, אחרי חג המולד...

- ש. בלי להגיד לנזירות?
- ת. בלי להגיד מילה. ועליתי על רכבת, הגעתי לקראקוב, נזכרת בקראקוב, שבעצם, כל משפחת אבי מקראקוב, וזכרתי את בית המשפחה בקראקוב, שהיה בית גם כן מיוחד במינו. ובקראקוב הלכתי לראות את הבית. בית ברחוב דיסלה 1, על גדות הוויסלה, ואני עליתי לקומה ראשונה של הבית ופתחה לי דלת בת דודה...
- ש. שלך?
- ת. שלי. שניצלה וחזרה, כבר גרה בדירה שלה. והיא זכרה, היא הייתה יותר מבוגרת ממני, היא זכרה אותי. "מה זה? את חיה?", ואז אני סיפרתי לה שגם אמא, והיא נסעה איתי לחוז'וב....
- ש. נפגשת עם אמא.
- ת. נפגשתי עם אמא. פגישה עם אמא הייתה גם כן דבר טראומטי ביותר. אני ברגע שראיתי את אמא, אני לא הכרתי אותה, ואני בכלל לא הייתי מזהה אותה בחלומותי הפרועים ביותר. אני לא הייתי מוכנה להתקרב אליה בכלל, אני ברחתי מהבית, ואני רצתי והסתובבתי יום שלם ברחובות חוז'וב, עד שבערב החלטתי לחזור זהו.
- ש. ומאז?
- ת. **ומאז, אני יהודיה כשרה.**
- ש. נשארת אצל האמא, כן?
- ת. נשארת בבית הילדים, כאשר המשימה שהוטלה עלי, הייתה מייד לחפש, לעזור בחיפושים אחרי אחותי...
- ש. מצאת אותה?
- ת. מצאנו אותה?
- ש. איפה?
- ת. אצל משפחה בעיר, עיירה MILANOWEK על יד ורשה. סיפורה, איך שהיא התגלגלה לשם, הוצאתה מהמשפחה הזו, סיפור בפני עצמו. בחורף...
- ש. למנזר לא חזרת?
- ת. **למנזר לא חזרתי.**
- ש. ולא כתבת גם?
- ת. ולא כתבתי, רק מהארץ בשנת 1950.
- ש. איך הגעת ארצה? בכמה מילים.
- ת. ארצה הגעתי...
- ש. דרך עליית הנוער?
- ת. דרך עליית הנוער, מגרמניה באוניית "אקסודוס", "יציאת אירופה". האונייה הגיעה לארץ ביוני 1947 וחזרנו לגרמניה. פעם שנייה עלינו בינואר 1948, במסגרת עליית הנוער, במסגרת קיבוצית של הנוער הציוני, היינו מיועדים לקיבוץ אושא, אבל נבצר מאיתנו לעבור לאושא, מפני שבארץ המצב היה...
- ש. את עלית יחד עם אמא ועם אחותך?
- ת. לא, לא. עליתי לבד. אמא נשארה בגרמניה. אחר כך היא עברה לברגן-בלזן, וחיכתה, היא קיבלה בסופו של דבר סרטיפיקאט, והיא הגיעה, בסך הכל לפני עם אחותי, בתור נכה.
- ש. והאחות?
- ת. אחותי הגיעה עם אמא.
- ש. איפה הן?
- ת. אמי נפטרה לפני שנתיים וחצי, כל השנים הייתה איתי.
- ש. ואחותך?
- ת. אחותי גרה בגבעתיים, שמה מירי זיכרוני, אשתו של עורך הדין אמנון זיכרוני, אשת יחסי ציבור, כנראה שזה אצלנו בדם. יש לה שני ילדים.
- ש. את הקמת כאן משפחה, יש לך שני ילדים, ונכדים?
- ת. ונכדים.

- ש. יפה מאוד.
 ת. ואני כל השנים עובדת במשרד הביטחון.
 ש. ביקרת כמה פעמים בפולין?
 ת. ביקרתי פעמיים, ב-1950, בטיול ראשון שעשיתי בארץ, הטיול הראשון היה לנצרת וזה היה מאוד ואפייני, שדווקא בחרתי בנצרת כמקום ראשון לטייל בו...
 ש. אבל אני מדבר על הטיול לפולין.
 ת. משם, מנצרת, שלחתי מכתב ראשון לנזירות, שבו כתבתי, שיצאתי, שעזבתי אותן, ושאני יהודיה, ושאני גרה בישראל, ושאני שולחת להן את מיטב הברכות.

[3]

ילדים יהודים שהוסתרו ע"י נוצרים בליטא , לאחר סיום המלחמה

הרב אפרים אושרי: שו"ת בשואה

**אם מותר ליתן ילדי ישראל לעכו"ם
שיטמנם עד אחר המלחמה, באופן ספק
אם יישארו ההורים בחיים, ויישארו
הילדים בין עכו"ם וילכו באמונתם בדרכם**

ספרות השו"ת - שאלות ותשובות [שו"ת בראשי תיבות שאלות ותשובות],
הינה כינוי לאחת הפעילויות הענפות והפוריות בתחום ההלכה. השו"ת מכיל מאגר של
שאלות ותשובות הלכתיים, אשר נשאלו על ידי הציבור הרחב,
ונענו על ידי רב אחד או קבוצה של רבנים.

בהיות עם ישראל בארצו, כאשר התעוררה שאלה הלכתית כלשהיא, היו מעלים את
השאלה לפוסקי הדור, אשר ישבו בסנהדרין [בירושלים, לאחר החורבן ביבנה ולאחר
מרד בר כוכבא וחורבן הדרום, בגליל]. לאחר שגלה עם ישראל מארצו והתפזר בגולה,
מדרך הטבע נוצרו פוסקים מקומיים, אשר אליהם פנו בשאלות הלכתיות. נהוג היה כי
השואל ישלח שאלה לרב, והרב יענה תשובה. מדי פעם בפעם יצא קובץ שאלות ותשובות
כאלו בדפוס, ונודע בשם "שו"ת".

תופעת השו"ת החלה להופיע כבר בספרות התנאים והאמוראים.

בשואה עלו שאלות הלכתיות קשות מאד. בביטאון זה, אני מביא רק שאלה אחת
שקשורה לנושא הביטאון ושהתשובה ניתנה ע"י הרב אפרים אושרי
אשר נולד בקופישוק, ליטא בשנת ה"א תרע"ד (1914)
ונפטר בניו-יורק, ארצות הברית בשנת ה"א תשס"ד (2003).

הוא למד בישיבות ליטא ונסמך להוראה. בזמן השואה פעל לצד רבו, הרב אברהם דובער
כהנא שפירא, שהיה רבה של קובנה ואף השיב לשאלות שהופנו לרבו. הוא שימש כרב
בגטו קובנה והקים שם בית מדרש. לאחר שחרורה של קובנה הוא שימש כרבה היחיד,
וממנה הוא היגר לאוסטריה שם ייסד ישיבה במחנה הפליטים וועלש (ליד זלצבורג).
בשנת ה"א תש"ו הוא היגר לרומא - איטליה שם פעל רבות להטבת מצב הפליטים
והיהדות. ברומא ייסד ישיבה לפליטי השואה בשם "מאור הגולה".
מרומא הוא היגר לארה"ב שם שימש כרבה של קהילת "בית המדרש הגדול" בניו-יורק.
ספריו: "דברי אפרים" ו"שו"ת ממעמקים" הכולל באורים וחידושים בסוגיות הש"ס והינו
הספר המקיף ביותר ובו תשובות לשאלות שנשאלו בזמן השואה.

החלטתי להביא את התשובה ההלכתית במלואה. החלק הראשון הוא דיון הלכתי מובהק,
המוכר ללומדי תורה. לאלה שאינם בקיאים בשקלא וטריא ההלכתי, ידלגו לסוף
התשובה. שם סימנתי את סיכום התשובה השווה לכל נפש וכל אחד יוכל להבינה.

שאלה מתוך "שו"ת ממעמקים: חודשים אחדים לפני שהגרמנים ימ"ש הוציאו לפועל את הרג הילדים היהודיים הידוע בשם "קינדער אקציע" בגיטו קובנה ביום ג' וד' ניסן תש"ד, כבר נפוצה השמועה הלא טובה בגיטו על פעולת זוועה זו שהזדים הארורים עומדים להעביר, בפעולת רצח המוני זה נרצחו אז כאלף ומאתיים ילד.

ההורים האומללים חיפשו עצות ותחבולות איך להבריא את ילדיהם עולליהם מידי הרוצחים הטמאים כדי להצילם מטבח השמדה הזה.

אחת העצות הייתה לקנות תעודות לידה מגויים שבהן היה כתוב שם נכרי, ולשים תעודה כזאת בתוך העטיפות של העוללים והיונקים שבהן עטפו את החבילות החיות הללו, שהיו נזרקות על ידי בתי יתומים של גויים, ועל ידי בתי יראתם, כדי שהגויים יחשבו על סמך התעודות הללו שתינוק זה הוא תינוק של נכרים למען יאספו אותו אליהם ויגדלו כאחד האסופים.

היו כאלה שמסרו את תינוקותיהם מדעת לכמרים למען יגדלו אותם באמונתם כדי להצילם, מתוך תקווה שאם יישארו בחיים הם יצליחו להוציא את ילדיהם מידי הנכרים.

והיו כאלה שמסרו את ילדיהם למכירה הנכרים שיחביאום עד לאחר המלחמה ואז יחזירו להוריהם היהודים אם יהיו בחיים.

ונשאלתי אם מותר לעשות כן מצד הדין מאחר שספק גדול הוא אם ההורים ישארו בחיים והתינוקות הללו יטמאו בין הגויים ולא ידעו את עמם ומולדתם.

תשובה: הרמב"ם בפרק ה' מהלכות יסודי התורה הלכה א' פסק, כל בית ישראל מצווין על קידוש השם הגדול הזה שנאמר ונקדשתי בתוך בני ישראל, ומוזהרין שלא לחלל שנאמר ולא תחללו את שם קדשי, כיצד כשיעמוד עובד כוכבים ויאנוס את ישראל לעבור על אחת מכל מצוות האמורות בתורה או יהרגנו, יעבור ואל יהרג שנאמר במצות אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, וחי בהם ולא שימות בהם, ואם מת ולא עבר הרי זה מתחייב בנפשו.

ובהלכה ב' שם כתב, במה דברים אמורים בשאר מצות חוץ מעבודת כוכבים וגלוי עריות ושפיכת דמים, אבל שלש עבירות אלו אם יאמר לו עבור על אחת מהן או תהרג, יהרג ואל יעבור, במה דברים אמורים בזמן שהעובד כוכבים מתכוין להנאת עצמו כו', אבל אם נתכוין להעבירו על המצות בלבד, אם היה בינו לבין עצמו ואין שם עשרה מישראל יעבור ואל יהרג, ואם אנוס להעבירו בעשרה מישראל יהרג ואל יעבור, ואפילו לא נתכוין להעבירו אלא על מצוה משאר מצות בלבד, עיי"ש.

והנה מלשון הרמב"ם שכתב בהלכה א' שם, "כל בית ישראל מצווין על קידוש השם הגדול הזה שנאמר ונקדשתי בתוך בני ישראל", דקדקו המפרשים דמלשון "כל בית ישראל" משמע דאף קטנים הם בכלל המצוה של קידוש השם, וכן כתב הפרי חדש, דלשון "כל בית ישראל" אתי למעוטי עכו"ם, ומשמע מזה דקטנים גם כן הם בכלל "כל בית ישראל".

וכן מצאתי בנימוקי מהר"י על הרמב"ם שפירש גם כלשון "כל בית ישראל" אפילו קטנים במשמע, דכן משמע ממדרש איכה גבי מעשה באשה ושבעה בניה, דגם הקטן שכולם מסר את עצמו לקידוש השם, והתם הרי איירי בקטן ממש, כדאיתא התם שאמו הוציאה את דדיה והניקתו חלב, ועי' בשו"ע יו"ד סי' פ"א סעיף ז' שכתב, ותינוק יונק עד סוף ד' שנים לבריא וה' לחולה עיי"ש, אם כן מדהניקתו ודאי דהיה קטן לא יותר מד' וה' שנים.

ועי' בהגהות מיימוניות בפרק ה' מהלכות ברכות אות ז' שכתב בשם רבינו תם, "ואכל כי עשרה שכינתא שריא דכי גמירי קדושה מונקדשתם לא שנא גדולים ולא שנא קטנים", עיי"ש.

הרי לנו בהדיא דרבינו תם אית ליה דלענין קדושה אף קטנים במשמע "ואפילו קטן המוטל בעריסה" הוא בכלל קרא זה, כמו שכתב שם, ואם כן ודאי דלענין קידוש השם שכתב הרמב"ם "כל בית ישראל מצווין על קידוש השם" גם קטן הוא בכלל זה לדעת רבינו תם.

וכן ראיתי שכתב בספר עבודת המלך בהלכות יסודי התורה שם וז"ל, ודייק רבינו לכתוב כל בית ישראל כדי לכלול גם הנשים שגם הן מצוות על קידוש השם כמבואר בסנהדרין שם גבי אסתר, וגם קטנים אף דלא שייך למימר בהו דהם מצווין, אבל מכל מקום בכלל דין קידוש השם איתנייהו, ועובדא דאשה ושבעה תוכיח שהרי אמו הניקתו, ומוכרח דגם קטנים נכנסין בגדר קידוש השם.

והנה מכל הנאמר זכינו דגם קטנים כלולים הם בחפצא של מצות קידוש השם אף על פי שאינם מחוייבים בה, דאילו בכל המצוות ליכא בקטנים בכלל החפצה של המצוה, וכמו שמשמע ממה שכתב הרא"ש בתשובותיו כלל ט"ז, דשיעורין מחיצין וחציצין הן הלכה למשה מסיני, ובכלל זה נאמרה הלכה למשה מסיני שרק מי"ג שנה ואילך הוי גדול ונכנס בחיובי המצוות.

ומשמע מזה דקטן אינו כלל בחפצא של מצוה, לא רק שאיננו בחיוב של המצוה, ואם כן מעתה לפי מה שביררנו, שאני היא מצות קידוש השם, דגם קטן ישנו בחפצא של מצוה זו אף שאינו מחוייב בה.

והיינו אם קטן ירצה מעצמו למסור נפשו על קידוש השם, הרשות בידו ומצוה גדולה קעביד, שהרי בההוא עובדא של אותו תינוק המובא במדרש איכה, הוא מסר נפשו על קידוש השם וקיים את הדין של יהרג ואל יעבור, ומוכח מזה ודאי דקטן ישנו בחפצא של מצות קידוש השם.

דאי נימא דקטן איננו בכלל החפצא של מצוה זאת, היאך מסר תינוק זה את נפשו על קידוש השם, והרי בכל המצוות האמורות בתורה שהדין בהן יעבור ואל יהרג, אסור לאדם להחמיר על עצמו, ולמסור את נפשו עליהן, וכמו שכתב הרמב"ם שהבאתי לעיל, "כשיעמוד עובד כוכבים ויאנוס את ישראל לעבור על אחת מכל מצות האמורות בתורה או יהרגנו, יעבור ואל יהרג שנאמר במצות, אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, וחי בהם ולא שימות בהם, ואם מת ולא עבר הרי זה מתחייב בנפשו.

ומדמסר תינוק זה את נפשו על מצות קידוש השם, בעל כרחך אתה צריך לומר דגם קטנים איתנייהו בחפצא של מצות קידוש השם.

וכן מוכח מהא דאיתא בגיטין (נז:), אמר רב יהודה אמר שמואל ואיתימא רבי אמי ואמרי לה במתניתא תנא, מעשה בד' מאות ילדים וילדות שנשבו לקלון, הרגישו בעצמן למה הן מתבקשים, אמרו אם אנו טובעין בים אנו באין לחיי העולם הבא, דרש להם הגדול שבהן, אמר ה' מבשן אשיב, אשיב ממצולות ים כו', אלו שטובעין בים, כיון ששמעו ילדות כך קפצו כולן ונפלו לתוך הים, נשאו ילדים קל וחומר בעצמן ואמרו, מה הללו שדרכן לכך וכך, אנו שאין דרכנו לכך על אחת כמה וכמה, אף הם קפצו לתוך הים כו' עיי"ש, וכן בהאי עובדא דאשה ושבעה בניה שהובא שם בגמ', אלמא שגם קטנים מסרו נפשם על קידוש השם.

אכן מה שכתבתי לעיל דבשאר כל המצות האמורות בתורה אין הקטנים נכללים לא רק בחיוב המצוה, אלא גם בחפצא אינם, לכאורה דעת רבינו חננאל אינה כן, דהנה ביומא (פח.) איתא, וכבר היה ר' ישמעאל ורבי עקיבא ורבי אלעזר בין עזריה מהלכין בדרך כו' נשאלה שאלה זו בפניהם, מניין לפקוח נפש דוחה את השבת כו' נענה רבי אלעזר ואמר, ומה מילה שהיא אחד ממאתים וארבעים ושמונה איברים שבאדם דוחה את השבת קל וחומר לכל גופו שדוחה את השבת.

ופירש שם רבינו חננאל ז"ל, מניין לפיקוח נפש שדוחה את השבת, ומה מילה שהוא אחד מאבריו כו', פי' מצאנו שהמל התינוק מצילו מן המיתה, מאליעזר בנו של משה רבינו שנאמר ויהי בדרך במלון ויפגשוהו ה' ויבקש המיתו, ויבקש המיתו לתינוק מפני שנתעצלה אמו לא מלה אותו וכיון שהרגישה מלה אותו וקראתו חתן דמים, והצילו מן המיתה שנאמר וירף ממנו, פי' וירף חולי המות מאתו מן התינוק, אז אמרה חתן דמים אתה לי בדמי המילה, ואמרה תורה למולו ואפילו בשבת כדי לפדותו מן המיתה, וכתוב וערל זכר אשר לא ימול את בשר ערלתו ונכרתה, מלמד שהקטן נתפש בעון האב והגדול בעון עצמו ושניהם בחיוב מיתה, זה טעם של רבי אלעזר בן עזריה, עכ"ל.

ולכאורה מדבריו משמע להיפך, שלא רק בחפצא של מצות מילה הקטנים בכלל אלא הם בכלל חיובה גם כן, ולא עוד אלא שנענשין עליה, והוא דבר חדש שלא מצאנו בכל הראשונים.

והרי הרמב"ם בפ"א מהלכות מילה ה"ב כתב, אין מלין בנו של אדם שלא מדעתו כו', כשיגדל הוא חייב למול את עצמו וכל יום ויום שיעבור עליו משיגדל ולא ימול את עצמו הרי הוא מבטל מצות עשה אבל אינו חייב כרת עד שימות והוא ערל במזיד, ועי' שם בראב"ד שחולק עליו וכותב שאינו כן אלא כל יום עומד באיסור כרת.

הרי מזה מפורש דקטן אינו בכלל החיוב של מצות מילה וממילא גם בחפצא של המצוה אינו כמו בשאר המצות האמורות בתורה, דהא להרמב"ם "אינו חייב כרת עד שימות והוא ערל במזיד" ואפילו הראב"ד דסובר "שאינו כן אלא כל יום עומד באיסור כרת", זהו רק לאחר שיגדיל, אבל כשהוא עדיין קטן גם הראב"ד מודה דאינו עומד באיסור כרת, ואם כן דברי רבינו חננאל צ"ע.

אבל האמת יורה דרכו, שגם רבינו חננאל אית ליה דאין הקטן בכלל העונש של ביטול חיוב מצות מילה, דלעולם קטן אינו בכלל החיוב והחפצא של מצות מילה בדומה לשאר המצות האמורות בתורה, אלא שרבינו חננאל סובר דהקטן נתפש בעון האב על שלא מל את בנו ומיתת הקטן היא לא עונש על הקטן כשהוא לעצמו, אלא היא עונש על האב על שלא קיים מצוה גדולה זו, והוי בבחינת פוקד עון אבות על בנים, דאבות אכלו בוסר ושיני בנים תקהינה.

וכן משמע בהדיא לשונו של רבינו חננאל שם שהבאתי, שכתב, "מלמד שהקטן נתפש בעון האב והגדול בעון עצמו ושניהם בחיוב מיתה", כלומר שניהם הקם בחיוב מיתה אלא חיוב הגדול הוא בעון עצמו וחיוב הקטן הא מפני "שהקטן נתפש בעון האב", ודוק.

אולם זה ברור שרבינו חננאל אית ליה כשיטת הראב"ד שהוא "כל יום עומד באיסור כרת", דלשיטת הרמב"ם דאית ליה שהוא "אינו חייב כרת עד שימות והוא ערל במזיד", הרי פשיטא דכל זמן שהבן חי לא שייך להעניש את האב במיתת בנו הקטן.

ואף על פי כן אנו צריכים למודעי בכדי לרדת לסוף דעתו של רבינו חננאל, הרי שם ביומא (פה.) השאלה שנשאלה בפני החכמים היתה, "מנין לפקוח נפש שדוחה את השבת", ועל זה נענה רבי אלעזר בן עזריה ואמר, "ומה מילה שהיא אחד ממאתים וארבעים ושמונה

איברים שבאדם דוחה את השבת קל וחומר לכל גופו שדוחה את השבת", ולפי פירושו של רבינו חננאל אמאי הוצרך ר' אלעזר בן עזריה לדרוש קל וחומר, והרי היה יכול לומר בפשוטו דהא פקוח נפש דוחה את השבת ידעין ממילה, שהרי כל עיקר המילה שמלין את התינוק, היא כדי להצילו ממיתה, והואיל "ואמרה תורה למולו ואפילו בשבת כדי לפדותו מן המיתה" אם כן ממילא חזין דפקוח נפש דוחה שבת.

ואולי מפני הדוחק צריך לומר, דמאחר שיתר החכמים ר' ישמעאל ורבי עקיבא נענו ואמרו ודרשו קל וחומר כל אחד ואחד לפי דרכו עיי"ש בגמרא, אף ר' אלעזר נענה ואמר ודריש קל וחומר, אף על פי שלפי האמת היה יכול לענות ולומר כפשוטו בלעדי הקל וחומר הזה דילפינן "כל גופו" שדוחה את השבת קל וחומר מאבר המילה שהוא אחד מרמ"ח אברים שבאדם, כאמור.

אכן גוף הפירוש מה שפירש רבינו חננאל את הכתוב בשמות (ד, כד) "ויהי בדרך במלון ויפגשוהו ה' ויבקש המיתו" דקאי על התינוק בנו של משה רבינו, ולא על משה רבינו עצמו, פירוש זה נמצא גם באבן עזרא שם בשם רב שמואל בר חפני, עיי"ש שכתב, ורב שמואל בן חפני אומר חלילה להיות השם מבקש להמית משה שהולך בשליחותו להוציא עמו, רק ביקש להמית אליעזר, עיי"ש באבן עזרא.

ובאמת בשני הפירושים הללו נחלקו קמאי דקמאי כדאיתא בנדריים (לא:), תניא ר' יהושע בן קרחה אומר גדולה מילה שכל זכיות שעשה משה רבינו לא עמדו לו כשנתרשל מן המילה כו' רשב"ג אומר לא למשה רבינו ביקש שטן להרוג אלא לאותו תינוק שנאמר כו' עיי"ש. הרי לנו שנחלקו בזה ר' יהושע בן קרחה ורשב"ג אי הכתוב "ויבקש המיתו" קאי על משה רבינו או על בנו של משה רבינו.

ועי' בפירוש אבי עזר על אבן עזרא בתורה שם, שבאמת תמה וכתב, פלוגתא היא בנדריים פ"ג, דעת הרב אתיא כר' יהושע בן קרחה ודעת ר' שמואל בן חפני כר' שמעון בן גמליאל, ובעיני יפלא שנעלם מהם גמרא ערוכה "מרב ושמואל" עכ"ל, וכונת האבי עזר בנועם מליצתו זאת היא, שגמרא ערוכה נעלמה מרב כלומר מהאבן עזרא שהאבי עזר מכנהו בשם "הרב" כלומר מר' שמואל בן חפני.

בכל אופן יהיה איך שיהיה הדרך לקמייתא למה שביררנו שגם קטן הוא בכלל החפצא של מצות קידוש השם אף שאין עליו החיוב של יהרג ואל יעבור ומסירת נפשו על קידוש שמו יתברך.

ראיתי בברכי יוסף יו"ד סי' קנ"ז שהביא, שהורו המורים בעסק ביש אשר בשם ישראל יכונה מכר ילדיו הקטנים לעכו"ם, והשר שאל מראשי העם לתת הילדים, ופסקו שלא ימסרום אלא שהעכו"ם בעצמם ילכו ויחפשו אחריהם, והדין דין אמת, עיי"ש.

חזין מזה דאסור לגדולים למסור קטנים לעכו"ם, ומכאן דודאי אסור בנידון דידן למסור את הקטנים העוללים ויונקים לכמרים כדי להצילם מסכנת השמד והכליון הנשקף להם מידי הרוצחים הגרמנים ימ"ש, אף על פי שעל הקטנים מצד עצמם אין החיוב של מצות קידוש השם, מכל מקום אסור לגדולים למסור אותם לעכו"ם וכמו שהורו המורים שהביא הברכי יוסף, וטעמא דמילתא איכא למימר שהוא כמו שכתבתי, מפני שגם קטנים הם בכלל החפצא של קידוש השם.

והנה מדי דברי בהאי ענינא כעת לפני שאני מוסר אותו לדפוס, עם ידידי הרה"ג ר' מרדכי לובארט שליט"א אמר לי ששמע מגאב"ד דקאזשינגלאווע ז"ל שהיה ר"מ בישיבת חכמי לובלין, שדקדק מהא דאיתא בחולין (מז:), דתניא ר' נתן אומר פעם אחת הלכתי לכרכי הים באתה אשה אחת לפני שמלה בנה ראשון ומת שני ומת שלישי הביאתו לפני

ראיתיו שהיה אדום אמרתי לה בתי המתיני לו עד שיבלע בו דמו המתינה לו ומלה אותו וחיה והיו קורין אותו נתן הבבלי על שמי.

ופירש שם רש"י ז"ל, המתיני לו, דאין לך דבר העומד בפני פקוח נפש חוץ מעבודת כוכבים וגילוי עריות ושפיכות דמים, ע"כ.

משמע מדברי רש"י דגם קטנים הם בכלל החיוב של מצות קידוש השם מהדין של יהרג ואל יעבור על שלושת עבירות הללו, וצ"ע.

ובדבר קניית תעודות לידה של גויים בשביל היונקים הללו, עיין מה שכתבתי בתשובה בדבר פספורטים של עכו"ם, ומשם תדרשנו.

ובנוגע לאלה שמסרו את ילדיהם למכירה הנכרים שיחביאום עד לאחר המלחמה ואז יחזירו להורים היהודים אם יהיו בחיים, אי איות עבדי, נראה דבנוגע לזה יש לדון אי ספק שמא התינוק יטמע בין העכו"ם דוחה את הודאי ספק נפשות.

והנה בכתובות (טו.) ובשבת (קכט.) מבואר דספק נפשות להקל עיי"ש, ובנידון דידן הרי אם לא ימסר התינוק לנכרים הללו הלא בודאי יהרג, ואם ימסר לנכרים אלו הלא התינוק ישאר בחיים, ומאוד יתכן שגם ההורים ישארו בחיים כי שומר ישראל יהיה בעזרם להגן בעדם ולהסר מעליהם אויב דבר וחרב ורעב ויגון, ולא עוד אפילו אם ההורים לא ישארו בחיים מאוד יתכן שהנכרים הללו יחזירו את התינוק המופקד בידם למוסדות יהודים אחרי המלחמה, ויש בזה הרבה צדדי ספק, אם כן בודאי יש לנו להקל בזה ולהתיר להורים הנתונים בצרה ובשבירה למסור את תינוקותיהם לנכרים מתוך התקוה שאחרי המלחמה הם יוחזרו לעמם ולמולדתם.

ועי' בעבודה זרה (כו.) במתניתין, אבל עובדת כוכבים מניקה את בנה של ישראל ברשותה, ופירש רש"י ברשותה, דישראלית אבל לא תמסרנו להוליכו בביתה שלא תהרגנו, עיי"ש.

ועי' שם בחידושי הריטב"א בסוף ד"ה ולענין שכתב, ועל זה נהגו במקצת מקומות להניק בניהם על ידי כותית בשאין מוצאין מינקת ישראל, ויש נוהגין אפילו ברשות הנכרים ואומרים שבזמן הזה ליכא חשש שפיכות דמים, דאית להו אימת מלכות, ועוד דלא מרעי נפשיהו, עיי"ש.

חזינן מזה דדעת "יש נוהגין" הללו שהביא הריטב"א דמותר למסור תינוק לבית נכרי אפילו שלא בשעת הסכנה, ואם כן על אחת כמה וכמה בנידון דידן שהיא שעת סכנה לתינוק, בודאי שמותר למסור תינוק לבית נכרי כדי להצילו.

ואף שיש בעל דין לחלוק ולומר שאין הנדון דומה לראיה, כי בנידון "יש נוהגין" הללו שהביא הריטב"א הרי ההורים באים לקחת אחר כך את התינוק מבית הנכרי ומכיון "שבזמן הזה ליכא חשש שפיכות דמים דאית להו אימת מלכות, ועוד דלא מרעי נפשיהו" כמו שאמרו "יש נוהגין הללו", משום הכי אית להו דמותר למסור תינוק לבית נכרי אפילו שלא בשעת הסכנה, מה שאין כן בנידון דידן שההורים מוסרים את התינוק לבית הנכרי לזמן מרובה, ולא עוד דלתנייהו שני הטעמים שבגללם התירו "יש נוהגים" הללו למסור תינוק לבית נכרי, דאדרבה בנידון דידן הרי איכא חששא של שפיכות דמים, שהרי בעת זה נשפך חרון אף ה' על בית ישראל ודם ישראל נשפך וניגר בראש חוצות, ולא עוד שאין לנכרים אימת מלכות כלל על שפך דם ישראל, שהרי ממשלת הזדון הגרמנים מכריעה לטבח ילדי ישראל ומעודדת את רשעי הגויים האחרים שיעזרו על ידה במלאכת זוועה זו, אם כן לכאורה היאך מותר למסור תינוק ישראל לביתו של נכרי.

מכל מקום נראה, מכיון שאיכא סכנת נפש ודאית לתינוקות הללו באם לא ימסרו לבית נכרים אלו המבטיחים להורים שיחזירו להם את תינוקותיהם אחרי המלחמה, אמרין בזה אין ספק מוציא מידי ודאי, דהרי סכנת הנפש היא ודאית ואילו שהנכרים הללו המקבלים את התינוקות של היהודים ירעו להם וישחיתום הוא רק חשש וספק, לכן אמרין לענין זה אין ספק מוציא מידי ודאי, ומותר למסור להם התינוקות.

ולא עוד, אפילו אם נניח שהורי התינוקות תדבקם הרעה וימותו בימי הרעה והיגון, מכל מקום הלא כלל גדול הוא בידינו שאין לך ישראל שאין לו גואלים, ומאוד יתכן שאחד מבני משפחתם יבוא אחרי המלחמה לדרוש ולבקש את התינוקות מבתי הנכרים הללו, ואפילו אם לא ישאר בחיים שום אחד ממשפחת התינוקות הלא כל ישראל הם קרוביהם וגואליהם, כפי שראינו אחרי המלחמה שהרבה אנשים משארית הפליטה שנשארו בחיים, עסקו בהצלת ילדים כאלו.

וגם אני בעצמי טפילתי בזה ונדדתי ממקום למקום ולא חשכתי עמל ויגיעה כדי להציל תינוקות כאלו מבתי הנכרים, והצלחתי אחרי תלאות רבות להציל כמה וכמה תינוקות וילדים משבי הנכרים.

לכן נראה מכל זאת, שמותר למסור את התינוקות לבית נכרים כדי להצילם, וה' הטוב יראה בעני עמו וישלח לנו את משיח צדקנו בב"א. [4]

ד"ר אמונה נחמני-גפני: יחידי סגולה - על הצלת ילדים יהודים בפולין בזמן השואה מנקודת מבטם של המצילים מיד לאחר השחרור

**ממליץ מאד לעיין בספרה של אמונה נחמני-גפני:
"לבבות חצויים- הוצאת ילדים יהודים מבתי נוצרים בפולין לאחר השואה",
יד ושם, תשס"ו - 2006.**

הסתרת ילדים יהודים בשואה תוארה כבר בהזדמנויות אחדות בעיקר מן הצד היהודי. דומה, כי מנקודת מבטם של המצילים לא בוררה דיה. במרוצת הזמן השפיעו נסיבות אלה ואחרות זיכרון, הנצחה, פוליטיקה על חלק מהתיאור. לפיכך, עדויות ראשוניות של מצילים שנמסרו במועד קרוב לתום המלחמה הן מקור שראוי לבדוק להבהרת מניעי ההצלה וקשייה.

בין העדויות הרבות השמורות בארכיון ההיסטורי היהודי (Zydowski Instytut Historyczny Z.I.H. , להלן: ז"י) בוורשה נמצאות עדויותיהם של אזרחים פולנים שהצילו ילדים יהודים בתקופת מלחמה"ע ה- II ושנמסרו בשנים 1945-1947. מתוך

עדויות אלה בחרתי לדון במדגם של 16 עדויות, שיש בהן עדות טרייה על חווית מעשה ההצלה מנקודת ראותם של המצילים. [1] חלק מן העדויות מתייחס לתקופת המלחמה בלבד ואילו באחרות העדות כוללת גם את התקופה שלאחר המלחמה, עד למועד מסירתה.

העדויות הן מבעם האישי של המצילים ויש בהן ביטוי לזיקותיהם האישיות והחברתיות ולתפיסת עולמם - מעשה ההצלה הפרטי הוא הפריזמה דרכה שטחו העדים את סיפורם. אם ניבחנו את מרכיבי העדויות נראה שגם אם בחלקן ישנה 'כוונה' או 'תכלית' למסירתן, אין היא נחבאת ואינה פוגעת באמינותן. הילד היהודי שעבר במחיצתם את 'סמבטיון' המלחמה' הוא הוא העדות למעשיהם. [2] בהתייחסותי לעדויות שבדקתי הנחתי מראש שהן האמת של כל מציל ומציל, כפי שהוא חווה את המציאות מרגע שלקח על עצמו, מרצונו, להסתיר נפש שנועדה לכיליון. יתרון של עדויות אלה, כמו גם חסרונן בנקודות אחרות, הוא בכך שהן מאוד סמוכות לאירועים ולא כהתה בהן עוצמתה הרגשית של חווית ההצלה. ניתן ללמוד מהן על האירועים כפי שנחרטו בזיכרונם של המצילים. עיון ודין בעדויות מאפשר לנו ללמוד על אורח חייהם, רשמיהם וחוויותיהם של המצילים בתקופה הנידונה בכל אחת מהן.

כל העדויות, למעט אחת, נכתבו אל 'הוועד המרכזי היהודי בפולין' (Centraln Komitet Zydow w Polce להלן: הוועד) או נמסרו בסניפיו. ועד זה הוקם בסוף בקיץ 1944 (בתחילה כזמני ואחר כך קבוע) לאחר שחרור שטחי מזרחה של פולין והוכר ע"י הממשלה הפולנית כנציגות הרשמית של יהודי פולין. [3] בערים שונות בפולין פעלו וועדים מחוזיים, או מקומיים, שהיו כפופים לוועד המרכזי ובאמצעות מחלקותיו השונות טיפלו בצורכי היהודים הניצולים.

נתונים כלליים

המספרים המוצגים בכל אחת מן העמודות בטבלא שלהלן מציינים את מספר העדויות מתוך 16 העדויות שבדקתי. [4]

שנת העדות	מסירת	אופי המסמך	המניע לכתיבה/למסירת העדות	מצב משפחתי של המצילים
1945 - 1	ללא תאריך- 5 (עדות מוקדמת ע"פ התוכן)	מכתב לוועד היהודי - 7	מכתב בקשה לסיוע כלכלי מהוועד - 4	בני זוג עם ילד/ים- 7
1946 - 10		עדות בכתב 2	עדות בוועד לאחר מסירת הילד- 3 (כנראה ע"מ לקבל סיוע כלכלי מהוועד)	בני זוג ללא ילדים - 3
1947 - 3		עדות שנמסרה בוועד - 5	עדות בוועד כשהילד עדיין אצלם - 3 (כנראה כדי לקבל סיוע כלכלי מהוועד)	אלמנה עם ילדים - 2
		מכתב לילד הניצול - 1		אלמנה ללא ילדים - 1
		עדות שנמסרה ע"י אחר- 1		פרודה עם ילדים - 1
			מסירת עדות לתיעוד האירועים- 4	רווקה - 1
			עדות שנכתבה לילד הניצול- 1	אלמנה(בני משפחתה נרצחו כשהתגלו הורי הילד)- 1
			עדות שנכתבה ע"י אחר מתוך הערכה-1	

מניתוח אופיים של המסמכים אנו למדים שלמעט שתי עדויות, כל השאר, אלה שנמסרו במשרדי הוועדים היהודיים ואלה שהופנו אליהם בכתב, היו ביוזמתם של המצילים. תשובה חלקית לסיבות לכך, ניתן למצוא בניתוח המניעים לכתיבה: המצב הכלכלי הקשה בפולין והתקווה שמעשה ההצלה יזכה אותם בסיוע כלכלי וכן ברצונם של

המצילים לזכות בהכרה ובהערכה מצד הגופים העוסקים בטיפול בציבור היהודי שניצל מן המלחמה.

בממצאי טבלא זו ובממצאים נוספים אדון בהמשך המאמר. בכל זאת, ברצוני להסב את תשומת לב הקורא לנתון שלעשרה מבין המצילים היו בזמן המלחמה ילדים משל עצמם. נתון זה הוא מעניין ביותר בעיני, נוכח הסכנה לחייהם ולחיי בני משפחתם מצד מוסדות הכיבוש הגרמני.

מועד ואופן קבלת הילדים

החל מסוף 1939 כונסו יהודי פולין בגטאות שבודדו אותם, ברמות שונות של בידוד, מן האוכלוסייה. המצב הכלכלי והתברואתי בגטאות היה מחפיר ביותר. ביוני 1941 פלש הצבא הגרמני לבריה"מ וזמן לא רב לאחר מכן החל רצח יהודים באזורים שנכבשו. בדצמבר 1941 החלו שילוחים של יהודי פולין למחנות השמדה שהוקמו על אדמת פולין. שנת 1942 הייתה השנה בה הושמד רוב יהודי פולין. [5]

על פי רובן של העדויות שבדקתי נאסף הילד היהודי לבית מציליו בשנים 1942 או 1943 בעת או לאחר הגירושים הגדולים של היהודים למחנות השמדה וכשרק מיעוט מן היהודים, אלה שנחשבו באותה עת עדיין כיעילים, נותר בחיים וחי למעשה על זמן שאול. [6] מאחר והשלטונות הגרמניים היו מודעים לכך שהשמועות על חיסול הגטאות יגרמו ליהודים לנסות ולהציל את חייהם, או את חיי ילדיהם, הוצאו החל מסוף 1941 צווים המאיימים בעונש מוות על מי שייתן מחסה, או יסייע, ליהודי. במקומות שונים ברחבי פולין בוצעו הוצאות להורג פומביות על מנת להוכיח את תקיפותן של ההוראות ולהרתיע את האוכלוסייה הפולנית להושיט יד ליהודים שיצליחו להימלט מהגורל שיועד להם. [7] על כך שהמצילים היו מודעים לסכנה שבמעשיהם ניתן ללמוד מעדות זו כדוגמא:

אינני יודעת אם כך רצה האלוהים, או שהועמדנו בניסיון, אך זה היה ניסיון קשה ומסוכן, משום שסיכנו את שלושת הילדים שלנו בשביל ילדה קטנה בת שנה וחצי, שמוצאה יהודי. ילדים צעירים בפריחתם, והיו אלה ילדים שלנו. [?] התייעצתי עם בעלי והילדים. הילדים כולם אומרים לקחת! ואנחנו? שתי ברירות לנו: לקחת, מסכנים את כל המשפחה, ומי שהיה שם באותה תקופה יודע מה זה אומר. להשאיר במצב כזה את הילדה לגסיסה איטית, ממש על ידינו אי אפשר. ללכת לגסטאפו כדי שירצחו אותה? אין לנו רשות, הרי זה בן אדם [?] אנחנו לא נלכלך את ידינו בדם הטהור שלה. [8]

לאחר ההתלבטות החליטה המשפחה לאסוף לביתם את הילדה היהודייה, אך החשש והפחד לא שכחו. כך סופר בהמשך העדות: "לקחתי את הצרור הקטן מתחת למעיל בלי להסתכל, [?] כשיצאתי למרפסת הרגשתי פתאום פחד גדול. אלוהים מה יהיה אם לילדונת הזאת יהיו פנים יהודיות? מה יהיה על הילדים שלנו? אבל היה כבר מאוחר להתחרט". [9]

למצילה שטיפלה בשלושה ילדים יהודים עוד טרם המלחמה, הייתה תקופת הגטו והידיעה שהילדים 'שלה' סובלים, מעין תהליך של הבשלה לקראת החלטה 'בלתי נמנעת'. מדי פעם נהגה להוציא מהגטו את אחד הילדים כדי להיטיב עמו ולהקל על האם. באחד הימים, בעת שצעיר הילדים נמצא בביתה, הלכה עמו לגטו כדי לפגוש את אמו ושני אחיו. בהגיעה ראתה מהומה רבה; שוטרים קיבצו את תושבי הגטו לעבר השערים. משהבחינה האם במטפלת, האיצה בבתה לרוץ אליה. וכך העידה המצילה: "סלוסיה לא חשבה הרבה וכמו עכבר חמקה מבעד מגפיהם הכבדים של האוקראינים שבנס לא ראו אותה. בזרועות פתוחות רצה אלי". המטפלת והילדים שמו פעמיהם לעבר כפר הולדתה. [10]

לא תמיד היה מעשה ההצלה תוצאה של התלבטות והחלטה מודעת הכוללת את חישוב הסיכונים. כך למשל סופר באחת העדויות על ידידות קרובה בין שכנים יהודים ללא-יהודים. בעת הקמת הגטו יעצו האחרונים לשכניהם שלא לעבור לתחום הגטו אלא להתחבא במרתף הבית. בעקבות הלשנה באו אנשי גסטאפו לערוך חיפוש במקום. בנם הפעוט של בני הזוג היהודי נמצא באותה עת בזרועותיה של העדה מחוץ למרתף. משראתה העדה שהגרמנים יודעים על מקומו המדויק של המחבוא ושמעה את איומיהם, התרחקה עם הילד מן המקום. וכך, בלשון לקונית ויבשה, היא תיארה את שראו עיניה לאחר יומיים: "מששבה לדירתה ראתה שכולם נהרגו. היו מונחות שם גוויותיהם של שני בני הזוג היהודים, בתה, חתנה של העדה, שני בניה, כלתה וילדם בן השמונה". העדה עזבה את הדירה ונסעה עם הילד לכפר. [11]

בכל העדויות שבדקתי ישנה התייחסות, קצרה או ארוכה, לאופן קבלת הילד. מעיון בהן אנו למדים שבשישה מקרים נמסר הילד לידי המצילים ע"י בן משפחת הילד (חלקם על סמך הכרות מוקדמת מלפני המלחמה; חלקם על סמך הכרות מזמן המלחמה; וחלקם בלא שהכירו כלל את ההורים טרם המסירה). בשבעה מקרים הילד היהודי הגיע לבית מציליו באמצעות מתווך פולני. בחלק מן המקרים הייתה היכרות מוקדמת בין המתווך להורי הילד ואילו באחרים, המתווך פגש בילד בעת ששוטט בדרכים והוא זה ש'סימן', 'בחר', או איתר את המצילים כאנשים שיסכימו לתת מחסה לילד בודד. במקרה אחד הושאר ילד על מפתן ביתם של המצילים, (ע"פ תוכן העדות ניתן להניח שגם במקרה זה אותרו המצילים ע"י האם כאנשים שיחמלו על הילד הנטוש). [12] עדות אחת על תינוק בן ימים שנמצא מונח בקצה כפר ובין אלה שבאו לצפות ב'מחזה' נמצאה משפחה שאספה אליה את התינוק. על מעמד זה חיוותה דעתה המצילה: "לא היו מתנדבים לקחת את התינוק. כידוע, איכר בכפר היה לוקח פרה, סוס, חזיר, את זה היה לוקח היות ועבור זה תהיה לו הכנסה כספית, אבל תינוק! שעליו יש הוצאות כספיות וצריך לטפל בו, זה לא התאים להם". [13] ועדות של משפחה שלקחה ילד יהודי ממשפחה פולנית אחרת לאחר שנודע לה שמטפליה הזניחו אותו.

מגוון הסיבות שהניעו אנשים אלה להסתכן ולאסוף לביתם ילד יהודי הוא כמעט כמספר העדויות; החל מסיבות הומניטאריות רגשות חמלה [14] וכלה בסיבות כלכליות, גם אם לא נאמר כך בעדות במפורש. [15] ובין שני קצוות אלה קיים מגוון של מניעים אישיים: כך למשל, משפחה פולנית שבתם הבכורה (מארבעת ילדיהם) נלקחה לעבודת כפיה בגרמניה, ואם המשפחה קיוותה: "[?] שאולי אלוהים ירחם וזוכה (Zocha) שלנו שם [בגרמניה] תמצא אנשים טובים שיעזרו לה". [16] או, כפי שהעידה אם שבנה בן ה-4 נפטר זמן קצר לפני שאספה לביתה תינוק יהודי: "לנו לא שינה מוצאו של הילד כיוון שהאמנו שאלוהים נתן לנו אותו במקום זה שנפטר". [17] כשנשאלה אחת המצילות, אלמנה מבוגרת שהייתה שכנתם של הורי הילדים שהחביאה, לסיבה להסתרתם, ענתה בפשטות: "[?] כשנותנים ליתום פרוסת לחם אלוהים יפצה". [18] משלוש עדויות אלה אנו למדים שהאמונה באלוהים היוותה גורם מרכזי שהשפיע על ההחלטה לאסוף ילד יהודי לביתם ולהצילו - לפחות לגבי מי שהאמינו במידת החסד והרחמים שבמעשה האלוהי וסייעה להם בעתות משבר. והיו מבין המצילים גם כאלו שחשבו לזכות בילד שלא היה להם משל עצמם. [19]

ההתרשמות מהעדויות שבהן הרחיבו המצילים בתיאור המפגש הראשוני עם הילד היא שרישומו היה מכריע והשפיע על היחס אליו בהמשך שהייתו אצלם. מצבו של הילד וחוסר האונים שהקריין, עוררו רגשות חמלה כפי שרק ילד יכול כנראה לעורר. להלן מספר דוגמאות: מצילה שנודע לה שבביתו של שכן פולני נמצאת תינוקת יהודיה ובהסתר הלכה עם שתי בנותיה, נערות בוגרות, לראותה, העידה:

כל עוד אני חיה לא אשכח את הדבר שראינו! [?] אני התנדנדתי וברחתי משם. זו הייתה גוויה, משהו נוראי! השערות שלה עמדו סמורות, הידיים כמו תפרים מורמות למעלה, שלד לבן היא התנועעה בתנודות, כאשר האור נכנס מבעד לדלת היא לא עצמה את עיניה, רק מלמלה משהו. אני לא יודעת, ואולי רק היה נדמה לי, שהיא קראה לי "אימא", חזרנו הביתה בהרגשה קשה, על כך אני לא אכתוב. "הילדה, ששכבה קודם לכן בעריסה שתחתיתה רופדה קש וגופה היה מכוסה בצואה שהתקשתה, הוכנסה מיד לאמבטיה. כך סיפרה המצילה בהמשך עדותה: "כשהייתה בתוך המים נתנו לה את החלב. אלוהים! איך שהקטנטונת הזאת הכניסה את הספל לפה, לא באצבעות, אלא ממש עם הטפרים. היא תפסה את הספל ולא נתנה להפסיק ואנחנו דאגנו שזה יזיק לה. הלבשנו אותה בכותונת ובסוודר שהורדנו מהבובות של הבנות. היא הייתה כל כך קטנה והרי כבר הייתה בת שנתיים פחות חודש. הכנסתי אותה לחדר האוכל שלנו והושבתי אותה על הספה כבן בית חדש. זרם חשמלי כאילו עבר בנו. רזון מחריד, עור ועצמות, והעור תלוי כמו שקיות, וצוואר ארוך ודקיק. ראש עגלגל כולו תלתלים בהירים שלפני כן עמדו סמורים, גבות כהות, עיניים כחולות גדולות בולטות כמו כדורי זכוכית. את הראש והצוואר לא הזיזה, רק העיניים עוקבות אחרינו, כמו הכושי על השעון. [20]

מצילה שנכנסה לגטו ורשה כדי לקבל תינוקת מאמה הורתה תיארה כך את הפגישה:

כאשר ראיתי את 'הפירורונת' מיד התאהבתי בה. [?] אוי! כמה שאימא זו בכתה! כמה קשה היה לה למסור את הילדה. [?] היא חיתלה את הילדה ושוב פתחה את החיתולים. היא חבשה כובע כאילו שהיא הולכת אתנו ושוב מורידה. והיא בכתה ובכתה. "תהיי טובה לילדתי, תדאגי לה" אמרה. [21]

ועוד עדות: "כשהלכנו לראות את התינוק הזרוק וראיתי אותו, פרצתי בבכי על שתינוק כל-כך קטן נזרק לגורל בלתי ידוע. [?] הייתה עלי מטפחת צמר. קשרתי את התינוק באותה מטפחת והבאתיו הביתה". [22]

ועוד:

היא [גיסתה של המצילה] הביאה את המסכנה הזאת, שבקושי נשמה, במצב כזה היא הייתה, מותשת וחולה, רק העיניים שלה הסתכלו בבקשה כזאת, במבט מבקש, כאילו אמרה קבלו אותי, תאספו אותי [?] היא הייתה מבוהלת כל-כך, רק בעיניים שלה הייתה בקשה אילמת תשאירו אותי אצלכם. עם העיניים התמימות והטהורות היא השפיעה על הלבבות שלנו [?] היא כל כך קטנה ובודדה. [23]

מעדויות אלה ומאחרות אנו למדים, שהיה משהו מאוד לוכד ושואב בחוויה הראשונית שהותירה הפגישה עם הילד היהודי הבודד וחסר האונים. אותם אנשים שהייתה בהם היכולת להיות קשובים למצוקתו של האחר מצאו עצמם מעורבים רגשית באקט ההצלה. באופן זה הם קיבלו חיזוק למעשיהם.

מצבם של הילדים היהודים ותקופת השהיה בבית המצילים

כבר מן התיאורים שהובאו לעיל אנו למדים על מצבם של הילדים בעת שנלקחו ע"י המצילים. רוב הילדים הגיעו לבית המצילים כשלוש שנים לאחר תחילת המלחמה. בהיותם ילדים פעוטים הם חוו תחושות של פחד וחרדה בעצמם או באמצעות הוריהם. גם ההתדלדלות החומרית והרעב ששרר בגטאות, נתנו בהם אותותיהם. שנים אלו הותירו בילדים משקעים שהשליכו על מצבם הנפשי והפיזי. אדם שהחליט לאסוף לביתו ילד יהודי צריך היה להתמודד עם מצבים שדרשו ממנו התגייסות ומאמץ. על פי תיאורי המצילים סבלו הילדים מחרדות שלא הרפו מהם גם כשנמצאו כבר בחיק המשפחה המצילה.

כך למשל בעדות אחת:

"היא הרבה זמן [?] השתמשה באותה תנועה. ברגע שהייתה נשארת לבד הייתה מתחילה להתנועע. [?] והיא הייתה מבוהלת כל כך שהרבה זמן רק עקבה אחריו בעיניים, כפי שאמרה אחת המכרות שלנו: "היא מפחדת להזיז את הראש כדי שהמגבעת לא תיפול לה". אף פעם היא לא בכתה בקול רם, רק הייתה מקבלת צמרמורת ומחווירה. [24]

וכך בעדות אחרת:

לושיה מתלוננת שיש לה כאבים בידיים וברגליים, משהו קורה אתה. גם אני עצבנית, לא יודעת למה. את לושיה אני מרפאה לבד, עושה לה מסז'ים בידיים וברגליים [?] אני שרה ומחבקת אותה. "בהמשך העדות תיארה המצילה את תקופת סיום המלחמה כשהקרבות התרחשו סמוך לביתם: "לושיה מבוהלת, בוכה ומקבלת חום, אחר כך קר לה, הראש כואב לה, הרופא אמר שהמצב הנפשי שלה לא טוב [?] לושיה לא מוכנה לרדת מהידיים, כך שאני כל הזמן אתה. [?] מתוך פחד לושיה מחבקת אותי חזק [?] לושיה מנדנדת, לא יכולה לאכול והרופא שוב מרגיע אותי שזה יעבור לה, שכל זה נובע ממצבה הנפשי. [25]

נמצאו למדים שלפחות אצל חלק מן הילדים הזמן לא ריפא את החרדות ואלה היו בני לווייתם לאורך כל תקופת המסתור. לא תמיד ידעו המצילים את קורותיו של הילד טרם הגיעו אליהם; אף כי בנסיבות התקופה ניתן היה לשער את שעבר עליו. היה על המצילים לחדור מבעד למסך החרדה והפחד מזרים כדי שיווצר אמון והילדים ייפתחו בפניהם. [26]

היו ילדים שסבלו מבעיות בריאות בנוסף לבעיות הנפשיות, לעיתים כתוצאה מהן ולעיתים בעקבות תנאי המחיה והמסתור. כך למשל ילדה שחלתה בגרדת (וכל בני משפחת המצילים נדבקו במחלה), [27] או, כפי שהעידה אחת המצילות: "לקח הרבה זמן עד שהיא [הילדה] התאוששה. חום ושיעול הציקו לה מאוד. היה צורך לטפל בה הרבה זמן ולדאוג שתחזור לחיים". [28]

המצילים נזדקקו להרבה אורך רוח וסבלנות בתהליך ריפוי הילד; הפתרונות לא תמיד היו קצרי טווח. כך למשל בעדותה של אחת המצילות: "אחר כך [לאחר שנפתרו בעיות בשלפוחית השתן] התחילה פריחה יבשה ולאחריה פצעי מוגלה. הרופא קבע שזו בעיה של חילוף חומרים, כי הגוף כבר היה בגסיסה ושוב קם לתחייה. היינו מחזיקים אותה שעות בשמש [?]" [29]

כשלא יכלו המצילים להתמודד לבדם עם ריפוי של הילד הם נאלצו לפנות לרופא. בעתות המלחמה היה בכך סיכון גדול מפני החשש מהלשנה. כל עוד ניתן היה, העדיפו לקבל טיפול מאדם שהיה מוכר להם ואמון עליהם, אך אם מצבו של הילד החמיר, הם נאלצו לשלם סכום נכבד שבנוסף לטיפול 'יקנה' גם את שתיקתו של הרופא המטפל. [30]

מצבו של הילד, הן מן הבחינה הנפשית והן מן הבחינה הפיזית, העמידו במבחן תמידי את שאלת מחויבותו של המציל לילד. צריך היה הרבה נחישות וסבלנות כדי להמשיך ולטפל בילד שבנוכחותו דרשה תשומת לב מיוחדת. אנו למדים שמעשה ההסתרה לא היה רק אקט של החלטה חד-פעמית. כל יום נוסף העלה התמודדויות חדשות וההתמדה הייתה קשה ביותר.

מבין העדויות שבדקתי ישנן כאלה שאין בהן תאור מפורט על חיי המשפחה ואופן התמודדותה עם הבעיות שצצו ועלו בזמן החבאת הילד היהודי. לעתים מסתכמת התייחסותם במשפט אחד. כך למשל: "אני הסתרתי את הילדה ככל יכולתי." [31]

ובעדות אחרת: "הייתי נתון לסכנת מוות מצד הגרמנים אך השתדלתי להחזיק בחיים את הילדה בת ה-9". [32] לעומת זאת, יש מי שתיאר בהרחבה את מהות ההתמודדויות היום-יומיות, את הקשיים והסכנות שנערמו על סף ביתם, כמו את התערות הילד והתאקלמותו בחיי המשפחה.

מעמדו של הילד בבית מציליו היה תלוי במידה רבה בסיפור הכיסוי שנבנה לו; באופן שניתן היה להסביר לסביבה את הצטרפותו של ילד למשפחה. מאחר ובעת המלחמה נפגעה גם אוכלוסייה פולנית היו מבין המצילים שהסבירו את הופעתו של הילד כאילו הוא בן משפחה שנמצא בחסותם, או שהוא יתום פולני שנכמרו רחמיהם עליו. כל למשל העידה מצילה: "נהגתי לומר לאנשים שלקחנו אותה מעגלה של פולנים [שברחו מכפרם מפחד האוקראינים במזרח פולין לשעבר] במצב של גסיסה וזה נשמע סיפור אפשרי". [33]

והייתה מי שבחרה בדרך אחרת; מצילה שעל סף ביתה הושארה ילדה, חזרה וטענה "שאת הילדה מצאנו בוכייה, אבל אנחנו לא יכולים להישבע שזו ילדה יהודיה משום שכאן בסביבה הסתובבה בחורה [פולניה] בין חיילים גרמנים וכל שנה זרקה ילד והשכנים אומרים שזו בטח ילדה שלה". [34] משהשיגה מן הרשות המחוזית את האישור המיוחל לגדל את הילדה, ושוב ושוב הוזמנה לחקירה בגסטאפו, שינתה אך במעט את הנוסח וטענה: "ואני לא אשבע שהיא לא יהודיה", ובכך ניסתה לבנות מסך ערפל בפני החוקרים ולרער את ביטחונם.

לא די היה בסיפור הכיסוי; צריך היה להסדיר את הימצאותו של הילד באופן רשמי כדי לעמוד במבחן ביקורת שלטון הכיבוש. בחמש מן העדויות דווח על סידור 'ניירות' לילד. בשלוש מן העדויות העידו המצילים שהילד הוטבל וקיבל מעמד של ילד נוצרי. [35]

לעיתים סייע אישור אחד בהשגת האישור השני, אם כי לא בהכרח. כך העידה מצילה: "אחרי ההחלטה הלכתי מיד לכומר המקומי. הוא אמר לי שיעזור לנו ככל יכולתו, אבל לייעץ לנו אם לקחת את הילדה או לא, אינו יכול, כי זאת אחריות גדולה מדי. הוא נתן לי מיד תעודה, לוועדה בברודי (Brody) שיש לנו חמישה ילדים." [36] במקרה זה הילדה לא הוטבלה באותה עת, האישור היה פיקטיבי, אך איפשר את רישומה ברשויות. במקרים אחרים המצילים או הכומר עמדו על כך שהילד יעבור הטבלה כדת וכדין והאישור ניתן רק לאחריה. [37] להטבלה היו שתי פנים: הפן המקנה אישור לנצרותו של הילד והפן הדתי, אקט קבלת הנצרות. במקרה הנדון, אישור הכומר ניתן למראית עין והילדה הוטבלה רק "כאשר הצבא האדום התקרב ושבע פצצות התפוצצו בחצר שלנו והכל נשפך לנו על ראשנו. הוצאתי אז מים קדושים והטבלתי אותה, כי חיי כולנו היו בסכנה." טכס מאולתר זה קיבל אישור רשמי בטכס שנערך בכנסייה רק לאחר המלחמה.

סידור זהות חדשה, או 'ניירות' המקנים לאדם אפשרות להשתייך לחברה הפולנית כחוק, יכול היה להיעשות ע"י אישור ממוסד מוכר או ע"י זיוף תעודה. [38] ברוב המקרים פניה לאדם שהייתה באפשרותו לארגן זהות חדשה ליהודי שנמצא מחוץ לגטו, הייתה כרוכה בתשלום גבוה יחסי. במקרים שילדים הועברו או נלקחו ע"י פולנים בלא שהוכנו עבורם התעודות מראש, נפלו הוצאות השגתן על המציל. [39] במקרה שלא נמצא לילד אישור כלשהו הייתה מידת הסכנה שבהסתרתו גדולה יותר והכתיבה כמובן את אופן הסתרתו. [40]

לעומת זאת, חלק מן הילדים, בעיקר אלה שסיפור הכיסוי שלהם התקבל ע"י הסביבה, או שרישומם סודר ברשויות כחוק, חיו כבני המשפחה והיו חופשיים להסתובב מחוץ לבית. כך למשל מעידה מצילה שהצליחה להסדיר את רישום הילדה: "התנהגנו באופן כזה שלא הסתרנו אותה. להפך, כל הזמן היא הייתה על הידיים שלי גם כשהלכתי העירה, וגם כשהייתי עם הפרה במרעה". [41]

הסתרתו של ילד לאורך זמן חייבה את המציל לדאוג להעסקתו במידה זו או אחרת - במשך שעות היום כדי שלא לעורר את חשדם של השכנים. [42] מידת יכולתם של המצילים להקל על תהליך היקלטותם והסתגלותם של הילדים, הורידה את רמת הסיכון שבהחבאתם. כך למשל בעדותה של מצילה שאספה לביתה ילדה ששוטטה בין כפרים: "טיפלתי בסבינה כמו בבת שלי. לימדתי אותה אותיות, אחר כך לכתוב ולקרוא ולהתבטא יפה (היא דיברה בעגה כפרית), לאכול יפה, להיות אדיבה לכולם [?]" [43] היו גם התמודדויות שהיו תוצר לוואי של מעשה החבאה; כך למשל גרם החשש שיודע שהילד יהודי והרצון למנוע חיטוט יתר בנסיבות הימצאותו במחיצתם, להסתגרותם של המצילים בתוך עצמם והביא להתבדלותם החברתית מן הסביבה בה הם חיו.

הערות:

- [1] . העתק ותרגום של חלק מן העדויות נמצא בארכיון 'יד-ושם' בירושלים.
- [2] . לדיון בנושא ראה: מנדל פייקאז', "על ספרות העדות כמקור היסטורי לגזירות "הפתרון הסופי"", כיוונים 20, אוגוסט 1983, עמ' 130; וגם: אנרי פירן, "מה מנסים ההיסטוריונים לעשות?", בתוך: אליעזר וינריב (עורך), חשיבה היסטורית ב', האוניברסיטה הפתוחה, 1985, עמ' 18, (להלן: וינריב, חשיבה היסטורית ב').
- [3] . על 'הוועד המרכזי' ראה: ישראל גוטמן, היהודים בפולין לאחר מלחמת העולם השנייה, מרכז זלמן שזר, תשמ"ה, עמ' 81-86; חנה שלומי, "ההתארגנות של שרידי היהודים בפולין לאחר מלחמת העולם השנייה, 1944-1950", בתוך: ישראל ברטל, ישראל גוטמן (עורכים), קיום ושבר, יהודי פולין לדורותיהם, מרכז זלמן שזר, תשנ"ז, עמ' 526, (להלן: ברטל, גוטמן, קיום ושבר) .
- [4] . הסיכום הכולל של העדויות בטור 'שנת מסירת העדות' הוא 19. זאת מאחר שמריה אסטנר (Astner), ז'יך 301/5104, פנתה לוועד היהודי פעמיים: בפעם הראשונה ביולי 1945, ובפעם השנייה באפריל 1946; ואולינה קוניארסקה (Koniaraska), ז'יך 301/5180 פנתה לוועד שלוש פעמים: פעם אחת ביולי 1946, ופעמיים נוספות לא מתוארכות.
- [5] . ישראל גוטמן, "יהודי פולין בשואה", בתוך: ברטל, גוטמן, קיום ושבר, עמ' 466-474, 476-485.
- [6] . על הסיבות להעברת ילדים לידי מצילים בשנים אלה, ראה: עבודת דוקטורט: אמונה נחמני גפני, הוצאת ילדים יהודים מבתי נוצרים בפולין בשנים הראשונות שלאחר השואה, אוניברסיטת בר אילן, תשס"א, עמ' 22-16, (להלן: נחמני גפני, הוצאת ילדים יהודים מבתי נוצרים בפולין); וכן נחום בוגנר, בחסדי זרים, הצלת ילדים בזהות שאולה בפולין, יד-ושם, ירושלים, תשס"א, עמ' 39-56.
- [7] . עמנואל רינגלבלום, כתבים אחרונים. יחסי פולנים יהודים, ינואר 1943 אפריל 1944, יד ושם, בית לוחמי הגטאות, ירושלים, תשנ"ד, עמ' 247, 265; Bartoszewski, Lewin, The Samaritans. Heroes of the Holocaust, Twayne, New York, 1970, pp. 12, 420-433; אריה באומינגר, חסידי אומות העולם, ת"א, תשל"ח 1978, עמ' 123-124.
- [8] . תיק מסמכים שנמסר בסוף שנות ה-90 ע"י בתה של המצילה רוזטרופוביץ' נ. (Roztropowicz) מכפר ליד ברודי (Brody) בשטחי מזרח פולין לשעבר, לארכיון המכון ההיסטורי היהודי בוורשה, ע"י בתה של המצילה ולא תויק עדיין בארכיון. (יצוין במאמר זה כ- ז'יך R). התיק כולל עדות על מעשה ההצלה משנת 1947, מכתב לילדה משנת 1948, תמונות וציורים של הילדה, מכתבים רבים שעניינם ניסיונות לאיתור הילדה לאחר שנמסרה לארגון יהודי, אישורים ועוד. משפחה פולנית שנאלצה לעזוב את ביתה בכפר לאחר כניסת הצבא הגרמני, מחמת פגיעתם של אוקראינים. על מנת לפרנס את משפחתו המשיך האב להגיע לשדותיו ולאסוף את התנובה. לאחר המלחמה הגיעה המשפחה למערב פולין במסגרת הרפטריאציה.
- [9] . שם
- [10] . עדות קרולה ספט (Sapet) אי"ש E49M579/ , הילדים היו בגטו ודוביצה (Wadowice) והמטפלת לקחה אותם ב- 1943 לכפר הולדתה ויטנוביצה (Witanowice), האם נשלחה עם בכור ילדיה; עדויות המסומנות בציון אי"ש E49M הן עדויות מארכיון הז'יך שהעתקן הועבר לארכיון יד-ושם והן תורגמו לעברית. מספר העדות זהה בשני הארכיונים.

[11] . עדות וולקוטרוף קטז'ינה (Wolkotrop) איו"ש E49M1959/ , העדה גרה בשכנות להורי הילד בברנוביצה (Baranowicze). העדות כתובה בגוף שלישי מאחר ונרשמה ע"י מ' טורק יו"ר הוועד היהודי-ההיסטורי בביאליסטוק (Bialystok).

[12] . עדות פוגלגסנג פלגיה (Vogelgesang), ז'יך 301/4875, בני זוג ללא ילדים מהעיר ונגרוב (Wegrow) מזרחית לוורשה, הבעל שימש כמנהל ב"ס. אין להקיש ממקרה על מקרים אחרים. לרוב, במצוקת העיתים, לא היה להורה זמן לבחור היכן להניח את ילדו. ילדים הונחו על סף דלתם של פולנים כמוצא אחרון סיכוי לחיים.

[13] . עדות קוניארסקה אוולין (Konarska), ז'יך 301/5180. העדה עברה בזמן המלחמה עם משפחתה מוורשה לכפר הולדתה פופיילוב (Popielow), מזרחית לוורשה ועסקה במסחר מהכפר לעיר.

[14] . עדות ינישבסקה מיכלינה (Janiszewska), איו"ש E49M163/. העדה שבנה יחידה נהרג בתחילת המלחמה ע"י גרמני גרה בכפר ז'ולווין (Zolwin) דרומית מערבית לוורשה; E49M579/; עדות לנצ'בסקה מריה (Lenczewska), ז'יך 301/5196, העדה גרה עם משפחתה בזלשייה-דולנה (Zalesie-Dolny) דרומית לוורשה; עדות אסטנר מריה (Astner), 301/5104, העדה גרה עם שני ילדיה בוורשה. בעלה גויס בתחילת המלחמה ולא חזר לאחריה; עדות דרצ'וק קלמנטינה (Darczuk), 301/2937, אלמנה מבוגרת שהייתה שכנה של הורי הילדים שהצילה באוטבוצק (Otwock).

[15] . עדות סוחוצקה הלינה (Suchocka), ז'יך 301/5192, העדה, פרודה עם ילד, חיה בוורשה. אף כי לא נאמר במפורש, כנראה שהעדות נמסרה גם כדי לקבל סיוע כלכלי (יש רשימת דברים שקיבלה לכיסוי ההוצאות ואזכור הוצאותיה); עדות קוניארסקה א' (Konarska), 301/5284, העדה נשואה ושימשה כשוערת-בית בוורשה. כנראה שבתחילה החביאו את הילדה תמורת כסף, אך כשהאם נתפסה ונפסקה התמיכה המשיכו להחזיק בילדה.

[16] . ז'יך R.

[17] . ז'יך 301/5180, בעדות נוספת שמסרה המצילה, מופיע נוסח דומה: "דימינו שחזר הבן שנפטר".

[18] . ז'יך 301/2937.

[19] . עדות ירומירסקי סטניסלב (Jeromirski), איו"ש E49M1468/, בני-זוג ללא ילדים מהכפר חובוטקי (Chobotki) ליד ביאליסטוק.

[20] . ז'יך R [21] . איו"ש E49M163/ [22] . ז'יך 301/5180.

[23] . עדות פופלבסקה ל' (Poplawska), ז'יך 301/5221, בני זוג מוורשה, הורים לילדה קטנה. בעת המלחמה עבדה כקופאית בבית מרחץ בוורשה ובעלה עסק במסחר.

[24] . ז'יך R.

[25] . ז'יך 301/4875; ראה גם: ז'יך 301/5221, כך העידה המצילה: "הרבה זמן [הילדה] הייתה מבוהלת וסגורה. לא לחצתי עליה בשאלות. חכיתי שתתאושש ותירגע ותיתן בנו אמון. הבנתי שעבר עליה זעזוע גדול והיא סובלת, לא יודעת, או, שהיא מפחדת לגלות את האירוע".

[26] . ז'יך 301/5196, "בתחילה הייתה חשדנית מאוד, פחדנית ושוקת, אבל בראותה כי אנו שותפים לרגשותיה ושהילדים מתיידדים עמה היא קיבלה אמון ובטחון וסיפרה לנו על כל ייסורי הגהנום שלה. כל זה סופר במשך כמה ימים עד השעות המאוחרות בלילה"; ו- 301/4875, ילדה שחוותה את הטיפול המסור בה ואהבת המצילים אליה, סיפרה להם על מקום המסתור הקודם שהיה צפוף, חשוך ומחניק. בהכרת תודה הוסיפה ואמרה: "אצל הדודה כל כך טוב ונקי".

[27] . ז'יך 301/5196 [28] . ז'יך 301/5221 [29] . ז'יך R; ראה גם: איו"ש E49M579/

[30] . ז'יך 301/5192 [31] . ז'יך 301/5104

[32] . עדות סוליי יאן (Sulej), ז'יך 301/6328, בני זוג עם חמישה ילדים מהכפר טז'יניץ (Trzciniec) מזרחית לוורשה.

[33] . ז'יך R [34] . ז'יך 301/4875

[35]. על ניצור ילדים יהודים בתקופת השואה והבעיות שנוצרו בשל כך לאחריה, ראה: נחמני גפני, הוצאת ילדים יהודים מבתי נוצרים בפולין עמ' 208-218.

[36]. ז'יך R, מאחר והמשפחה הייתה פולנית-קתולית, ניתן לשער שגם הכומר שהנפיק את האישור היה פולני קתולי - אף כי מידע זה לא צוין בעדות.

[37]. איו"ש E49M1468, מאוחר יותר, כשבעקבות הלשנה הגיעו לביתו שוטרים, אמר להם המציל שהילדה הוטבלה לנצרות בידיעת המושל הקודם וכך נתן להם להבין שכבר נעשתה בדיקה בעניינם; ו- E49M163, המצילה העידה שבהטבלה קיבלה הילדה את שם משפחתה "כי כך רצתה אמה [של הילדה]"; ראה גם: ז'יך 301/5180

[38]. ז'יך 301/4875. [39]. ז'יך 301/5284.

[40]. ז'יך 301/4875 ; איו"ש E49M579 ; ראה גם: נחמני גפני, הוצאת ילדים יהודים מבתי נוצרים בפולין עמ' 35-25.

[41]. ז'יך R, המצילים לקחו לביתם בכפר ליד ברודי את הילדה בת השנתיים בשנת 1943. הם השיגו תעודה שאישרה שהילדה היא בתם.

[42]. ז'יך 301/5104 ; 301/5196 ; 301/5221

[43]. ז'יך 301/5221 ; ראה גם: ז'יך 301/5104, "היה קשה עם הילדה מפני שהיא הייתה מפונקת מבית אמיד, היה לה חדר משלה ואומנת צמודה. אני קצת שיניתי אותה."

להלן, החלק השני של המאמר:

יחס הסביבה והרשויות

מעדויות המצילים עולה, שהתמודדותם עם הסביבה האנושית בתוכה הם חיו; יחסה, סיועה, התעלמותה, או התנכלותה, היו רבות משקל בחייהם. מתוך 16 העדויות שבדקתי, ב- 11 מהן ישנה עדות על פחד מתגובתם של השכנים, ועדות על הטרדות ואיומי הסגרה לרשויות הכיבוש, וב- 7 עדויות אכן מומשו האיומים והמצילים דווחו על הסגרתם לרשויות ע"י שכניהם. נדמה, שאין מקור אמין יותר מהמצילים עצמם, אזרחים פולנים, להעיד על התנהגות חלקים באוכלוסייה הפולנית שלא רק שלא סייעו ליהודים, אלא הקשו על המצילים לעשות זאת.

כך למשל העידה אחת המצילות, אלמנה בודדה שהצילה שני אחים יהודים:

אף פעם לא אמרתי שאלה ילדים יהודים. השכנים היו מסגירים אותי. [?] שכנתי, גב' וולודרצ'יקובה (Włodarczykowska) תמיד הוכיחה אותי על שאני מחזיקה ומסתירה יהודים (אבל חס וחלילה אינני רוצה לגרום לה משהו רע, שאלוהים ישלם לה על הנבזות). פעם, כשראתה את הילדים, היא כל-כך קיללה ובמשך שעותיים איימה שהיא תמסור לגרמנים, ואז השבתי לה: "את בריונית, אני אמסור לגרמנים על שאת סוחרת במסחר בלתי חוקי במזון וביהודים". [?] על כך שיש אצלי ילדים יהודים התוודיתי בפני גב' פאלישבסקה (Paliszewska) נטליה מוורשה [?] וגם בפני גב' חודוניצקה (Chodoniecka) קטז'ינה מאוטבוצק (Otwock) שהייתה שוערת. גב' פאלישבסקה שיבחה אותי, לפעמים [אף] הביאה מזון כמו קמח, גריסים, סוכר, וכו' ? זאת אישה טובה, מאמינה באל. [1]

מעדות זו אנו למדים שהמצילים נזקקו להרבה נחישות ואומץ לב כדי לעמוד כנגד שוחרי רע למיניהם. הדרך הטובה ביותר הייתה כנראה להתמיד בהכחשת יהדותם של הילדים,

אך מנגד, הבדידות התישה את המצילים והם נזקקו לנפש מעודדת ותומכת. בנתוני התקופה היה קשה לבחור את האדם שבפניו ניתן להסגיר את סוד ההחבאה בלא להסתכן. בעדות זאת אנו פוגשים את שני קטבי התגובה בסביבה החברתית שבתוכה חיה המצילה: הטרדה ואיומים, מחד גיסא והזדהות וסיוע מאידך גיסא.

בעדויות האחרות לא מצאתי התייחסות לסיועם של שכנים. לעיתים, הכרת התודה לסביבה מסתכמת במשפט המציין שהשכנים ידעו על כך שהילד יהודי. ניתן להניח שאם לא צוין שהרעו, הרי ששתיקתם התקבלה בברכה ובהערכה. באופן טבעי, מוקדש בעדויות מקום נרחב ותיאורים מפורטים יותר לפגיעתם של שכנים, היות ואלה מדגישים את החרדות והקשיים בפניהם עמדו המצילים חוויה טרייה שהשאירה בהם את חותמה. כך למשל בעדויות הבאות:

אבל עד כמה שסבלתי מאנשים רעים. בכפר התחילו לדבר שאני לקחתי ילדה יהודיה לטיפול. כמעט נהרגתי ביחד עם הילדה. לאחר שתיארה חיפוש שנעשה בביתה הוסיפה: "אחר כך שאלו אותי הנשים הרעות: 'הראית להם את היהודונת?', 'אלוהים! איזה אנשים שפלים. איך שהם חסרי לב. הלוואי שהילד של האישה הזאת יאבד את אביו ואמו כמו היתומה המסכנה הזאת.' [2]

ועדות מצילה אחרת: "כל עת הכיבוש הגרמני חייתי בפחד מתמיד היות שהשכנים איימו עלי שאני מחביאה ילדה יהודיה ושיסגירו אותה למשטרה". [3]

מעניין לציין, בהקשר של החיים בצלו של הפחד, שרק בשש עדויות ישנה התייחסות לפחד מנציגי השלטון הגרמני, [4] בעוד שהם היו למעשה האיום הממשי. אני נוטה להניח שהסיבה לכך היא שבעוד שאיום השכנים, אלה שלא הסכימו עם מעשיהם של המצילים, היה 'מעבר לפינה', חשוף ומוכר, הרי שהאיום מהגרמנים היה 'מעבר לקיר' וערטילאי במידת מה. ואם לא די בהנחה זו, הרי שבמידה רבה הגרמנים היו תלויים במוסרי מידע מתוך האוכלוסייה הפולנית. בכל זאת, המצילים חששו שסודם יתגלה לרשויות הכיבוש שהיו למעשה הסיבה הראשונית לסכנה והגורם המעניש. הפחד היה בן לווייה למצילים והיווה מעמסה רגשית כבדה. כפי שהעידה אחת המצילות: "חינו תחת הרושם שכל עוד לא יגיע שינוי, כל עוד לא יגורשו הגרמנים הגרמנים יהרגו אותנו". [5]

יחסם של השכנים למצילים ולמעשיהם לא היה אחיד ועקבי במשך כל תקופת הכיבוש. נראה שהזמן פעל לרעתם של המצילים. אם בתחילת התקופה היו אנשים שגם אם לא הסכימו עם מעשיהם, לא נקטו עמדה קולנית כנגדם ולא הרעו להם, הרי שהתנהגותם ויחסם השתנו עם הזמן במיוחד נוכח הגברת הלחץ מצד הגרמנים. כך למשל העידה מצילה:

בהתחלה יצאו הילדים אל מחוץ לבית, אך כשהמצב החמיר נאלצתי להסתיר אותם בבית, אך זה לא עזר. [?] ראש הכפר היה ידידותי כלפי ולעיתים זה הרגיע אותי. את התוקפנים השתקתי במתנה או שיחדתי אותם, אבל זה לא נמשך זמן רב. אנשי ה-ס.ס. רחרחו ושוב התחילו מהומות [הכוונה כנראה להטרדות]. [אנשים המכפר] תכננו להכניס את הילדים למתבן וכשיירדמו לרוצץ את ראשם בגרזן. הסתובבתי כמו מטורפת. [?]. [6]

ומצילה אחרת העידה שבתחילה "דיירי הבית ידעו עליה [על הילדה היהודייה] וזמן מה שתקו" אך בהמשך נאמר: "הדיירים כבר מציקים לי בקול רם". [7]

היו מקרים שפולנים, שלחצו על מצילים להיפטר מהילדים היהודים שבביתם, נימקו זאת באופן ישיר בחששם שהגרמנים יענישו אותם על שידעו ולא דיווחו. כך העידה מצילה:

"האוכלוסייה שלנו [בכפר] ידעה שאני מסתירה ילדים יהודים ואז התחילו מכל הכיוונים הטרדות ואיומים למסור את הילדים לגסטאפו, כי אחרת ישרפו את כל הכפר, ירצחו וכו'?" [8] ומצילה אחרת העידה על פחד מן השכנים שרחרחו, שאלו שאלות ועקבו אחריה "[?]" וכבר אחד הדיירים מצווה עלי לרשום את [הכוונה כנראה: 'להודיע על'] הילדה ושאלם אני לא אעשה את זה, אז הוא יעשה ונותן לי לקרוא מודעה שכתוב בה שאם מישהו מסתיר ומישהו אחר יודע וזה לא מסודר, אז גם הם [מי שיודע] מקבלים עונש". [9]

וכבר ראינו בעדות קודמת שצריך היה למצוא דרכים כדי לשכך את לחץ השכנים. המצילה שנדרשה לרשום את הילדה דחתה שוב ושוב את הרישום, אך לשכן חזרה והבטיחה שבועוד ימים תרשום את הילדה. הבטחות כאלה, לרשום את הילד או להיפטר ממנו, יכלו אמנם לדחות את הקץ, אך לא לאורך זמן וכשהלחץ גבר צריך היה לעשות דבר מה שיגרום לסביבה להאמין שהמציל קיבל את הגזירה. פתרון 'יצירת' נקטה אחת המצילות: "ולפתע עלתה בראשי מחשבה איך להציל אותם [את הילדים היהודים]. העמסתי את הילדים על עגלה והודעתי לכולם שאני לוקחת אותם אל מחוץ לכפר, כדי להטביע אותם. נסעתי בכל הכפר, כולם ראו אותנו והאמינו. בלילה באתי לשכנה והסתירתי את הילדים בעליית הגג שלה". [10]

חרדתם של המצילים לא הייתה בעלמא. הטרדות ואיומים היוו אמנם סחיטה רגשית, אך היו גם מקרים שהמצילים נסחטו בפועל. ההתלבטות אם להיכנע לסחטנים אם לאו, הייתה קשה, מפני שהענות כמוה כהודאה ביהדותו של הילד שבביתם. לא תמיד עמדה בפני המצילים ברירה, במיוחד במקרים בהם הסחטנים לא נראו מהוססים ונראה היה שיש להם מידע מוקדם ומוסמך. כך העידו שתי מצילות על הופעתם של סחטנים בביתן: עדותה של הראשונה נראית כתופעה של 'חבר מביא חבר': "המשטרה [כנראה המשטרה הפולנית] שמה לב שישיו נמצא אצלי ופעם אחת בא [שוטר] ודרש 9.000 זלוטי וקיבל 1.000. השני בא כמה חודשים אחרי זה וידע הכל במדויק ודרש 10.000 זלוטי וגם אסף דברים שהיו בארון בחדר הכניסה שהיו שווים אז 15.000, נתתי לו 2.000 והוא לקח דברים מהארון". [11] ואילו השנייה תיארה כיצד הגיעו לביתם חברי ארגון ששיתף פעולה עם הגרמנים:

הגיעו אלינו בלילה, הוציאו אותנו מהמיטות, את התינוק רצה אחד מהם להרוג במיטתו. [?] רצו לקחת אותנו למשטרה. בסופו של דבר ויתרו, אולם דרשו שלושת אלפים זלוטי, וודקה ובשר חזיר שיוכלו לאכול ולשתות. אכלו ושתו עד הבוקר. בסופו של דבר הלכו. אולם הגיעו פעמיים נוספות וכל פעם דרשו משהו. כעבור מספר חודשים מישהו הרג אחד מהם ומאז לא הגיעו אלינו יותר". בעדות אחרת של אותה מצילה היא העידה שכשהכחישה שהילד יהודי ולראיה אינו נימול, "הם אמרו שזה בטוח [שהילד יהודי] ויש להם מידע מהימן". [12]

לא תמיד היו איומי השכנים להסגרת המצילים איומי סרק. המצילים אמנם לא יכלו לדעת מראש אם המאיימים יממשו את כוונתם אם לאו, אך איומים חוזרים ונשנים, לאורך זמן, וודאי מרטו את עצביהם והתישו את כוחם.

כפי שציינתי, בשבע עדויות (מתוך 16 שבדקתי) אכן הסתיימו האיומים להסגרה בהלשנה לרשויות. גם המסגירים וגם המצילים ידעו שמחיר ההסגרה הוא מוות. רק מקרה אחד אכן הסתיים ברציחתם של בני משפחתה המורחבת של המצילה, בעוד היא ברחה עם הילד הניצול ונדדה בין כפרים. [13] אחרים הצליחו בדרכים שונות להציל את עצמם ואת הילד שברשותם.

בשתי עדויות העידו המצילים על הופעת משטרה פולנית ובשש עדויות נמסר על הגעתם של שוטרי המשטרה הגרמנית או אנשי גסטאפו. בשתי עדויות נוספות תואר חיפוש

שנעשה ע"י משטרה בלא שצוין אם הייתה זו משטרה פולנית או שוטרי המשטרה הגרמנית.

חיפושי המשטרה בבית המצילים העמידו אותם בסכנה, לעיתים הם אולצו לבוא שוב ושוב אל תחנת המשטרה לחקירות חוזרות ונשנות ולהביא מסמכים שונים. ובין חקירה לחקירה 'הרוויחו זמן'. צריך היה הרבה קור רוח כדי לעמוד במבחן זה. כך למשל העידה אחת המצילות, שכשנדרשה לבוא למשרדי המשטרה הגרמנית חלתה מפחד ובת אחותה בת ה-18 הלכה עם הילדה. [14] כשהוזמנה שוב כבר הלכה עם הילדה בעצמה ותעוזתה גברה; התלוננה על השעות הרבות שעליה להמתין וביקשה מזון לילדה. לעומתה למצילה אחרת לא עמד כוחה; היא חששה לתוצאות הביקורת המשטרית וברחה ליער עם הילדה היהודיה (ונשארה שם עד בוא הצבא הרוסי). [15] במקרה אחר נעצר המציל, נחקר, עונה קשות ויצא מן החקירה בשן ועין. [16] בעדות אחרת סיפרה מצילה, שהיא ובעלה היו חברי המחתרת הפולנית ובביתם הוסתרו מספר יהודים ובהם תינוק ונער בן 17. בעלה נהרג בקרב יריות כשפרצו אנשי גסטאפו לביתם, היא עצמה הצליחה לחמוק. הנער היהודי בן ה-17 נתפס ולפי עדותה מסר מידע לגסטאפו על המצילים והניצולים וסייע במצוד אחריהם. הוסיפה העדה: "אני מציינת שמרדקס [הנער היהודי] ידע שצפוי לו מוות [ובכל זאת] נסע עם הגרמנים באופנוע היער והסגיר את בני עמו. כשלא היה נחוץ להם [לגסטאפו] חיכה לו [לנער] אותו גורל." העדה ציינה שהיא עצמה, ילדיה והתינוק היהודי הצליחו לברוח לשדות ולשהות שם מספר ימים. התינוק הרבה לבכות וסיכן את כולם, ולטענתה נאלצה למוסרו לבית יתומים. משנרגעו העניינים היא חזרה לדירת מחבוא שהכינה ופגשה שוב בחלק מהיהודים שהוחבאו בביתה הקודם - כולם שרדו את המלחמה. [17]

ארבע מבין העדויות הן של מצילים שגרו בזמן המלחמה בתחומי העיר ורשה ומעשה ההצלה שלהם עמד במבחן ייחודי. באוגוסט 1944, בעוד הצבא האדום נמצא בעברו המזרחי של נהר הוויסלה החוצה את העיר, פרץ המרד הפולני בצידה המערבי. לאחר דיכוי המרד הורו הגרמנים לתושבי העיר לפנותה; רוב התושבים הוגלו למחנות מעבר ואילו אחרים נלקחו למחנות ריכוז ולמחנות עבודה ברייך. [18] מי שהצליח לעמוד בפני המכשולים הרבים עד לאותה עת, מצא עצמו בפני בעיה חדשה; הסכנה שביציאה מביתו עם הילד היהודי וההיחשפות. לא כל מי שהחביא ילד יהודי עמד במבחן קשה זה. כך למשל העידה מצילה, שבזמן התקוממות המחתרת הפולנית ישבה עם בתה והילד היהודי שהסתירה במרתף הבית ולא במקלט משום שאנשים שמו לב "שהילד ישראלי [כך בלשונה]". כשהתקבלה ההוראה לפנות את הבתים יצאה עם הילדים ונשלחה עמם אל מחוץ לוורשה. במשך שבוע שהתה בביתה של אישה שלא הכירה ואז החליטה לנסוע לבית מכרה בהאמינה ששם תהייה מוגנת יותר - אך זו לא רצתה לקבלם בגלל הילד היהודי. [19] מצילה אחרת העידה שבזמן ההתקוממות הגיעו שוטרים (כנראה פולנים) ורצו לקחת ממנה את הילדה ולמסור לגרמנים: "אני גוננתי עליה כמו לביאה והתחננתי בדמעות שיעזבו אותה, אמרתי שזאת בת אחי ואני אף פעם לא אתן אותה, עדיף שאני איהרג." ובהמשך סיפרה ש"בזמן הבלוקדה, כשלקחו את כולם מן הבתים, התחפשתי לקשישה וברחתי לחברתי ותמורת תשלום רב עברנו את המצור. מכרתי כל מה שהיה. היה קשה עם הילדה מפני שהיא הייתה מפונקת". [20]

בדרך כלל כוללים תיאורי צמתי-סכנה בתקופת ההחבאה ביטויים של אהבה והקרבה לילד. נדמה, שהקשר בין המציל לילד הלך והתחזק לפחות באותם מקרים שעל אף כל הקשיים ומבחני הזמן המשיך המציל להיות נאמן להחלטתו. כך למשל לגבי המקרה שהשכנים החליטו לרצוח את הילדים לאחר שהמצילה לא שהתה להפצרותיהם להיפטר מן הילדים.

העידה המצילה:

הילדים המסכנים ידעו על הכל ולפני ששכבו לישון שאלו אותי: "קרוליזיה, היום עוד לא יהרגו אותנו?" ואני כולי קפאתי והחלטתי לא למסור את הילדים בעד שום מחיר. וכשמצאה להם מקום מחבוא בעליית הגג של שכנתה ובגלל תנאי המקום החמיר מצבם הפיזי, העידה ש"לבי נתחמץ בקרבי. הרגשתי שלא אחזיק מעמד. אבל נלחמתי. הייתי חייבת לעבוד כדי שלפחות לא יחסר לילדים אוכל וגם כדי לשלם בעד המחבוא [21]. [?].

ובעדות שסופר בה שלחציי הסביבה לרשום את הילדה גברו עד כי המצילה חששה לחיי הילדה, נאמר לסיכום: "אני את הילדה לא ארצח, מה שיהיה יהיה". [22] מצילה שהעבירה בתקופת הגירוש מן הגטו בעירה את הילדים לאחותה, נאלצה להחזירם היות וזו חששה לחיי ילדיה שלה. וכך סיכמה את הנושא: "הילדים חזרו אלי. לי זה לא היה חשוב מפני שהייתי בודדה. מקסימום היו הורגים אותי אין ברירה, אף אחד לא היה מתייחס". [23] מצילה שתיארה כיצד הגיעו לביתה באישון הלילה פורעים ויצרו מהומה רבה, העידה לסיכום: "אני קפצתי אליו [אל אחד מהם], החזקתי את ידיו, אני מתביישת לכתוב שנישקתי את ידיו של פושע על מנת שלא יהרוג את התינוק". [24]

אמת, תיאורים אלה נכתבו לאחר המלחמה, מעמדה של מי שהצליח למלא את ה'משימה', ויכולים להיות חשודים בהאדרה עצמית של המצילים, או של מעשיהם. אך, אם נביא בחשבון את שידוע לנו, לא דווקא מעדויות אלו, על הטרור הגרמני, על המצוד אחר יהודים והמסייעים להם, הרי שהילדים היהודים ששרדו את המלחמה הם עדות למאמצי המצילים ולהקרבתם.

אחרי השחרור

כבר דנו בכך שהעדויות נמסרו לאחר המלחמה ותיאור האירועים הקשורים בתקופת המלחמה נעשו בדיעבד, לאחר המעשה ובידיעה שמשימת ההצלה עברה בהצלחה. לא כך לגבי אותם חלקים בעדויות המתארים את התקופה שלאחר המלחמה. מן העדויות אנו למדים שבשישה מקרים העדות נמסרה, או נכתבה, בעת שהילדים עדיין נמצאו בביתם של המצילים; בשמונה, לאחר שהמצילים מסרו את הילד; ושתיים נמסרו בעת או בסמוך למסירת הילד לגורמים יהודים. לפחות לגבי מי שהילד שהציל עדיין נמצא בביתו אין זו עדות שלאחר מעשה, אלא בזמן 'האירועים', וכפי שנראה בהמשך, היא מושפעת מהם ומאפשרת לנו להציץ לתפיסת עולמם, למאוויהם ולאופן שהמצילים 'תרגמו' את המציאות שלאחר השואה.

באביב 1944 שיחרר הצבא האדום את שטחי מזרח פולין לשעבר ועד סוף יולי הגיע עד קו נהר הוויסלה. לאחר הפסקה של מספר חודשים, החל מינואר 1945, נע הצבא מערבה ושיחרר את יתר שטחי פולין. [25] ההרס בשטחים המשוחררים היה רב וכלכלתה של המדינה הייתה הרוסה. [26] גם מבחינה פוליטית לא שקטה המדינה; חלקים גדולים בחברה הפולנית לא קיבלו בברכה את השלטון החדש, שהוקם בתמיכתה של בריה"מ, והכוחות הימניים אף נאבקו בו. [27]

מצבו הכלכלי של רוב האוכלוסייה הפולנית היה בכי רע. כשקמו הארגונים היהודיים ונתנו פרסום לאפשרות לזכות בתמיכה כלכלית תמורת העברת ילדים ניצולים לידיהם, ראו חלק מן המצילים באפשרות זו סיכוי להיטיב את מצב משפחתם. כפי שכתב אחד מן המצילים במכתבו לוועד היהודי:

אני פונה לוועד היהודי בוורשה בבקשת עזרה במצבי הכלכלי הקשה. [?] כעת כמעט שאינני מסוגל לעבוד במשק. היות ואין לי מקצוע אחר והמשפחה שלי מונה 5 ילדים ואישה, שגם היא אינה בבריאות טובה, אנו סובלים מעוני מתמשך. הילדים שלי הם

בגילאים בין 7 ל- 17 שנים. הם לומדים בבית הספר וקשה לי לספק את הצרכים שלהם. אני מקווה שהמרכז היהודי יבין אותי בצורה חיובית ויסדיר את בקשתי על הצד הטוב. [28]

מציל אחר, שהסתיר בביתו ילד יהודי וסייע גם ליהודים אחרים, הגיע לאחר המלחמה לפולין במסגרת הרפטריאציה. [29] כך כתב בפנייתו לוועד היהודי: "לא נעים לי לבקש עזרה, מעולם לא ביקשתי, אבל נקלעתי למצב לא נוח ולכן התפשרתי ואני מבקש מוועד הקהילה לא לשקול זאת לגנותי ובמידת האפשר לעזור לי כלכלית, בהתחשב במעשי המוסריים אותם עשיתי ללא שום כוונת רווח". [30]

מכלל העדויות שבדקתי, בארבע מן הפניות לוועד, נפרש בגלוי המניע לפניה: רצון לקבל סיוע כלכלי. בשש עדויות ניתן להבין שמאחורי הפניה ישנה כוונה לקבלת סיוע כלכלי, גם אם לא נאמר כך במפורש; שלוש מהן נמסרו לאחר שהילד העבר לידי יהודים ושלוש, כשהילדים עדיין נמצאו אצל המצילים.

בחלק מן המקרים היו למצילים קשרים עם יהודים באזור מגוריהם מיד עם שחרור, או זמן קצר לאחריו. לפעמים היו אלה קרובי משפחה שבאו לחפש את הילד, [31] לפעמים חברי הוועד היהודי שקם באזור ונודע להם על הילד [32] ולפעמים ביוזמת המצילים עצמם שחיפשו בני משפחה לילד שברשותם. [33]

ההסתייעות הכלכלית בוועדים היהודיים, שנראתה באותה עת הכרחית למצילים, יצרה לעיתים תחושה של מרירות. זאת במיוחד כשנדמה היה למצילים שלא זכו לכבוד הראוי. באחת העדויות תיארה המצילה את ימי השחרור הראשונים, כימים של רעב בהם מכרה כל מה שהיה בידה כדי להשיג מזון ואף נסתייעה בתרומתם של חיילים רוסים. היא העידה שב- 1945 קיבלה מהוועד היהודי המקומי נעליים לילדה ומספר חודשים לאחר מכן, קיבלה 2000 זלוטי. והוסיפה: "והבטיח [נציג הוועד] לבעלי [מנהל ביי"ס] נעליים כי ראה אותו במגפיים, אבל לא נתן, [?] במאי נתן שקית אבקת חלב, שתי חבילות מרק, חצי ק"ג סוכר ו- 1000 זלוטי". משהוחלף מנהל הוועד היהודי נותק קשר הסיוע: "אדון ביילבסקי לא חשב הרבה על לוויה ואני לא ביקשתי וכך איכשהו אלוהים עזר והילדה לא הייתה רעבה והלכה לבית הספר". [34]

התחלופה בעובדי הוועדים היהודיים הייתה רבה; הם עצמם היו ברובם ניצולי שואה וחיפשו קרובי משפחה במקומות שונים בהם התרכזו יהודים, אחרים עזבו את פולין למדינות אחרות. הדבר מצא ביטוי בתפקוד הוועדים וכך גם בקשר עם אותן משפחות מבין המצילים שפנו לעזרתם. כך תיארה מצילה את הקשר שלה עם הוועד:

בקיץ 1945 פניתי לוועדה היהודית לטיפול בילד ברח' שרוקה (31 Szeroka) לגב' ד"ר (את שם משפחתה אינני זוכרת). היא הקשיבה לי ואמרה שתערוך ראיון והפנתה אותי לרח' טרגובה (44 Targowa) כדי לרשום את הילדה. הגב' הזאת שקיבלה את הפניות פתרה אותי במילים, שאני אוכיח שהילדה [?] היא יהודיה, וכל שיכולתי לומר הוא שהילדה עצמה סיפרה לי. חיכיתי הרבה זמן לראיון הזה, הלכתי עוד פעם לגב' ד"ר, אבל אמרו לי שהיא כבר לא עובדת והטיפול בילדים עבר לרח' שרוקה 5, והפנו אותי לגב' שהחליפה את הגב' ד"ר. היא עשתה את הראיון ע"י אישה שהיא מורה באוטבוצק, שהייתה מאוד אסירת תודה לי על הלב, האהבה והטיפול בסבינקה והבטיחה לי לסדר עזרה עבודה, אבל אמרה שהיא עצמה כבר לא תעסוק בזה באופן אישי היות שהיא מלמדת ילדים. חיכיתי בסבלנות. אחרי שחזרנו מחופש בספטמבר אותה שנה הלכתי למחליפה של הגב' ד"ר, אבל גם היא כבר לא עבדה. בסופו של דבר בדצמבר השנה קיבל אדון גייבלום את הפניה בעניין [?]. [35]

מן העדויות עולה שהוועדים היהודיים לא לחצו במפגיע על המצילים למסור את הילדים לידיהם, אך גם לא הקלו על חייהם. במקביל לטיפול בפניותיהם ובקשותיהם, חזרו והציעו להם למסור את הילדים לבתי-הילדים של הוועד היהודי המרכזי. עצם ההצעה לסיוע למצילים, הביאה לכך שמצילים באו ביוזמתם והצהירו על הילד שנמצא בביתם כך, למעשה, הם חשפו את עצמם. [36] המידע שמסרו איפשר 'תקיעת יתד' בביתם. [37] בחלק מן המקרים במקביל לסיוע שניתן למצילים נרשם הילד לבית ספר יהודי, בעודו בבית מציליו. הוועדים המשיכו להפעיל לחץ מתון אך עקבי. מצילה שהייתה בקשר עם הוועד היהודי ביישובה, מקיץ 1944, כתבה שנה וחצי לאחר מכן: "היהודים התחילו להציק לנו בעניין לושיה. הפצעים עוד היו טריים וכבר כאב חדש". [38] במקרה אחר הציעו לבני משפחה שמצבם הכלכלי היה קשה ביותר למסור את הילד היהודי וגם את ילדם שלהם לבית ילדים של הוועד, עד עבור הזעם. וכך תיארה המצילה לאחר מספר חודשים את המצב החדש: "הפרידה שלנו מוויישיה הייתה נוראית. שבוע ימים בכיתי כל יום. חשבתי שאשתגע. בבית הייתה ריקנות נוראה כי ויישיה היקר שלנו לא היה. [?] כל שבועיים אני או בעלי או כולנו ביחד נוסעים לוויישיה". [39]

המצילים שבעדויותיהם דן מאמר זה, ציפו אמנם לסיוע מן הקהילה היהודית, אך רובם העדיפו להשאיר את הילד בחיק משפחתם ולא להיפרד ממנו. הפניה לוועד היהודי, שנעשתה על רקע מצבם הכלכלי הקשה, חשפה אותם ללחץ מצד גורמים יהודיים למסור את הילדים והדבר השאיר בהם משקעים של כעס. בעדות שנכתבה בשנת 1947, מספר חודשים לפני שהעבירה משפחה את הילדה שחייתה עמם חמש שנים לשליחי 'הקואורדינציה הציונית', [40] נאמר:

היו באים יהודים שרצו לקחת אותה [את הילדה] והתייחסו לעניין כאל עסקה מסחרית. אנחנו לא הסכמנו כי רצינו שיהיה לה עתיד מאושר. [?] במשך כל הזמן הזה פגשתי רק מספר יהודים שהסתכלו על העניין הזה בצורה ישירה וזה מעכב אותנו למסור את הילדה. [?] בוועד היהודי רשמו אותה ולי הבטיחו הרים וגבעות. נסעתי כמה פעמים, ולנסוע אליהם זה לא היה קל! אבל הייתי חייבת מאחר ולהתחיל הכל מחדש [?] היה מאוד קשה. המשפחה היא גדולה, צריך לאכול, אבל הפסקתי לנסוע. אני לא אקח נדבה מהם. כי כך סידרו הוועדים המקומיים ויותר לא נסעתי. [41]

משפחה זו, שהיו לה ארבעה ילדים משל עצמה, נאלצה לעבור לפולין במסגרת הרפטריאציה ובגילם המתקדם הם התקשו להתחיל בחיים חדשים. במכתב לילדה, שלא הגיע לידיה, כתבה אם המשפחה: "[?] הפרדה ממך היא עוד פעם קורבן גדול. בשביל מי זה נחוץ אני לא יודעת. הרי בני עמך היו יכולים לתת לנו אפשרות לחינוך אבל הם לא רוצים". [42]

מצוקתם הרגשית של המצילים לא הייתה פחותה ממצוקתם הכלכלית. מעשה ההצלה לא התקבל באהדה מצד חלקים מסוימים בחברה הפולנית גם לאחר המלחמה. [43] בעדות אחת ציינה זאת המצילה באופן ישיר: "עד היום אנשים מציקים לי שעשיתי זאת למען כסף, אבל הילדים יודעים שלא היה להם כלום ו[בכל זאת] הם עברו את המלחמה". [44]

סיום המלחמה היה אמנם הקלה גדולה והביא לצניחה בתחושת המתח והחרדה, אך הדאגה לילד ולעתידו היו מוקד חדש של מחשבות שבצדו גם חשבון נפש.

וכך העידה אחת המצילות:

אני ניסיתי לחנך אותה לחיים בצורה הטובה ביותר. לושיה ידעה שאני לא אימא שלה, אבל היא גם ידעה היטב שאני הצלתי את חייה ולאהוב אותה יש לי רשות, כי לב אוהב אחר אין לה ובינתיים אף אחד אחר לא הראה לה אהבה. בשום מקום ולאף אחד לא

נתתי לקפח את הילדה. אמנם היו לי אי נעימויות, אבל הילדה אף פעם לא ידעה ולא שמעה. אני חונכתי אותה באופן יסודי לאלוהים ולאנשים. [45]

אלמנה שהצילה שניים מילדי שכניה היהודים, לא שבעה מהם נחת לאחר המלחמה, וכך סיפרה: "כשהילדים בגרו הם כבר לא נתנו לי כבוד. בהתחלה מיכל' היה ילד טוב אבל נערים המרידו אותו, הוא התחיל לגנוב ולשתות וודקה. בסיה, למרות שהייתה כשרונית, לא רצתה לעבוד ובילתה עם חברים וחברות". [46]

מבין המצילים היו מי שהבינו, גם אם לא מיד עם סיום המלחמה, שעל אף הקשר שנוצר בינם לבין הילד ששהה עמם בזמן המלחמה, יהיה עליהם להיפרד ממנו ולמוסרו לידי היהודים.

וכך כתבה אחת המצילות:

כעת, כשאני נמצאת במצב כלכלי קשה וגם מבחינה בריאותית לא בסדר ומאוד איכפת לי עתידה וטובתה של סבינקה [?] אני רוצה שלילדה הזאת תהייה אפשרות ללמוד, שתהייה מאושרת בעתיד, כמו שהילדה הזאת שווה את זה, שהיא אצילה וטהורה כמו דמעה, לכן אני מוסרת אותה לבית ילדים שיקבלו אותה לטיפול ויבטיחו את עתידה. [47]

הדאגה לעתידו של הילד עולה גם מעדותו של מציל שמצבו הכלכלי היה בכי רע והילד שהיה אצלו הגיע לגיל בית-ספר: "מסרתי אותו להמשך חינוכו לוועד הקהילה בלודז' (Lodz) וזאת על מנת שיוכל להתחנך ברוח היהדות וכדי שלהוריו או לקרובי משפחתו לא יהיו טענות נגדי. [48]

התלבטות המצילים לא הייתה קלה. מן העדויות עולה שרובם העדיפו להמשיך ולהחזיק בילד שהצילו, אך עם הזמן גרמו נימוקים כלכליים, מחד גיסא, ומניעי חינוך, קשר ליהדות ומצפון, מאידך גיסא, להחלטה שאין מוצא אחר אלא למוסרו. כל אחד מהם עבר תקופה של התלבטות וגורמים רבים 'שימנו' התלבטות זאת. עדותה של מצילה שמסרה את הילדה בסוף 1948 רצופה במשפטים המביעים התלבטות זאת: "אלוהים הפקיד אותה בידיים שלנו, אז אני מאמינה שאני אצליח לסדר אותה בחיים כך שיהיה לה טוב". ומצד שני: "כאשר אני חושבת על זה שאהיה חייבת למסור אותה אני יודעת שיהיה לי מאוד קשה, אבל אני חוששת שחיייה בעתיד יהיו קשים מדי בסביבה שלנו. כמובן לא במשפחה שלנו, במשפחה היא מקבלת לב חם ופינוק". וכשהחליטה בסופו של דבר למסור את הילדה: "השכל הישר אומר שכך עלינו לנהוג". "שלא יהיו לה טענות נגדנו שהשארנו אותה אצלנו בגלל הרגשות שלנו". ובמכתב שכתבה לילדה, ולא הגיע לידיה עד לאחרונה, כתבה: "אולי פעם תוכלי להעריך ותביני כמה התלבטויות ומחשבות עברו עלי". [49]

מצילים אחרים פנו לרשויות שונות כדי לברר אם עליהם להעביר את הילד לרשות היהודים. בעדות שנרשמה ע"י אישה שפגשה במצילה ובילדה שהצילה בפתח משרדו של עו"ד, היא ציטטה מדברי המצילה: "אנחנו מחכים לעורך דין [?], אני חייבת להתייעץ בעניין הקטנה. לא ילדתי אותה, אבל גידלתי אותה מאז הייתה קטנטונת ואני אוהבת אותה כמו ילדה שלי. היא הייתה בת שלושה חודשים כאשר לקחתי אותה מאמה מולידתה ועכשיו היא גומרת את שנתה השלישית. עכשיו היא באמת יתומה, שני הוריה אינם בחיים". [50]

מן העדויות שבדקתי עולה שרק בשלושה מקרים נמסר הילד לידי ארגונים יהודיים מתוך רצון והבנה שהילד צריך לחיות בין יהודים. בשלושה מקרים נוספים הילד נמסר בגלל מצבם הכלכלי של המצילים. בארבעה מקרים נמסר הילד לידי בני משפחה. חמישה מן המצילים עדיין סרבו בעת מסירת העדות למסור את הילד, או לחילופין, להיפרד ממנו.

היו מצילים שלא היה להם כלל קשר עם הוועד היהודי; וכך לא נודע על קיומו של הילד, או שהיה קשר אך הם סירבו למוסרו לידי הארגונים היהודיים. כשהגיע אליהם קרוב משפחה של הילד לאוספו נענו לבקשתו. [51] כך למשל, לאחת מן המצילות היה קשר עם הוועד המקומי ביישובה והיא לא נעתרה להפצרותיהם להעביר לידיהם את הילדה. כשנתיים לאחר סיום המלחמה התקבלה הודעה שנמצאו שניים מדודיה של הילדה. המצילה העידה שהלכה להתייעץ אם היא חייבת להעביר את הילדה לרשותם. אין בעדותה הבהרה על מה שהעלתה בדיקתה, אך בהמשך סיפרה שהילדה מאוד פחדה לעבור לדודה שלא הכירה ועל פי בקשתו, הכינה את הילדה לפרידה ולמעבר. הדוד מצדו העריך את מאמציה וכפי שהעידה: "הוא הבטיח לי באופן חגיגי ובמילת כבוד שכל החיים שלי יהיה לי קשר עם הילדה והוא יזכור אותי". [52]

אנשי הוועדים היהודיים שנפגשו עם המצילים ושמעו את סיפוריהם, עמדו בפני דילמה ערכית. מצד אחד הם ייצגו את רעיון התקבצות הניצולים ששרדו את השואה, ומצד שני, לפחות במקרים מסוימים, ניכר שגילו אהדה למצילים והבנה לרצונם להמשיך ולגדל את הילד שהצילו. היחשפותם לסיפורים השונים שהמציאות שתוארה בהם האפילה על כל דמיון גרמה להם להזדהות עם מאווי המצילים. כך למשל רשם חבר וועד ביאליסטוק בשולי עדות: "הילד גדל והוא יפה ובריא. העדה מעוניינת להמשיך ולטפל בו". - ובזה סיכם את קורותיה של מצילה שבני משפחתה נרצחו עם הורי הילד וכל נחמתה בו עצמו. [53] או, כשנרשמה עדותם של בני זוג חשוכי ילדים שבעקבות חיפוש שערכו אנשי גסטאפו בביתם, ברחו האישה עם התינוק היהודי ליער ושהתה עמו שם עד בוא הצבא האדום, הוסיף הרשם: "לדעתה הילדה שייכת לה, היא אומרת שסיכנה את ראשה למענה ואוהבת אותה." [54] והילדה אכן נשארה ברשות המצילים באותה עת. אחת המצילות סיימה את עדותה במילים: "לא אפרד מהם אפילו אם ייסעו לסוף העולם, אסע אתם. הם כמו הילדים שלי, אני אוהבת אותם מעל הכל ובשבילם אני מוכנה לכל." רושמת העדות הוסיפה הערה משל עצמה וציינה ש"לאם הטבעית לא הייתה היכולת לעשות למען הילדים יותר מאשר הגברת ספט עשתה" וציינה שהמצילה לא נישאה היות שחששה שמא שותפה לחיים לא יתייחס יפה לילדים. [55] ההתרשמות היא שמלאכתם של רושמי העדויות מקרב עובדי הוועדים היהודיים לא הייתה קלה, הם עמדו בפני אנשים שמעשיהם בזמן המלחמה היו מיוחדים במינם ושהקדישו לילדים שנים מחייהם; אנשים שמעשה ההצלה נעשה חלק ממהותם ומהווייתם. על התרשמותם של אחת מרושמי העדויות מהקשר שבין המצילה לילדה כבת 3 שהצילה, ניתן ללמוד מהערה שרשמה בסוף העדות: "מיכלינקה הקטנה בצחוק ובפטפט התרפקה על האישה ולא נתנה לה לגמור את הסיפור." והוסיפה: "אם קיימים חיים בעולם הבא, אם נפשה של אמה של מיכלינקה, או קריסיה, קיימת בעולם אחר, טוב יותר, היא וודאי שומרת על גורלה ואושרה של בתה הקטנה המתולתלת. היא וודאי מברכת אלפי מונים את האישה הפשוטה מהכפר [?] אשר בגודל ליבה הייתה נהדרת ובעלת עוצמה אנושית גדולה יותר מהאנשים הכי חכמים, הכי עשירים והכי מאושרים". [56]

לאלה מבין המצילים שלאחר התלבטות ניאותו להיפרד מן הילדים שחסו בביתם בימי הסכנה ולאחריה, הייתה הפרידה קשה ביותר.

כך כתבה מצילה:

לושיה כבר איננה שבועיים, קשה לי מאוד, לא אני ולא בעלי אוכלים וישנים [כראוי]. המקום ליד השולחן ריק, בבית ריקנות ובאוזניים רעש. אף אחד לא מתפנק אצלי ולא מחבק אותי, אני לא שרה לאף אחד, לא מלמדת, הימים עוברים בחדגוניות. [?] כבר אף פעם לא אראה את הילדה. [57]

לעדוּתה של מצילה אחרת מצורפים מכתביהם של הילדים שהצילה שכתבו אליה מארץ ישראל, מכתבים מלאי אהבה. ובעדותה אמרה: "אולי עכשיו, כשהילדים נמצאים בפלסטינה הם מבינים מה עשיתי למענם". [58] ובמשפט זה גלומה אהבה כאהבת אם. גם לעדותה של מצילה אחרת מצורפים מכתבים שכתבה אליהם הילדה שהצילה מאנגליה; מכתבים מלאי להג ושמחת חיים של גיל הנעורים, רמזים וסודות ל"אחותה" מימי המלחמה וצער על הפרדות דרכן. [59] מסכמת אחת המצילות: "אני לא תיארתי לעצמי מעולם שאפשר כך לאהוב ילד שלא יולדים". [60]

מצילה שכתבה ב- 1948 מכתב לילדה שהצילה, לאחר שחייתה עמם חמש שנים, חתמה במשפט: "אם יהיה לך קשה, חזרי אלינו". [61] ובכך השאירה לה דלת פתוחה לביתם וללבותיהם.

סיכום

בתחילת המאמר העלתה סוגיית אמינותן של עדויות כבעיה המחייבת את ערנותו של ההיסטוריון. על הנושא הנידון אוסיף מהערותיו של ג'. א. פסמור במאמרו "האובייקטיביות של ההיסטוריה" ש"לעיתים טחות עיניהם של האנשים מראות את המצב לאשורו גם בשעת ההתרחשות עצמה; ואכן, נימוק זה, ולא הסכנה שיאמרו דבר שקר, הוא הנימוק העיקרי לכך שיש להתייחס אל עדותם בחשדנות". [62] אכן, הערה זו יש בה כדי להסב את תשומת ליבנו לסובייקטיביות של העד מעצם היותו חלק מן האירוע ההיסטורי. אך, האם בשל כך אמינותה של העדות כולה עומדת בספק?

מעניין, ששאלה זו עלתה כבר סמוך למסירת העדויות ודווקא ע"י מי שעסקו בגבייתן, או, קיבלו את פניות המצילים עובדי הוועדים היהודיים. באחת העדויות אף סיפרה מצילה שנתבקשה להוכיח שהילדה שהצילה היא אכן ילדה יהודיה ולא נמצאה בידיה ראייה, מלבד דבריי הילדה עצמה. [63] יתכן שעם התגברות זרם פניותיהם של פולנים לבקשת סיוע כלכלי על בסיס סיוע ליהודים בזמן המלחמה, נוצרה בוועדים היהודיים אווירה של חוסר אמון כלפי הפונים אליהם. אך גם יתכן, שהמצילים עצמם חששו שלא יאמינו לסיפור מעשה ההצלה שמסרו. מכל מקום, עובדה היא שלש מן העדויות מצורפים שמות עדים יהודיים למעשה ההצלה; או, מכתבי הילדים אליהם; או, הצהרות חתומות של אותם פולנים שהביאו לביתם את הילדים בזמן המלחמה. לאחת העדויות אף מצורף יומן אישי שכתבה בסתר נערה, בתה של המצילה, למן היום שאספו לביתם את התינוקת היהודייה.

עם כל המגבלות שיכולות להיות לעדויות אלו, הן מצטרפות לתצריך שיש בו גם זוויות אחרות על הנושא. בבואנו לברר את הסוגיה ההיסטורית של ההצלה חשוב להבין את חווית מעשה ההצלה מנקודת ראותם של המצילים.

מצילים אלה אינם מייצגים את כלל החברה הפולנית ואף לא את אלה שסייעו לילדים יהודים ולא עמד להם כוחם להתמיד במעשיהם עד לסיום המלחמה. מדובר בקבוצה נבחרת שייחודה בכך שעמדה בתלאות התקופה ולא הרפתה. הם היו אמנם יחידי סגולה, אך יחידים היכולים לשמש כדגם חיקוי לדרך בה ראוי שינהג האדם כלפי חברו בשעת מצוקה. [64]

הערות:

- [1] . העתק ותרגום של חלק מן העדויות נמצא בארכיון 'יד-ושם' בירושלים.
- [2] . לדיון בנושא ראה: מנדל פייקאז', "על ספרות העדות כמקור היסטורי לגזירות "הפתרון הסופי", כיוונים 20, אוגוסט 1983, עמ' 130; וגם: אנרי פירן, "מה מנסים ההיסטוריונים לעשות?", בתוך: אליעזר וינריב (עורך), חשיבה היסטורית ב', האוניברסיטה הפתוחה, 1985, עמ' 18, (להלן: וינריב, חשיבה היסטורית ב').
- [3] . על 'הוועד המרכזי' ראה: ישראל גוטמן, היהודים בפולין לאחר מלחמת העולם השנייה, מרכז זלמן שזר, תשמ"ה, עמ' 20, 81-86; חנה שלומי, "ההתארגנות של שרידי היהודים בפולין לאחר מלחמת העולם השנייה, 1944-1950", בתוך: ישראל ברטל, ישראל גוטמן (עורכים), קיום ושבר, יהודי פולין לדורותיהם, מרכז זלמן שזר, תשנ"ז, עמ' 526, (להלן: ברטל, גוטמן, קיום ושבר) .
- [4] . הסיכום הכולל של העדויות בטור 'שנת מסירת העדות' הוא 19. זאת מאחר שמריה אסטנר (Astner), ז'יך 301/5104, פנתה לוועד היהודי פעמיים: בפעם הראשונה ביולי 1945, ובפעם השנייה באפריל 1946; ואולינה קוניארסקה (Koniarska), ז'יך 301/5180 פנתה לוועד שלוש פעמים: פעם אחת ביולי 1946, ופעמיים נוספות לא מתוארכות.
- [5] . ישראל גוטמן, "יהודי פולין בשואה", בתוך: ברטל, גוטמן, קיום ושבר, עמ' 466-474, 476-485.
- [6] . על הסיבות להעברת ילדים לידי מצילים בשנים אלה, ראה: עבודת דוקטורט: אמונה נחמני גפני, הוצאת ילדים יהודים מבתי נוצרים בפולין בשנים הראשונות שלאחר השואה, אוניברסיטת בר אילן, תשס"א, עמ' 22-16, (להלן: נחמני גפני, הוצאת ילדים יהודים מבתי נוצרים בפולין); וכן נחום בוגנר, בחסדי זרים, הצלת ילדים בזהות שאולה בפולין, יד-ושם, ירושלים, תשס"א, עמ' 39-56.
- [7] . עמנואל רינגלבלום, כתבים אחרונים. יחסי פולנים יהודים, ינואר 1943 אפריל 1944, יד ושם, בית לחמי הגטאות, ירושלים, תשנ"ד, עמ' 247, 265; Bartoszewski, Lewin, The Samaritans. Heroes of the Holocaust, Twayne, New York, 1970, pp. 12, 420-433; אריה באומינגר, חסידי אומות העולם, ת"א, תשל"ח 1978, עמ' 123-124.
- [8] . תיק מסמכים שנמסר בסוף שנות ה-90 ע"י בתה של המצילה רוזטרופוביץ' נ. (Roztropowicz) מכפר ליד ברודי (Brody) בשטחי מזרח פולין לשעבר, לארכיון המכון ההיסטורי היהודי בוורשה, ע"י בתה של המצילה ולא תויק עדיין בארכיון. (יצוין במאמר זה כ- ז'יך R). התיק כולל עדות על מעשה ההצלה משנת 1947, מכתב לילדה משנת 1948, תמונות וציורים של הילדה, מכתבים רבים שעניינם ניסיונות לאיתור הילדה לאחר שנמסרה לארגון יהודי, אישורים ועוד. משפחה פולנית שנאלצה לעזוב את ביתה בכפר לאחר כניסת הצבא הגרמני, מחמת פגיעתם של אוקראינים. על מנת לפרנס את משפחתו המשיך האב להגיע לשדותיו ולאסוף את התנובה. לאחר המלחמה הגיעה המשפחה למערב פולין במסגרת הרפטריאציה.
- [9] . שם
- [10] . עדות קרולה ספט (Sapet) אי"ש E49M579/ , הילדים היו בגטו ודוביצה (Wadowice) והמטפלת לקחה אותם ב- 1943 לכפר הולדתה ויטנוביצה (Witanowice), האם נשלחה עם בן בן ילדיה; עדויות המסומנות בציון אי"ש E49M הן עדויות מארכיון הז'יך שהעתקן הועבר לארכיון יד-ושם והן תורגמו לעברית. מספר העדות זהה בשני הארכיונים.
- [11] . עדות וולקוטרוף קטז'ינה (Wolkotrop) אי"ש E49M1959/ , העדה גרה בשכונת להורי הילד בברנוביצה (Baranowicze). העדות כתובה בגוף שלישי מאחר ונרשמה ע"י מ' טורק יו"ר הוועד היהודי-היסטורי בבאליסטוק (Bialystok).
- [12] . עדות פוגלגסנג פלגיה (Vogelgesang), ז'יך 301/4875, בני זוג ללא ילדים מהעיר ונגרוב (Wegrow) מזרחית לוורשה, הבעל שימש כמנהל ב"ס. אין להקיש ממקרה על מקרים אחרים. לרוב, במצוקת העיתים, לא היה להורה זמן לבחור היכן להניח את ילדו. ילדים הונחו על סף דלתם של פולנים כמוצא אחרון סיכוי לחיים.
- [13] . עדות קוניארסקה אוולין (Koniarska), ז'יך 301/5180. העדה עברה בזמן המלחמה עם משפחתה מוורשה לכפר הולדתה פופיילוב (Popielow), מזרחית לוורשה ועסקה במסחר מהכפר לעיר.
- [14] . עדות ינישבסקה מיכלינה (Janiszewska), אי"ש E49M163/ . העדה שבנה יחידה נהרג בתחילת המלחמה ע"י גרמני גרה בכפר ז'ולווין (Zolwin) דרומית מערבית לוורשה; E49M579/ ; עדות לנצ'בסקה מריה (Lenczewska), ז'יך 301/5196, העדה גרה עם משפחתה בזלשייה-דולנה (Zalesie-Dolny) דרומית

לוורשה; עדות אסטנר מריה (Astner), 301/5104, העדה גרה עם שני ילדיה בוורשה. בעלה גויס בתחילת המלחמה ולא חזר לאחריה; עדות דרצ'וק קלמנטינה (Darczuk), 301/2937, אלמנה מבוגרת שהייתה שכנה של הורי הילדים שהצילה באוטבוצק (Otwock).

[15]. עדות סוחוצקה הלינה (Suchocka), ז'יך 301/5192, העדה, פרודה עם ילד, חיה בוורשה. אף כי לא נאמר במפורש, כנראה שהעדות נמסרה גם כדי לקבל סיוע כלכלי (יש רשימת דברים שקיבלה לכיסוי ההוצאות ואזכור הוצאותיה); עדות קוניארסקה א' (Koniarska), 301/5284, העדה נשואה ושימשה כשוערת-בית בוורשה. כנראה שבתחילה החביאו את הילדה תמורת כסף, אך כשהאם נתפסה ונפסקה התמיכה המשיכו להחזיק בילדה.

[16]. ז'יך R.

[17]. ז'יך 301/5180, בעדות נוספת שמסרה המצילה, מופיע נוסח דומה: "דימינו שחזר הבן שנפטר".

[18]. ז'יך 301/2937.

[19]. עדות ירומירסקי סטניסלב (Jeromirski), איו"ש E49M1468, בני-זוג ללא ילדים מהכפר חובוטקי (Chobotki) ליד ביאליסטוק.

[20]. ז'יך R [21]. איו"ש E49M163 [22]. ז'יך 301/5180.

[23]. עדות פופלבסקה ל' (Poplawska), ז'יך 301/5221, בני זוג מוורשה, הורים לילדה קטנה. בעת המלחמה עבדה כקופאית בבית מרחץ בוורשה ובעלה עסק במסחר.

[24]. ז'יך R.

[25]. ז'יך 301/4875; ראה גם: ז'יך 301/5221, כך העידה המצילה: "הרבה זמן [הילדה] הייתה מבוהלת וסגורה. לא לחצתי עליה בשאלות. חיכיתי שתתאושש ותירגע ותיתן בנו אמון. הבנתי שעבר עליה זעזוע גדול והיא סובלת, לא יודעת, או, שהיא מפחדת לגלות את האירוע".

[26]. ז'יך 301/5196, "בתחילה הייתה חשדנית מאוד, פחדנית ושותקת, אבל בראותה כי אנו שותפים לרגשותיה ושהילדים מתיידדים עמה היא קיבלה אמון ובטחון וסיפרה לנו על כל ייסורי הגהנום שלה. כל זה סופר במשך כמה ימים עד השעות המאוחרות בלילה"; ו- 301/4875, ילדה שחוותה את הטיפול המסור בה ואהבת המצילים אליה, סיפרה להם על מקום המסתור הקודם שהיה צפוף, חשוך ומחניק. בהכרת תודה הוסיפה ואמרה: "אצל הדודה כל כך טוב ונקי".

[27]. ז'יך 301/5196 [28]. ז'יך 301/5221 [29]. ז'יך R; ראה גם: איו"ש E49M579

[30]. ז'יך 301/5192 [31]. ז'יך 301/5104.

[32]. עדות סוליי יאן (Sulej), ז'יך 301/6328, בני זוג עם חמישה ילדים מהכפר טז'ציניץ (Trzcinec) מזרחית לוורשה.

[33]. ז'יך R [34]. ז'יך 301/4875.

[35]. על ניצור ילדים יהודים בתקופת השואה והבעיות שנוצרו בשל כך לאחריה, ראה: נחמני גפני, הוצאת ילדים יהודים מבתי נוצרים בפולין עמ' 208-218.

[36]. ז'יך R, מאחר והמשפחה הייתה פולנית-קתולית, ניתן לשער שגם הכומר שהנפיק את האישור היה פולני קתולי - אף כי מידע זה לא צוין בעדות.

[37]. איו"ש E49M1468, מאוחר יותר, כשבעקבות הלשנה הגיעו לביתו שוטרים, אמר להם המציל שהילדה הוטבלה לצרות בידעת המושל הקודם וכך נתן להם להבין שכבר נעשתה בדיקה בעניינם; ו- E49M163, המצילה העידה שבהטבלה קיבלה הילדה את שם משפחתה "כי כך רצתה אמה [של הילדה]"; ראה גם: ז'יך 301/5180

[38]. ז'יך 301/4875 [39]. ז'יך 301/5284.

[40]. ז'יך 301/4875 ; אינ"ש E49M579 ; ראה גם: נחמני גפני, הוצאת ילדים יהודים מבתי נוצרים בפולין עמ' 35-25.

[41]. ז'יך R, המצילים לקחו לביתם בכפר ליד ברודי את הילדה בת השנתיים בשנת 1943. הם השיגו תעודה שאישרה שהילדה היא בתם.

[42]. ז'יך 301/5104 ; 301/5196 ; 301/5221

[43]. ז'יך 301/5221 ; ראה גם: ז'יך 301/5104, "היה קשה עם הילדה מפני שהיא הייתה מפונקת מבית אמיד, היה לה חדר משלה ואומנת צמודה. אני קצת שיניתי אותה."

[5]

תעודת לידה וטבילה של יוספה שאפל, בזהותה השאולה

מיכאל ר. מארוס: הוותיקן והמשמורת על ילדים יהודים לאחר השואה

[חלק ממאמרו]

פרופסור מיכאל ר' מארוס מופקד על הקתדרה ללימודי השואה במחלקה להיסטוריה באוניברסיטת טורונטו בקנדה והיה חבר בוועדה הבינלאומית לחקר התנהלות הוותיקן בתקופת השואה. בעברית התפרסם הספר שחיבר יחד עם רוברט פקסטון, משטר וישי בצרפת והיהודים, תל-אביב 1989.

חרדה עמוקה לגורלם של ילדים ניצולים

גורלם של ילדים שניצלו מן השואה עמד בראש מעייניהם של מנהיגים יהודים ושל הציבור היהודי בכלל. מן הרגע הראשון לאחר השחרור הייתה המשימה הדחופה ביותר למצוא פתרון לאותם ילדים יהודים רבים שנמצאו במצב נואש ומפחיד. הדוחות הברורים והמבהילים ביותר הגיעו לידי בעלות הברית. מרים קובוביצקי (Kubowitzki), אשתו של המזכיר הכללי של הקונגרס היהודי העולמי ומראשונות הפעילים למען הילדים הניצולים, תיארה בנאום בארצות-הברית מחזה נורא: "בכל הכבישים והדרכים של אירופה מתהלכים ילדים יהודים", היא אמרה לתורמים, היום, ארבעה שבועות לאחר הכניעה ללא-תנאי של גרמניה. הילדים היהודים מעיזים לצאת מן היערות ומן ההרים. הם לבושים בלויי סחבות, רעבים, ורגילים להתחנן למזון [...] ישנם עשרות אלפי ילדים ללא הורים בכל רחבי אירופה.

במשך חודשים ארוכים מנע המצב הקשה באירופה את הצלחת הניסיונות להעריך נכוחה את התמונה הכללית ולהתמודד עמה. מגרמניה דיווחו כתבים על אודות אלפי ילדים שהתגלו במחנות, לעתים חיים רק בקושי: "בנים בני 13 ו-14 רזים ומצומקים לכדי גודלם של ילדים בני מחצית שנותיהם", נאמר באחד הדו"חות. "בפניהם ניכרים כאב וייסורים של עשרות שנים". לאון קובוביצקי, המזכיר הכללי של הקונגרס היהודי העולמי, שלח בספטמבר 1945 מברק מבלגיה לאריה טרטקובר, אחד מעמיתיו בניו-יורק:

מצב הילדים עגום ביותר נקודה [...] ביקרתי במספר בתים יהודיים מחסור מחריד בגדים נעליים נקודה רגליים פצועות זקוקות לחבישה מתמדת נקודה סכינים מזלגות כפות אכולי חלודה נקודה לאור מזג האוויר הבלגי יש לשלוח בגדים נעליים במשלוח אווירי נחוץ גם אמבולנס לשיניים נקודה פרויקט של סנדקים שולחי חבילות מכתבים מתקבל בהתלהבות כטיפול נפשי כי רוב הילדים ללא קרובים או חברים כלשהם נקודה.

במסיבת עיתונאים בספטמבר 1945 נקב גרהרט ריגנר (Riegner), נציג הקונגרס היהודי העולמי בז'נבה, בכמה נתונים מזעזעים: "מתוך אוכלוסייה של 3,300,000 יהודים, נותרו בפולין 5,000 ילדים יהודים בלבד. מתוך 100,000 ילדים יהודים שחיו לפני המלחמה במחוזות ההונגריים, למעט בודפשט, חזרו עד שלהי אוגוסט 50 בלבד. בעיר ברנו (Brno), שבה מנתה האוכלוסייה היהודית 12,000 נפש לפני המלחמה, ישנם כיום 10 ילדים בלבד מתחת לגיל 7". ריגנר העריך, כי היו בין 200,000 עד 300,000 ילדים יהודים שניצלו באירופה, מתוכם 75,000 יתומים - "ילדים נטושים, ילדים ללא הורים, ילדים שרובם עדיין במחנות גרמניים". אבל המספרים השתנו בלי הרף, ככל שהופיעו ילדים נוספים ואחרים מצאו לעצמם מקלט זמני כלשהו.

עובדי סוכנויות הסעד היו עמוסים בעבודה, עומס שהחריף את חרדתם. לאחר הטבח הנורא אין תמה שהם קישרו בין גורלם של הילדים התמימים הללו לשאלת ההישרדות

של העם היהודי. "התרוששנו עד מאוד בילדים יהודים, ולכן חשוב לנו כל ילד יהודי שבעתיים", נכתב בנייר עמדה של הקונגרס היהודי העולמי בשנת 1945. "עמנו איבד יותר מדי במלחמה, וילדים, בכל עם, הם האוצר היקר מכול", אמרה מרים קובוביץקי לקהל שומעיה. בלי שתדע בדיוק את כל הפרטים, ובלי להתחשב בדאגותיהם של יחידים, היא נגעה בנקודה הכאובה ביותר, שתחזור ותעלה לעתים קרובות בשבועות ובחודשים לאחר מכן, שבהם התקיימה פעילות סיוע דחופה: ילדים יהודים בידי קתולים. בין עשרות אלפי הילדים, היא קבעה, "נמצאים רבים במנזרים קתוליים. עלינו להוציאם מסביבה זו בהקדם האפשרי, גם אם חסרים מזון ובגדים". מז'נבה העלה ריגנר את הנושא בפני נחום גולדמן, נשיא הקונגרס היהודי העולמי:

ישנם אלפים רבים של ילדים יהודים אשר הוחבאו במנזרים, אצל משפחות נוצריות, בבתי-ספר וכדומה. רבים מן הילדים הללו כבר אומצו על-ידי לא-יהודים ולכן יאבדו ליהדות באופן מוחלט, אלא אם ננקוט פעולה מידית.

הדאגה המיוחדת לילדים יהודים שנמצאים בידי הכנסייה מובנת מאליה. הפחד שמא יילקחו ילדים יהודים על-ידי שכנים נוצרים היה טבוע עמוק בפולקלור היהודי ופרח בסביבה העקובה מדם שלאחר המלחמה, שכן המציאות הנוראה בשנות השלטון הנאצי הייתה איומה מכל חלום בלהות יהודי. אבל לחרדות היה יסוד מסוים במציאות: הסיבה שסוגיית החזקה על הילדים עמדה על הפרק לאחר המלחמה הייתה נעוצה בעובדה, שברחבי אירופה אכן הצילו משפחות ומוסדות קתוליים ילדים יהודים במרוצת המלחמה. איש אינו יודע את מניינם, ובכל מקום היו נסיבות שונות. לעתים פעלו מצילי הילדים מיזמתם, תוך סיכון רב לעצמם, וסירבו להיענות לדרישות הגרמנים. אולם לעתים פעלו המצילים הקתולים מתוך מניעים נעלים פחות או מתוך אי-ידיעת זהותם האמיתית של הילדים. לפעמים נמסרו הילדים למוסדות הקתוליים על-ידי הוריהם. לעתים נותרו הילדים לבדם כאשר הוריהם נלקחו לפתע, והם מצאו את הדרך בנתיבים שונים אל מוסדות קתוליים או אל מצילים יחידים. היו ילדים שהוטבלו בתקופת המלחמה, אולם תדיר הם פשוט אימצו לעצמם זהויות קתוליות, אם בעזרת מציליהם או בלי שהללו ידעו את האמת. כמעט תמיד היה צורך להסתיר היטב את הזהות היהודית המקורית, ולכן לא נשמרו מסמכים רבים, אם בכלל. לבסוף, המפתח לסיפור כמעט בכל מקרה היה מקומי מאוד, עם רשויות מקומיות, מוסדות מקומיים, משפחות אשר הושפעו מנסיבות מסוימות, מן המניעים האישיים שלהם, מניעים אציליים או לאו דווקא כאלה, בהחלטה את מי להציל, היכן להציל ולמשך כמה זמן.

ההטבלה לנצרות הייתה חלק אחד בתמונה רבת-פנים זו. עניין הטבילה והמרת הדת בתקופת השואה הוא פרשה היסטורית שטרם נכתבה. לא ברור כלל אם אפשר לכתוב עליה כראוי לנוכח הדרכים הרבות שבהן פירשו אז אנשי הכנסייה את המוטל עליהם, החשאיות שבה נערכה לעתים ההטבלה, זיוף מסמכים ונסיבות כה רבות ושונות זו מזו של חיים ומוות בימים ההם. ההטבלה לנצרות עשויה הייתה להוות צעד ביצירת זהות קתולית כדי להציל חיים ממוות, אבל בנסיבות מורכבות ושונות. הטבילה לנצרות יכולה הייתה להבטיח השתלבות בעולם הלא-יהודי; אולם בה בשעה היא הייתה בגדר הצהרה שהנטבל לא נולד קתולי, ולכן הייתה זו פעולה מסוכנת בתנאים מסוימים ומחייבת חשאיות.

היו הורים יהודים שביקשו את הטבילה לילדיהם בכל מחיר, על מנת להצילם ולמסרם למבטחים בידיים קתוליות; אולם בימי המלחמה הטבלה פומבית לא באה בחשבון למי שביקשו שילדיהם ייחשבו ברבים לקתולים מלידה. במקרים מסוימים, כפי שהראתה מדלן קומט, הטבלתם לנצרות של ילדים יהודים הייתה חלק מפעילות המיסיון של מוסדות קתוליים; באחרים הקפידה הכנסייה בקנאות שלא להעניק את סקרמנט הטבילה למען מטרות ארציות, אפילו לא למען הצלת חיים - וודאי שלא עשתה כן ללא קבלת רשות מהורי הילדים.

מכל מקום, היו נסיבות ההטבלה לנצרות אשר היו, במצב הנואש באביב ובקיץ של שנת 1945 ליבתה המחשבה על ילדים יהודים בידי קתולים את החרדות והפחדים בקרב בני העם החלש והפגיע. העיתון בשפה העברית שהוציאו לאור באיטליה יחידות הצבא הבריטי מארץ ישראל, לחייל, כתב על החרדה מפני המרת דת בסיטונות, ופנה בקריאה לרשויות היהודיות להתגייס בדחיפות נגד הסכנה. ידוע כעת על 200 ילדים ונערים יהודים במנזרים, אולם מספרם כנראה גדול בהרבה, נכתב במאמר שהוסיף, כי הנזירים והנזירות של הכנסייה הקתולית עשו רבות למען הצלת יהודים, אולם הם אינם עוצרים בהצלה פיסית ודואגים גם להציל את הנפש, על-ידי הכנסתה אל חיק הקהילה הכנסייתית. בעיני רבים הטבילה היא שסימלה את הסכנה. כך ניסח את הדברים אחד המשתתפים בקונגרס היהודי העולמי בלונדון,

יש להניח, שסכנת ההטבלה לנצרות איננה מוגבלת לאיטליה בלבד. הסכנה אורבת גם לקהילות אחרות של ניצולים יהודים. השלב הראשון של הטרגדיה של [העם היהודי] בימינו - ההשמדה הפיסית של מיליוני יהודים - מתקרבת לסיומה, וכבר מתחיל השלב השני - השלב של השמדה על-ידי הטבלה.

כדי להדגיש את החרדה נאמר, כי "מה שהכנסייה הקתולית עושה כעת" - כלומר, המרת דתם של ילדים יהודים - "הוא פשוט המשכה של מדיניות בת מאות שנים".

כמה ילדים יהודים נדרשו לאחר המלחמה על-ידי משפחות או מוסדות יהודיים? וכמה מהם היו בידי קתולים? בתוך הבלבול והתנאים המשתנים במהירות באירופה שלאחר המלחמה אי-אפשר היה להשיב על כך; בתקופה מיד אחרי השואה היה לרשויות היהודיות מושג מעורפל בלבד לגבי מספרם הכולל של הקורבנות, לא כל שכן לגבי מספר הניצולים. בקיץ 1945 הציג המכון לענייני יהודים בניו-יורק, מכון מחקר מקצועי מאוד בראשותו של ד"ר ג'ייקוב רוברטסון (Robinson), הערכה של 5.7 עד 6 מיליון קורבנות יהודיים בתקופת השואה, מתוכם כמיליון ילדים יהודים (האומדן המקובל כיום הוא 1.5 מיליון ילדים בין קורבנות השואה היהודים, אם כי ההערכות משתנות על-פי ההגדרה של מיהם "ילדים" ובגלל התייעוד החלקי בלבד). לנוכח החורבן של החיים היהודיים באירופה התרכזו העובדים של ארגוני הסעד בניצולים, בייחוד בצעירים ובפגיעים שביניהם, וניסו לבדוק ולהחליט בכל מדינה ששחררה מה לעשות עם מי שהצליחו להימלט ממכונת המוות הנאצית.

אנשי הארגונים היהודיים נחלצו להתמודד עם הבעיות. מיד עם תום המלחמה עסקו המגעים בין ניו-יורק, לונדון ואירופה לעתים קרובות בפניות בהולות לקבלת מידע: כמה ילדים? היכן? מה הם צריכים? אולם קשה היה להשיג את המידע: המצב השתנה במהירות, ולא ברורים היו תחומי האחריות. אחר-כך, כעבור חודשים אחדים, בעקבות משלחות לאיסוף מידע, גיוסם של מוסדות יהודיים מקומיים ומשלוחי סיוע מארצות-הברית, קיבלו על עצמן בהדרגה הרשויות המקומיות את התפקיד.

צרפת הייתה אחד ממוקדי תשומת-הלב בגלל שנמצא בה המספר הגדול ביותר של ילדים ניצולים באירופה - זאת עקב גודלה המקורי של הקהילה היהודית שם (350,000), מאמצי הצלה ניכרים מצד יהודים ולא-יהודים, והעובדה שהיא שוחררה כמעט שנה לפני מדינות כבושות אחרות. לפי דיווח של הקונגרס היהודי העולמי בסתיו 1945, נותרו בה כ-30,000 ילדים יהודים. שנה לאחר השחרור, ביוני 1945, דיווח המוסד העיקרי לסיוע לילדים בצרפת (Oeuvre de secours aux enfants, OSE), כי ישנם עדיין 1,200 ילדים במשפחות או במוסדות לא-יהודיים במדינה זו. כדי להעמיד דברים על דיוקם,

הארגון מסר שרק לחמישים מן הילדים הללו נשקפת סכנה של המרת דת, לעומת כ- 10,500 שהיו נתונים לסכנת השמדה וניצול.

אולם הבעיות בצרפת לא נעלמו ונותרו מכשולים בפני החזרת הילדים. לפי אנדראה טורנילי (Tornielli) היו קרוב לוודאי יותר הטבלות חשאיות בצרפת מאשר בכל מדינה אחרת. על אף שדיווח של הקונגרס היהודי העולמי בשלהי שנת 1945 תיאר את תהליך השבתם של ילדים יהודיים כ"משביע רצון באופן כללי", רשויות יהודיות מקומיות ידעו שהמצב אינו מושלם כלל וכלל. חלק מן הילדים היהודיים נותר בידיים קתוליות. הנזירות של "נוטר-דאם מציון", אשר הצילו בצרפת כ-450 ילדים יהודים בקירוב, עדיין החזיקו בשלושים מהם בינואר 1946. ביולי 1945 פנתה הפדרציה של ארגוני סעד יהודיים שטיפלו בילדים (Conseil sup?rieur de l'enfance juive) בבקשת עזרה אל הנוצציו האפיפיורי. הבקשה לא זכתה כנראה למענה. הכנסייה הקתולית הצרפתית לא נקטה כל עמדה רשמית באשר להשבת הילדים, וכפי שכותבת החוקרת הצרפתייה קטי חזן (Hazan), היא "הציבה חומה של שתיקה מול הניסיונות לברר את המספר המדויק של ילדים יהודים שחיו במוסדות קתוליים". סיוע מן הוותיקן בעניין זה, אף כי הובטח, לא התממש מעולם, נכתב בדוח אחר של הקונגרס היהודי העולמי.

שלוש עתירות יהודיות

לנוכח החרדה הרבה שבה ראו מנהיגים יהודים את הסוגיה של הילדים הניצולים, בייחוד אלה שהיו בידי משפחות או מוסדות קתוליים, יש טעם לבחון את המקורות היהודיים כדי לשפוך אור על השאלה המעורפלת עדיין של התפקיד שמילא הוותיקן בעניין. אני מבקש אפוא לבחון להלן שלוש פניות יהודיות ישירות אל הוותיקן - של לאון קובוביצקי, של גרהרט ריגנר ושל הרב יצחק הרצוג - שהיו, למיטב ידיעתי, הפניות מן האישים רמי-הדרג ביותר בשנים 1945-1946 ועניינן העיקרי סוגיית הילדים היהודים (משה שרת, אז ראש המחלקה הפוליטית של הסוכנות היהודית, נפגש אף הוא עם האפיפיור פיוס השנים-עשר באפריל 1945 והעלה בפניו את עניין השבת הילדים בין נושאים אחרים הקשורים בהצלה ובמימוש החזון הציוני).

לאון קובוביצקי

לאון קובוביצקי (לימים אריה קובובי), כאמור לעיל, ראה במו עיניו את התנאים האיומים שבהם נמצאו ניצולים יהודים במערב אירופה מיד עם תום המלחמה עם גרמניה. כעורך-דין ופעיל ציוני, אשר נולד בליטא אך עשה את רוב מסלולו המקצועי בבלגיה, הוא צבר ניסיון לא מבוטל בניהול משא-ומתן עם גדולי עולם למען יהודים. בתוקף תפקידו כמזכיר הכללי של הקונגרס היהודי העולמי, שישב בניו-יורק, הוא היה חבר בהנהלת הקונגרס בתקופת המלחמה ועמד בראש המחלקה לענייני היהודים באירופה. הוא היה פעיל מאוד כל העת במאמצי ההצלה, ובשנת 1944 קיבל על עצמו את האחריות לכל היוזמות הללו לאחר שהן רוכזו במחלקה אחת. הודות להיכרותו עם ז'אק מאריטן (Maritain) ועם אישים קתולים בכירים אחרים, היה לקובוביצקי ניסיון-מה בפניות לוותיקן בנושאים יהודיים, והוא יכול היה לגייס לצורך זה את קשריו הן באירופה והן בארצות-הברית. באמצעות המנהיג היהודי-האיטלקי רפאל קנטוני (Cantoni), שאותו פגש בלונדון בקיץ 1945, ניסה לראשונה קובוביצקי להיפגש עם פיוס השנים-עשר כדי לבקש ממנו לפרסם גינוי אפיפיורי לאנטישמיות והצהרה בעניין השבתם של ילדים יהודים שהיו בידי קתולים.

קובוביצקי הגיע לרומא ב-18 בספטמבר וכעבור יומיים שמע מפרנקלין ק' גוון (Gowen), פקיד בכיר במשרד החוץ האמריקני ועוזרו של שליחו האישי של פרנקלין רוזוולט אל האפיפיור, מירון טיילור (Taylor), שנקבעה לו פגישה עם פיוס השנים-עשר ב-21 בחודש. "עלי להודות, שהציפו אותי רגשות רבים כאשר אחזתי בידי את הטופס המודפס", כתב קובוביצקי ביומנו. באופן רשמי, ואולי גם על מנת להגביר את הסיכוי

להתקבל אצל האפיפיור, הייתה המטרה המוצהרת של הפגישה הבעת תודה לוותיקן, בשם איחוד הקהילות היהודיות באיטליה, על הסיוע ליהדות איטליה בתקופת המלחמה, וכן מסירת מתנה בשמה - המחאה על סך 2 מיליון לירות.

פרטים מסוימים לגבי הביקור מבטאים את הטעם המיוחד שהיה למפגש בין אפיפיור לאישיות בכירה בממסד היהודי. קובוביצקי וקנטוני, כיוון שהיה להם זמן לפני הפגישה, סיירו בכיכר סנט פטרוס ובבזיליקה, שעשו עליהם רושם רב. "על מה זכו להיות ראויים ליופי שכזה, לתפארת שכזו?" שאל קובוביצקי את קנטוני.

שבנו אל דירת האפיפיור והתקבלנו בגינונים של כבוד רב תחילה על-ידי משרתי המעלית ואחר-כך על-ידי כמה סדרנים וכמרים לבושים במדים או בגלימות בצבעים שונים. עברנו דרך שורה של חדרי המתנה, ובאחד מהם נלקחה מידי ההזמנה - לצערי הרב - וקנטוני התבקש להמתין שם. בחדר הקבלה האחרון קיבל את פני איש נכבד בגלימה אדומה, קרדינל מן הסתם, שפתח עמי בשיחה נמרצת אך משעממת למדי, על אודות מוצאי, הארגון שלי וכדומה.

לבסוף החל הריאיון עצמו, ואילו הצטרף גוון שנותר ברקע - פשוטו כמשמעו, כיוון שישב על כיסא מאחורי קובוביצקי במשך כל הפגישה. בעת שהמתינו אמר גוון, במידה של חשיבות עצמית, כי התייעצו עמו פעמיים לגבי המפגש. לוח הזמנים של האפיפיור באותו בוקר כלל פגישה עם עוזרו, ג'ובני בטיסטה מונטיני (Montini) ועם הפילדמרשל הרולד אלכסנדר (Alexander). ואז

ניכרה לפתע תכונה. מונסניור מונטיני הופיע בדלת חדר העבודה של האפיפיור ורמז לנו בידו להיכנס. האיש בגלימה האדומה היה הראשון שכרע ברך, וכך עשה גם גוון. הכומר יצא וגוון נשק לטבעת האפיפיור. פיוס השנים-עשר הושיט אלי את ידו ואני אחזתי בה תוך קידה עמוקה.

באנגלית לא-מושלמת אמר אז האפיפיור, ש"הוא שמח מאוד שבאתי, שהוא יודע על התלאות והסבל של בני עמי, וכי הוא עקב אחר גורלם באהבה גדולה". קובוביצקי ציין כאן, שהאפיפיור היה דומה מאוד לדודו, מוריס: "היו לו עיניים מאירות להפליא וחיוך של טוב-לב רב נסוך על פניו", הוסיף ביומן - פסקה שהושמטה מן הגרסה המחמירה יותר והחיובית פחות של תיאור הפגישה שכתב בשנת 1967.

להלן נקודות עיקריות מזיכרונותיו האישיים של קובוביצקי מן השיחה, שנרשמו בו ביום (כלשון מן התעודה C2/1931 בארכיון הציוני המרכזי):

[קובוביצקי]: אני אסיר תודה להוד קדושתך על הכבוד שנפל בחלקי להתקבל על-ידך לאחר פנייה בהתרעה כה קצרה. הארגון שאליו אני שייך הפציר בי לא להחמיץ בשהותי ברומא הזדמנות להביע בפני הוד קדושתך את הכרת התודה של קהילותינו ברחבי העולם על מה שניסתה הכנסייה לעשות, ואף עשתה, למען עמנו הנרדף [...]. סבלנו אבדות רבות. היו לנו כמעט שישה מיליון של קורבנות אזרחיים [...]. אין לנו נתונים מדויקים על מספרם של הילדים שנרצחו, אבל אנו אומדים אותו בחצי מיליון לפחות [כך]. (אחר-כך ביקש קובוביצקי הצהרה אפיפיורית המגנה אנטישמיות - דומה לזו שפרסם פיוס האחד-עשר).

פ[יוס]: אתה מתכוון להצהרה? אנו נשקול זאת, ודאי, בחיוב רב, עם כל אהבתנו; אנו נשקול זאת.

ק': הכנסייה הצילה רבים מילדינו. הם מעטים, מעטים מאוד לעומת מנינם של אלה שנרצחו. אבל הם רבים בעינינו. אנו רוצים שיוחזרו לקהילה היהודית. אינני מדבר על

אלה שהוטבלו בהסכמת הוריהם. אני מתכוון לאחרים. [ההדגשה שלי; משפט זה הושמט מהגרסה שפרסם בשנת 1967].

פ': (ניכר שהוא מופתע). אבל האם רבים הם?

ק': ברוב המקרים הם הוחזרו אלינו [...] אבל נתקלנו בקשיים במקרים מסוימים בצרפת, בבבלגיה, בהולנד. אנו סבורים, שיש לקהילה היהודית חובות כלפי הילדים האלה, שרק היא יכולה למלא כעת, כשהוריהם כבר אינם בין החיים. ילדים אלה הם נשמות פצועות. לדעתנו רק אנחנו יכולים להעניק להם את הסביבה הפסיכולוגית הדרושה להם על מנת שתחזור אליהם בריאותם ותפישת נורמלית של החיים.

פ': האם אפשר לקבל תזכיר בעניין זה? וכמה נתונים סטטיסטיים. אנו מבקשים ללמוד את הסוגיה. נעניק לה דעתנו במלואה.

ק': תהיה זו לי זכות מיוחדת להגיש להוד קדושתך תזכיר כזה. אני מודה להוד קדושתך.

פ': היכן נמצאת משפחתך, מה מצבה?

ק': באמריקה ובבבלגיה. אני מודה מאוד להוד קדושתך. [קמתי כדי לצאת].

פ': שמחתי מאוד לפגוש אותך. יברך אותך האל.

כאן הסתיימה הפגישה, אולם קובוביצקי הוסיף וכתב:

גוון קם ואמר באיטלקית לאפיפיור: "האם לצאת?" האפיפיור ענה משהו שמשמעותו הייתה בערך: "מדוע? אין מה להוסיף". הוא הושיט את ידו ואני לחצתי אותה. גוון כרע ברך ונשק לטבעת האפיפיור. יצאנו.

גוון (מאחורי, תחילה בלחש, בהתרגשות ניכרת): "מצוין. עשית עבודה מצוינת. חכם וקולע. אני שמח מאוד. הייתה זו קבלת פנים כפי שמוענקת רק למלך".

במהלך שיחתנו עקב פיוס השנים-עשר אחר דברי בעניין רב, לעתים קרובות חזר עליהם ועל פניו הייתה נסוכה חיבה רבה. הוא חייך חיוך רחב כאשר לחצנו ידיים בעת הפרידה [אולם כאשר הבטתי שוב קבלתי את הרושם, שהיה אות של ניצחון או של לגלוג בחיכוך, אבל ייתכן שאני טועה].

השורות בין הסוגריים המרובעים נמחקו בקפידה, אך ניתן לקרוא אותן אם מתבוננים במסמך היטב.

נראה כי קובוביצקי וגוון היו מסוחררים מנוכחותו של האפיפיור, אבל אולי עם קורטוב ספקנות מצדו של קובוביצקי. לקוראים בימינו, המצפים לחילוקי-דעות, מפתיעה ביותר הלבביות שבפגישה והטון המתרפס של הנציג היהודי, המשקפים ימים אחרים ומקום אחר. יש כמובן לציין במיוחד את הוויתור-לכאורה לאפיפיור מצדו של קובוביצקי, שהושמט בגרסה משנת 1967, לפיו בבקשה להשיב את הילדים הוא איננו "מדבר על אלו שהוטבלו בהסכמת הוריהם" - קבוצה שהייתה כוללת, כך יש להניח, אותם ילדים שהפכו ליתומים והטבלתם נעשתה בנסיבות שבהן נשקפה לחיי הילדים סכנה חמורה ביותר. שנים רבות לאחר מכן, כאשר הייתה התקפה כוללת על פיוס השנים-עשר בעקבות המחזה של רולף הוכהוט (Hochhuth), ממלא המקום, חש קובוביצקי לא בנוח וביקש להדגיש (במכתב משנת 1963), כי "גם אם פיוס השנים-עשר לא הרים את קולו, כפי שרצינו שיעשה, הכנסייה בארצות רבות שהיו תחת כיבוש [גרמני] העניקה סיוע ואף גילתה אומץ רב".

קובוביצקי, כפי שראינו, הסכים לשלוח לאפיפיור דוח על הילדים היהודים שנמצאו במשמורת קתולית - אולם לא עלה בידי למצוא מסמך שכזה, ואני סבור שלא נכתב. פסקה במאמר של קובוביצקי, שנכתב שנים רבות מאוחר יותר, מסבירה את אשר אירע. "הבטחתי לאפיפיור תזכיר על שאלת הילדים", כתב.

מאז שיצאתי את ניו-יורק בשלהי דצמבר 1944 לביקור ראשון באירופה המשוחררת, ובמהלך נסיעותי הבאות, קיבלתי תלונות רבות על ילדים יהודים המוחזקים במנזרים בלי שיבוא איש להצילם. התחלתי עתה לשלוח מברקים לכל אלה שהגישו תלונות כאלה וביקשתי שמות, כתובות ופרטים. האם הייתי נמהר מדי בדברי לאפיפיור? או שמא הוחזרו הילדים בינתיים? מכל מקום, למעט מקרים בודדים ומסובכים למדי, התלונות התייחסו כולן ליחידים אשר נקשרו לילד מסוים שנמסר להם וסירבו להחזירו. החומר לא היווה בסיס לתזכיר אל האפיפיור, והילדים הוחזרו בדרכים אחרות.

וכך, על אף שקובוביצקי אינו אומר זאת במפורש, דומה כי הריאיון אצל האפיפיור היה הקשר האחרון שלו עם הוותיקן בעניין זה.

גרהרט ריגנר

העתירה היהודית הישירה השנייה בעניין הילדים הוגשה על-ידי גרהרט ריגנר, מנהל המשרד של הקונגרס היהודי העולמי בז'נבה, ולוחם נמרץ, כל ימי השואה, למען העם היהודי באירופה הכבושה בידי הנאצים. ריגנר, ממוצא יהודי-גרמני ועורך-דין במקצועו, עקב מקרוב אחר ענייני הוותיקן ופנה אל הכס הקדוש במהלך המלחמה דרך משרדו של הארכיבישוף פיליפו ברנרדיני (Bernardini), הנונציו של האפיפיור בברן. בשלהי שנת 1945 פנה ריגנר בעניין הפליטים היהודים אל מונטיני, אחד מעוזריו הקרובים ביותר של פיוס השנים-עשר בתקופת המלחמה ולימים, האפיפיור פאולוס השישי. ריגנר, כאמור לעיל, היה שותף לחרדה הגדולה לגורלם של ילדים יהודים באותה תקופה. "הבעיה [...] טרדה את מנוחתנו עד מאוד", כתב ריגנר בזיכרונותיו. "צללנו לתהומות של יאוש בשל האובדן הנורא של ילדים יהודים במהלך השואה". ריגנר ראה זאת כ"מלאכת קודש" למצוא את הילדים אשר הוסתרו.

בעידודו של קובוביצקי נפגש ריגנר עם מונטיני בנובמבר 1945 כדי לבקש סיוע בהשבת ילדים יהודים שהוחזקו בידי קתולים. הייתה זו, כך כתב מאוחר יותר, "אחת הפגישות הדרמטיות והעצובות שהיו לי בימי חיי". "אנו, העם היהודי, איבדנו מיליון וחצי ילדים", פתח ריגנר. "אנו אסירי תודה למוסדות הקתוליים ולמאמינים הקתוליים על כל מה שעשו כדי להציל ילדים יהודים ולסייע להם לשרוד", אמר למונטיני, "אולם אנו סבורים שעתה, משחלפה הסכנה, יש להשיבם אלינו. כיוון שאיננו יודעים היכן הם, אנו מבקשים ממך לעזור לנו למצוא אותם". לאחר מכן, לפי ריגנר, החל דיון כואב על אודות המספרים. מונטיני פשוט לא היה מסוגל להאמין לאומדן של ריגנר לגבי מספר האבדות בקרב היהודים, וסבר שהוא מופרז. ריגנר נקב במספרים, מדינה אחר מדינה, בניסיון לשכנע את הכומר שהוא טועה. "לא ייתכן", התעקש מונטיני, "הם היגרו כנראה".

לבסוף, אחרי כעשרים דקות של ויכוח סוער כנראה, הצליח ריגנר לחדור אליו. "אני חושב שרק אז התחווירו לו, בפעם הראשונה, ממדי אסוננו". "אני זוכר שהוא נראה נסער מאוד", כתב ריגנר, "אך אין פירוש הדבר שהיה מוכן לסייע לנו. הוא אמר לי, למעשה: 'הודע לי היכן נמצאים הילדים ואני אעזור לך לקבל אותם חזרה'. אני השבתי, פחות או יותר: 'אילו ידעתי, לא הייתי זקוק לעזרתך'". "מה המשמעות של כל הדברים האלה?" שאל ריגנר בסיומו של קטע זה. "אין לי ספק לגבי כוונותיו הטובות של מונטיני", סיכם, "אבל התגובה מעידה, שבמשך כל ימי המלחמה, הוא והדרגים הגבוהים של הכנסייה הקתולית לא הבינו מה קרה. גם אחרי המלחמה הוסיפה להתקיים הבורות לגבי ממדי האסון. זאת האמת הפשוטה בעניין זה". ריגנר מסיים בנקודה זו את הדיון בסוגיה. למיטב ידיעתי, הוא לא דן עם המנהיגות הקתולית בעניין הילדים היהודים עד שנת 1953, שבה התרחשה בצרפת הפרשה שנודעה כ"פרשת פינאלי (Finally)" [ראו להלן].

הרב יצחק הלוי הרצוג

הפנייה השלישית למען הילדים היהודים הוגשה בחודש מארס 1946 על-ידי הרב יצחק הלוי הרצוג, שהיה אז הרב הראשי של ארץ ישראל וישב בירושלים. הרצוג, בעל זקן ארוך ולבוש כדרך היהודים האורתודוקסים ממזרח אירופה, נולד בפולין, היה גדול בתורה ובתלמוד, בעל אישיות מרשימה וידוע בלמדנותו ובמוצאו משושלת מפורסמת של רבנים ומלומדים. כאיש מבריק ורחב-ידיעות, הוא הגיע לארץ ישראל בשנת 1936 לאחר מסלול יוצא דופן: הוא למד לימודים גבוהים בסורבון ובאוניברסיטה של לונדון, כיהן כרב של בלפסט ולאחר-מכן של דבלין, והגיע למעלת הרב הראשי של אירלנד. בימיו באירלנד היה מקורב הן אל אימון דה ואלרה (de Valera), הלוחם למען עצמאותה של אירלנד ומי שהיה נשיאה בעתיד, והן אל הקרדינל ג'וזף מק'רורי (MacRory), הארכיבישוף של ארמא (Armagh) וראש הכנסייה של אירלנד. בזמן המלחמה חזר הרצוג ופנה ללא הרף בבקשות סיוע ליהודים הנרצחים בשואה. הוא פעל יחד עם אנג'לו רונקלי באיסטנבול למען יהודי טרנסניסטריה (Transnistria) וניסה לנצל את שירותיו הטובים של רונקלי כדי להעביר מסרים לוותיקן. בשנת 1944 הוא החל לפעול למען יהודי הונגריה, אך לא הצליח במאמציו להיפגש עם האפיפיור - כנראה בשל החשש כי מפגש מעין זה ישמש את התעמולה הגרמנית, שטענה כי הוותיקן נתון תחת השפעה יהודית.

מיד לאחר המלחמה סייר הרצוג באירופה במשך שישה חודשים, יחד עם בנו יעקב ששימש כעוזרו וכמזכירו, סיור שהחל בוותיקן, על מנת לסייע לניצולי השואה ובייחוד להציל ילדים יהודים. הרצוג נפגש עם פיוס השנים-עשר ביום ראשון, 10 במארס - באופן חריג לנוהג בוותיקן שלא לעבוד בימי ראשון, אך כנראה כמחווה מיוחדת כלפי הרצוג בגלל הדחיפות שבדבר. הפגישה הייתה פרטית, ארכה כמעט שעה והתנהלה כנראה בשלוש שפות: אנגלית, צרפתית ומעט לטינית. על-פי הגרסה של הרצוג, השיחה החלה, במה שהיה מן הסתם רגע חסר-תקדים בדו-שיח היהודי-הקתולי, בפרשנות לפסוק מספר יחזקאל ובו הבטחת האל ("ונתתי לכם לב חדש"), שאותו ציטט האפיפיור בנאום פומבי שנשא כמה ימים קודם. הרצוג אמר לאפיפיור, כי בהבטחת הפסוק "לב חדש" נעשה שימוש באות למ"ד שנועדה לסמן, שהלב חדש אינו ניתן כלאחר יד, אלא מוענק "כפי שמעניק אדם מתנה לחברו [...] מתוך שותפות ורצון מצד המקבל". לא נמסר אם האפיפיור הסכים לדברים, חלק עליהם או הוסיף פרשנות מלומדת משלו.

לאחר שעמדו מן הסתם איש על טיבו של רעהו, עברו השניים אל העניין שלמענו נפגשו. לפי התיאור שנמסר על-ידי תומכיו של הרצוג, הוא שרטט בקווים כלליים את התוצאות ההרסניות של השואה מבחינת העם היהודי, אשר סבל "את ייסורי האנושות". על-פי הגרסה היהודית, קרא הרב לאפיפיור "להכות על חטאי הנצרות כלפי עם ישראל במרוצת הדורות ולרדת לחקרה של הבעיה היהודית". בהתייחסות ליתומים היהודים שהיו עדיין בידי קתולים הביע הרצוג הכרת תודה עמוקה על הצלתם בשם "עם ישראל", אך ציין גם כי יהודים לא יוכלו להשלים עם כך שהצעירים יישארו "מנותקים כליל ממוצאם". "החל מהיום כל ילד מסמל בעינינו אלף ילדים [...] ואילו לכנסייה הנוצרית, ולה מיליוני מאמינים, מספרים כאלה הם זעומים". הוא ביקש את עזרת האפיפיור בהשבתם, ובייחוד ביקש מן האפיפיור לקרוא לכל הכמרים לגלות את הנוכחות ואת המקום שבו נמצאים ילדים יהודים בידי קתולים. מכאן עבר הרצוג לתאר את התוצאות האיומות של השואה בפולין, לרבות אנטישמיות שמוסיפה לתת אותותיה ואת השרידים הזעומים והאומללים של הקהילה היהודית במדינה זו.

פיוס השנים-עשר, לפי תיאור זה, "נסער כששמע את גודל האסון של העם היהודי", והביע הן את תדהמתו לנוכח האנטישמיות המתמשכת והן את "השתתפותו העמוקה בצערם של בני עמנו". אשר לילדים, האפיפיור ביקש מהרצוג "תזכיר מפורט" בעניין, ואותו "הוא הבטיח לשקול בכובד הראש הראוי לעניינים כאלה". הרצוג כמדומה סבר,

שהאפיפיור נהג זהירות מופרזת. "ביקשתי ממנו להוציא צו [כלומר, פנייה מקיפה אל הכנסייה בעניין] אולם הוא היסס מלתת לי זאת. אומרים שהוא דיפלומט. באופן דומה נאמר פעם על רב מסוים כי הוא פיקח, ואני אמרתי: 'רב לא צריך להיות פיקח, עליו להיות חכם'. האפיפיור פיקח, הוא הבטיח לסייע לי אם אתקל בקשיים ואמר שעלי לפנות אל הוותיקן".

יומיים לאחר מכן, יחד עם הרב דוד פראטו, שהתמנה זה מקרוב לרב הראשי של רומא, בא הרצוג שוב אל הוותיקן לשיחות נוספות עם מזכירי הוותיקן וכדי למסור את "התזכיר". מסמך זה, המנוסח כמכתב ובו השתפכות של הכרת תודה לכס הקדוש ולפיוס השנים-עשר באופן אישי, הוא לדעתי הטקסט אשר צוטט לעתים כה קרובות בפולמוס סביב לשאלת הילדים היהודים, ובאופן כללי, כדי להציג את פיוס השנים-עשר כמציל יהודים בתקופת השואה. "בהתאם לרצון שהבעת בתום הריאיון שהואלת להעניק לי בטובך", פתח הרצוג, המכתב הוא "פנייתי אליך בשם עם ישראל כולו". ואז מופיעים דברי התודה: "העם היהודי יזכור לעד מתוך הכרת תודה עמוקה את העזרה שהוענקה בזמן הרדיפות הנאציות לרבים כל כך מבניו הסובלים על-ידי הכס הקדוש בכלל ועל-ידי עשרות בישופים וכמרים קתוליים ברחבי אירופה". הרצוג הוסיף וניסה שוב לבקש את סיועו של פיוס כדי להבטיח את "השבתם של כל הילדים האלה לעמנו", שכן "יש להחזיר אותם אל כור מחצבתם".

כפי שנהג עם קובוביצקי ועם ריגנר, גם הפעם ביקש הוותיקן פרטים, וגם במקרה זה כמו בשני קודמיו, התקשה העותר להשיג ולהציג אותם. המרב שיכול היה הרצוג לעשות בתזכיר מן ה-12 במארכ היה לטעון, כי "מספר רב" של ילדים "טרם שבו". בפולין, להערכתו, "לפחות שלושת אלפים ילדים יהודים נמצאים עדיין במנזרים קתוליים ואפילו בבתי פרטיים של קתולים". המאמץ העיקרי של הרצוג, כפי שהיה עם שני העותרים היהודים הקודמים, היה מוקדש להשגת גישה אוהדת מצד האפיפיור לניסיון, שלא היה עדיין מאורגן כהלכה ולא ברור דיו, להשבת הילדים. מכאן נבעה הדחיפות, אבל גם היעדר הפירוט המדויק ודרישות ספציפיות במכתב: הוא אפילו לא ביקש בו מן האפיפיור הנחיה כללית ברורה אל כל הכנסיות בעניין זה.

לפי הדיווח היהודי משנת 1947 נאמר להרצוג שוב בביקורו השני, כי הוותיקן ישקול את הבקשה להנחיה כללית מצד האפיפיור. האפיפיור הבטיח להרצוג, שאם יגלה הרב בנסיעותיו הבאות ילדים יהודים הנמצאים במוסדות קתוליים, וייתקל בקשיים להוציא אותם משם, הוא יוכל לבקש את התערבותו של הוותיקן וזו אכן בוא תבוא. אולם, "הוצג תנאי", נאמר בדיווח, "שהרב עצמו יחקור את המקרים". ועוד מוסיף המסמך: "בזאת ניתנה לו [להרצוג] הרשות להסתמך על דברי האפיפיור במפגש עם מאמינים מכנסייתו. יש לציין בצער, כי הבקשה לפרסום איגרת אל מנהיגי הכנסיות לא נענתה אף פעם". שמואל אבידור הכהן, בספר יחיד בדורו, מסכם ואומר, שאיגרת כזו אמנם לא נכתבה, אך במקרים רבים הצליחה ההתערבות האפיפיורית לשכנע מוסדות קתוליים להחזיר ילדים יהודים. לדברי אבידור הכהן, הרב הרצוג אסף מאות ילדים בני כל הגילים ממנזרים וממשפחות קתוליות, אם כי היו מוסדות ויחידים שסירבו להחזיר את יתומי השואה לידי נציגיו של העם היהודי.

מיד לאחר ביקור זה אצל האפיפיור יצא הרב הרצוג לסיור בקהילות היהודיות החרבות, ולעתים נסמך על הצהרת התמיכה של האפיפיור במאמציו לשכנע רשויות קתוליות לסייע לו בהשבת ילדים יהודים. "המסע של האב ובנו [בשנת 1946] אל אירופה החרבה, אל היהדות שלא היתה עוד, היה מסע עגום ונורא", כותב מיכאל בר-זוהר בביוגרפיה של יעקב הרצוג (צפנת פענח, עמ' 59). לדברי יעקב הסתיימה המשימה בהצלחתם של 1,000 ילדים - הודות למאמציהם הם ולסיוע מגורמים רבים, לרבות ראשי ממשלה ושרים

בכירים. וכאן אנו חוזרים אל המסמכים שנזכרו בראשית המאמר ואל המחלוקת שהם מוסיפים לעורר.

התחנה הראשונה של הרצוג הייתה פריס, שם נפגש עם ידידו הוותיק רונקלי שהיה כעת הנונציו בצרפת. "הוא שמח מאוד לראותני", דיווח הרב, "כמעט אמר 'שהחיינו' ואז חיבק אותי בשמחה. סיפרתי לו הכול והוא הבטיח לעזור". אבל אפילו רונקלי חייב היה לנהוג בזהירות, לדברי הרצוג. "הוא חושש לדון עכשיו בפומבי בנושא, אבל הוא יפעל באופן דיפלומטי. הוא הבטיח לי שיכנס [את הבישופים הצרפתים] וידרוש מכל אחד מהם לפעול בעניין באזור שלו". רונקלי כנראה אסף את דעותיהם של עמיתיו הבישופים, ובשלהי אוגוסט התייעץ עם הלשכה המדינית בוותיקן כיצד להגיב. תשובתו של טרדיני לרונקלי בספטמבר 1946, שהיא הבסיס לטיוטה המקורית של התזכיר לבישופים בצרפת, הכילה את ההנחיות הללו, בעקבות התייעצות עם הלשכה הקדושה לגבי הפרשנות התאולוגית כיצד לנהוג, בייחוד לגבי ילדים יהודים שהוטבלו. טרדיני החל את דבריו, כזכור, בהתרעה: "הוד מעלתם [רבי הכהונה בלשכה הקדושה] החליטו, שמוטב אם אפשר לא לענות כלל לרב הראשי של ארץ ישראל".

סיכום

למרבה המזל, דבריו הלא-מועילים של טרדיני שיצאו מרומא לא היו כל הסיפור וגם לא סופו. אני סבור, כי המפגש בין קתולים ליהודים בעניין הילדים היהודים לאחר השואה היה רק רכיב קטן אחד שסייע להגדרת היחסים בין שתי הקבוצות בתקופת מעבר - בין מפגשים מתסכלים לעתים בימי מלחמת העולם השנייה לבין השיפורים האדירים שחוללה מועצת הוותיקן השנייה חמש-עשרה שנים מאוחר יותר. ואין ספק שהשואה, גם אם לא הוזכרה במפורש, עמדה במרכז התמורה. "לאחר סופת המלחמה", כותב ג'אני ואלנטה, "ולנוכח [...] סערת הרגשות של כאב, של אמון פגוע, של משברי זהות מתישים, אשר ליוותה את שורדי המלחמה", התמודדו אנשי הכנסייה רמי-הדרג והיהודים שהוזכרו כאן עם הצורך לגבש סדרי עדיפויות ויחס הולם זה אל זה. לאף אחד מן האנשים שהיו מעורבים בפרשה הכאובה והדחופה שנדונה כאן לא הייתה ידיעה שלמה של העובדות, ואיש מהם לא היה מסוגל לגשר על התהום הדתית והתרבותית אשר הייתה פעורה במשך מאות שנים. אולם, בחינה מדוקדקת של הפרשה מלמדת, כי משני הצדדים נעשו מאמצים להגיע להבנה. עניין הילדים היהודים לאחר המלחמה חושף, בסופו של דבר, לא שתי קהילות שאינן מתקשרות זו עם זו, אלא מידת-מה של כוונות טובות, אי-הבנה ממושכת, וכן - באורח טרגי - גם מעט אינטרסים שהיו עדיין מנוגדים זה לזה.

בשביל היהודים היה עניין הילדים נואש ובהול בגלל המחויבות כלפי בני עמם שהתנסו בסבל כה נורא. "איזה חורבן, איזו בדידות, איזו שממה!" כתב יעקב הרצוג על מסעו עם אביו בשנת 1946. "המראה עצמו די בו כדי לשנות את הסולם המקובל של ערכים אנושיים, ואדם יכול להציל עצמו מלהתרסק בתהום הייאוש המוחלט רק על-ידי היאחזות באותו צור נצחי שצילו חסה על מסענו בשבילי היסטוריה" (שם, עמ' 59). אף כי לשלושת המנהיגים שנדונו כאן היה מידע רב יותר מאשר לרוב היהודים האחרים, איש מהם לא תפס לאשורו את עניין הילדים הניצולים. איש מהם לא ידע את מניינם, את מיקומם, כמה מהם היו בידי הקתולים, כמה מהם הוטבלו, ואילו מכשולים יש לעבור על מנת להשיבם אל העם היהודי. מבחינה מעשית הם היו חסרי-אונים. לאחר האסון היהודי הגדול ביותר שאפשר היה להעלות על הדעת, הדבר היחיד שיכלו לעשות היה להשמיע קול זעקה על התממשותו של חלום הבלהות התמידי של היהודים - שהנוצרים ייקחו מהם את ילדיהם. שלושת העותרים התייחסו אל מקבלי ההחלטות בוותיקן ובכנסייה בחשדנות, אולם גם מתוך תקווה וברגשות מעורבים. ריגנר והרצוג אפילו לא הזכירו את עניין הטבילה, כיוון שידעו מן הסתם עד כמה הוא רגיש מבחינתה של הכנסייה; קובוביציקי כן הזכיר אותו, כפי שראינו, אבל בהקשר של שלילת תביעות מצד היהודים על "אותם [ילדים] שהוטבלו בהסכמת הוריהם". כל השלושה, חשוב לומר, סברו שבני-שיחם הקתולים פועלים בתום

לב, אם כי שלושתם גם האמינו, שהכנסייה לא תפשה את ממדיה של הטרגדיה היהודית וכי יש להמריץ אותה לפעול בעניין.

מצד הוותיקן, לדעתי, עוררו פניות המנהיגים היהודים אהדה מסוימת - באיחור רב, כמובן, במקרה של מונטיני, אשר חרף כל מה שראה ושמע בשנים הקודמות, היה זקוק כנראה לעימות הנוקב עם ריגנר כדי להודות שהתרחשה שואה. אבל יש לציין, שריגנר האמין בתום הלב של מונטיני. אכן דומה, כי כל שלושת האישים היהודים שנדונו כאן סברו, שבכירי הכנסייה נוהגים בתום לב. עם זאת, אין פירוש הדבר שהכנסייה הייתה מוכנה לפעול כפי שקיוו היהודים. לוותיקן היו הסתייגויות של ממש לגבי החזרת ילדים יהודים שהוטבלו מחד גיסא, וספקות לגבי התביעות למשמורת שהוגשו על-ידי ארגונים יהודיים מאידך גיסא. יש להניח, כי אילו התלכדו שני הדברים יחד, כך מעידים המסמכים, הייתה הכנסייה מתבצרת בעמדתה.

לגבי הסוגיה הראשונה, הטבילה, הנחיותיו של הכס הקדוש שהועברו על-ידי טרדיני לא היו שונות במידה ניכרת מן ההנחיות שהוצגו בטיטת החוזר לבישופים הצרפתים: על הכנסייה לבחון את הנסיבות בכל מקרה ומקרה, משום שילדים שהוטבלו כהלכה אמורים לקבל חינוך נוצרי. מובן, שיהיה זה "עניין אחר" אם ההורים ניצלו - אם כי לא נאמר כיצד בדיוק ינהגו במקרה כזה, ואם הכוונה היא ל"הורים" או ל"קרובי משפחה". לא נעשה מאמץ, ודאי לא מאמץ פומבי, להפיג את החרדה שרווחה בקרב היהודים.

באשר לתביעות המשמורת מצד ארגונים יהודיים, הן שהיו המקור להסתייגויות בתזכיר של טרדיני, ולא תביעותיהן של משפחות יהודיות. בעניין זה חשוב לזכור, כי הוותיקן לא היה היחיד שלא תפס את מלוא המשמעות של התביעות כצו לאומי - על אחת כמה וכמה לנוכח העובדה, שכוונתם המוצהרת של כמה מהארגונים הללו הייתה לקחת את הילדים לארץ ישראל, תכנית שהצטיירה כמסוכנת בעת ההיא בעיני רבים ומנוגדת לאינטרסים של הוותיקן באזור. לפיכך, למרות הפניות הנואשות מצד ארגונים יהודיים, נהג הוותיקן בזהירות: יש לבחון כל מקרה לגופו; הכס הקדוש צריך לבחון את השאלה מבחינה תאולוגית; ובסופו של דבר, אי-אפשר למסור את הילדים לארגונים "שאין להם זכות עליהם" - בלי לפרש את הדבר. וכמובן, אין להעלות דבר על הכתב - אין להבטיח לעם הסובל שום הבטחות על הנייר.

כמו בימי השואה עצמה, גם עתה לא מיהרו אנשי הכנסייה להוציא הנחיות מפורשות למוסדות קתוליים מקומיים כיצד לפעול בעניינים יהודיים. ההוראות של טרדיני לכנסייה הצרפתית הותירו, כאמור, מרחב רב לפרשנות מקומית. אולם קריאה כוללת אל הכנסיות המקומיות, לעזור לעובדי סעד יהודים שחיפשו ילדים יהודים, לא באה בחשבון. מבחינת הוותיקן, מוסד כה שמרני בעניינים הנוגעים לסמכותו, בקשתם של הנציגים היהודים שהאפיפיור יפרסם הנחיה בעניין זה לכנסייה הקתולית כולה, נראתה מן הסתם מופרכת בעליל. איש ממנהיגי הכנסייה שהוזכר כאן, אפילו לא רונקלי, לא היה מוכן לחרוג מתחום סמכותו המקובל כדי להזכיר למאמינים מה קרה ליהודים ולרכך את התוצאות ארוכות-הטווח של האסון הנורא. אנשי הכנסייה הקתולית ידעו היטב, שכמרים והדיוטות רבים לא חשו אהדה כלפי יהודים, ולפיכך הם חששו מלקבוע מערכת יחסים חדשה ונועזת עם הממסד הדתי היהודי או עם "העם היהודי", שבשמו פעלו שלושת העותרים. משום כך נהגו בשלושתם באדיבות, אולם נראה כי שלושתם חשו שפניותיהם לא נענו באופן מלא או בהתלהבות.

העניין הציבורי בהשבת הילדים היהודים לאחר המלחמה דעך ברוב המדינות כעבור שנים אחדות, וחזר והתלקח בעיקר בצרפת עם "פרשת פינאלי" בראשית שנות החמישים: היהודים הגישו דרישה לכנסייה הקתולית להחזיר שני אחים יתומים, והכנסייה במהלך הפרשה השתמשה בטבילה כטיעון להשארת הילדים בידי קתולים.

במקרה זה הכנסייה בסופו של דבר ויתרה והילדים הוחזרו. למעט האחים פינאלי, לא היו בצרפת כמעט, אם בכלל, פרשות שנגעו לחזקה על ילדים יהודים שהוטבלו - עובדה שבגללה הגדיר ציד-הנאצים וההיסטוריון סרג' קלרספלד (Klarsfeld) את עניין הילדים הניצולים כ"סערה בכוס מים".

במהלך השנים 1945 ו-1946 נמסרו ילדים יהודים שהיו בידי קתולים לארגונים יהודיים ללא קושי. היו כמובן אחדים שלא הוחזרו - אולם למיטב ידיעתי התקבלו ההחלטות במקרים אלה ברמה המקומית, לכל מקרה היו נסיבות מיוחדות, ורק מעטים מהם זכו בפרסום. ראיונו, שקובוביציקי הגיע למסקנה, שלהנהגה היהודית אין חילוקי-דעות עם ההייררכיה הקתולית בשאלה זו. הרב הרצוג נתקל אמנם בסירוב כאשר ביקש להגדיר כללים לגבי השבת ילדים בצרפת; אולם בסיוור שערך באירופה בשנת 1946 הוא ציין לטובה את תמיכת האפיפיור בעניין הילדים, והדבר הביא מן הסתם תועלת. לא התנהלה כל מערכה בקרב הדרגים הגבוהים של הכנסייה הקתולית "לחטוף" ילדים יהודים בשנים 1945-1946. אבל, גם לא יצאה קריאה גדולה מאותם חוגים להכיר בסבלותיו של העם המתייסר ולהקל עליהם. שיפור ביחסים יבוא באמצע שנות השישים הודות למועצת הוותיקן השנייה. המשא ומתן שתואר כאן היה צעד אחד לעבר מטרה זו. [6]

ביבליוגרפיה

התמונות המופיעות בביטאון זה, הינן מארכיון בית לוחמי הגטאות.

אוורס-עמדין, בלומה: **הורים בהשאלה** - על ילדים שמשפחתם קלטה ילדי אומנה בתקופת השואה וכיום: מחקר ראשוני על אודות תחושות ה"אחים" במשפחות אומנה בתקופת השואה וכיום. [תרגום מהולנדית: רות לביא-יורגראן ורבקה רצ'בסקי-לינדמן], [נוף אילון] תשס"ג - 2002.

אברוצקי חנה [עם גדעון גרייף]: **כוכב בין צלבים**, כנרת, תשנ"ה - 1995.

ארליכמן-בנק שרה: **בידי טמאים**, בית לוחמי הגיטאות, תשל"ו - 1976.

אשכנזי-אנגלהרד הלינה: **רציתי לחיות**, מורשת, תשל"ו - 1976.

אשרי אפרים: **"שאלות ותשובות ממעמקים"**, ספר שאלות ותשובות ועניינים שעמדו על הפרק בימי הרג ואבדן של שנות תש"א-תש"ה בגיטו קובנא, ניו-יורק, תשכ"ט - 1969.

ברזניץ שלמה: **שדות הזיכרון**, עם עובד, תשנ"ג - 1993.

בוגנר נחום: **בחסדי זרים - הצלת ילדים בזהות שאולה בפולין**, יד ושם, תשס"א - 2000.

בוסק יוסף: **והאיל לא נאחז בסבך**, קורות-חייו של אברהם, 1939-1944, מורשת, תשמ"ו - 1987.

ברכפלד סילבן: **ילדי החיים**, הישרדותם של חמש מאות ילדים יהודים מציפורני הגסטאפו בבליה הכבושה בזמן השואה, משרד הביטחון - ההוצאה לאור, תשנ"א - 1991.

גורסקה ברברה: **שוקו אחרון של ילדות**, עקד, תשס"ד-2004.

גולדשג יצחק (עורך): **מסע ההצלה (שבט תש"ו-תשרי תש"ז): מסעו של הרב הראשי לא"י, ר' יצחק אייזיק הלוי הרצוג באירופה**, ירושלים 1947.

פיחוטקה (גורסקה) בתיה: **חיים פגומים** - שיחות עם יהודים מהולנד, שמסרו את ילדיהם לזרים בתקופת השואה. [תרגם מהולנדית: מיכאל ימנפלד], הוצאת המחברת, תשס"א-2000.

דקל אפרים: **שרידי חרב א- הצלת ילדים בשנות השואה ולאחריה**, משרד הבטחון – ההוצאה לאור, תל-אביב 1963.

אבידור-הכהן שמואל: **יחיד בדורו**, מגילת חייו של הגאון רבי יצחק אייזיק הלוי הרצוג, כתר, 1980.

בורנשטיין שמואל [עורך ומביא לדפוס]: **פרקי עיון, גאולת ילדים מידי נוצרים לאחר השואה**, בית לוחמי הגטאות, תשמ"ט-1989.

יונס אליהו: **עשן בחולות**, יהודי לבוב במלחמה: 1939-1944, יד ושם, 2001

יורדן פריץ: **ברית מן השבי**, הקיבוץ המאוחד, תשמ"ג 1983.

כהן מרים בת נתן: **יתומה לשתי אמהות** - קורותיה, ייסוריה וחוסנה של נערה יתומה שנמכרה להורים לא לה / נכתב כיד ושם ליהודי הונגריה שנרצחו ע"י הנאצים, פלדהיים, תשס"ד-2003.

סרנה-ארטן רחל: **מיכלינה בת ישראל**, ראובן מס, 1989.

פרידלנדר שאול: **עם בוא הזיכרון**, אדם, 1980.

קמפנינו חולדה: **לדור אשר לא ידע**, קורותיה של אם צעירה בשנה גורלית בגולת איטליה, קבוצת יבנה, תשמ"א-1981.

לוין יצחק: **עליתי מספציה**, עם עובד, תל אביב תש"ז-1947.

נחמני-גפני אמונה: **לבבות חצויים- הוצאת ילדים יהודים מבתי נוצרים בפולין לאחר השואה**, יד ושם, תשס"ו - 2006.

זורמן-קם אנני: **רקדי, קופילה רקדי**, משרד הבטחון - ההוצאה לאור, תשנ"ז-1997.

קובובי אריה ל': **אם אשכחך השואה: נאומים והרצאות**, ירושלים 1967.

קופר אירית ר': **בקצה היער**: הקיבוץ המאוחד, תל אביב 1977.

קופר אירית ר': **כחלוף הכול**: הקיבוץ המאוחד, תל אביב 1980.

רינגלבלום עמנואל: **יומן ורשימות מתקופת המלחמה**, מבואות, עריכה, הערות ישראל גוטמן, יוסף קרמיש, ישראל שחם, יד ושם, תשנ"ג 1993.

מאמרים

- לאה פריד-בלומנקרנץ: "לילקה – ילדת המנזר", עדות י, בית לוחמי הגיטאות, 1994.
- טורקוב: **על הצלת ילדים מגיטו וארשה**, דפים לחקר השואה והמרד, מאסף א, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 1969, עמ' 259-263.
- מיכאל ר. מארוס: **הוותיקן והמשמורת על ילדים יהודים לאחר השואה**, זמנים – רבעון להיסטוריה גיליון 97, חורף 2007
- ד"ר אמונה נחמני גפני: **יחיד סגולה - הצלת ילדים יהודיים בידי פולנים בתקופת השואה**, ילקוט מורשת, גיליון עג, חוברת 78, אוקטובר 2004.

אתרי אינטרנט

<http://www.planetnana.co.il/eiss/gate.htm>

הוותיקן וילדי מנזרים

הוותיקן וילדים יהודים ניצולי שואה

פרשת האחים פינאלי:

<http://www.rotary-haifa.org.il/HTMLs/article.aspx?C2004=13091&BSP=12913>

סיפור: <http://www.notes.co.il/yemima/18556.asp>

המלחמה להשרדות בשואה, מאתר דעת:

<http://www.daat.ac.il/DAAT/sifrut/maamarim/hamilhama-2.htm>

מראי מקומות

1. ארליכמן-בנק שרה: **בידי טמאים**, עמ' 128-148.
2. ארכיון "יד ושם", עדות בתיק 03-8262 [סרט מספר 033C/3624], עמ' 29-43.
3. ארכיון "יד ושם", עדות בתיק 03-5773 [סרט מס. 033C/1495], עמ' 15-29.
4. אשרי אפרים: "שאלות ותשובות ממעמקים", חלק ה סימן ט.
5. המאמר המלא פורסם באתר <http://www.e-mago.co.il/Editor/history-180.htm>

6. מיכאל ר. מארוס: **הוותיקן והמשמורת על ילדים יהודים לאחר השואה**, זמנים - רבעון להיסטוריה גיליון 97, חורף 2007. תרגמה מאנגלית: אירנה קנטורוביץ', הוצאת אוניברסיטת ת"א, האוניברסיטה הפתוחה ומרכז זלמן שזר.

<http://www.openu.ac.il/zmanim/zmanim97/97-marrus.html>

7. בורנשטיין שמואל [עורך ומביא לדפוס]: **פרקי עיון, גאולת ילדים מידי נוצרים לאחר השואה**, עמ' 37.

8. כנ"ל, עמ' 87-88.